

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

НАУМЕНКО Уляна Василівна

УДК 378 : 005.591 . 6 : 009 (477)

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
доктор педагогічних наук,
професор Ковальчук
Володимир Юльянович

Дрогобич – 2014
ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ	12
1.1. Головні аспекти модернізації педагогічної освіти в Україні	12
1.2. Європейський вектор розвитку: стратегія для України	23
1.3. Європейські пріоритети: консолідація української еліти	44
1.4. Національні пріоритети в гуманітарній освіті: Болонський процес ..	59
Висновки до першого розділу	66
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЄДИНИХ ОСВІТНІХ ПРІОРИТЕТІВ	68
2.1. Інтеграційні процеси в освітньому середовищі України і Європи ...	68
2.2. Проблема підвищення якості освіти в контексті Болонських декларацій.....	84

2.3. Академічна мобільність студентів у контексті європейських інтеграційних процесів	105
Висновки до другого розділу	115
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ ...	118
3.1. Основні вимоги Болонського процесу щодо модернізації освіти в європейському просторі	118
3.2. Європейський простір української вищої освіти	147
3.3. Реформування гуманітарної освіти в Україні	175
Висновки до третього розділу	199
ВИСНОВКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206

ВСТУП

Актуальність теми. Проблеми європейського виміру української освіти зумовлені потребами практики, насамперед завданням модернізації гуманітарної освіти, безпосередньо пов'язаною з виконанням Болонських домовленостей, її інтеграцією у європейський освітній простір. Цей процес є складним, суперечливим і тривалим. Однак він не має альтернативи. Щоб стати на рівень з розвинутими країнами Європи і світу, українська освіта має стати на «європейський шлях», співпрацювати з європейськими університетами, запозичити з їх діяльності все те найкраще, що робить європейську освіту найбільш визнаною і конкуренто-спроможною у світі.

Європейська вища освіта бере свої витоки від Болонського (заснований 1088 р.) та Паризького (заснований 1170 р.) університетів. Ставши потужними центрами науково-освітнього профілю Європи, ці університети з часів свого заснування і до наших днів визначають загальноєвропейські (й багато в чому – світові) норми організації освіти і науки, зокрема у галузі медицини і права, політичних досліджень і економіки, літератури і філософії, природничих наук, сільського господарства, низки інженерних спеціальностей. Визначивши європейський вектор як стратегічну орієнтацію розвитку Україна насамперед, переймає все найкраще в системі освіти країн європейського простору. І це зрозуміло. Реформи розпочинаються з просвітництва громадян, розвитку свідомості та культури, з підготовки кадрів, які спроможні втілити в життя задуми, з якими пов'язується майбутнє. Зрозумілим і цілком закономірним є й те, що найбільш ефективним зразком просвітницького курсу для України є європейські університети. Болонська, а в більш широкому розумінні – європейська стратегія розвитку освіти є базовою установкою модернізаційних процесів, що охопили Україну в галузі освіти з моменту проголошення незалежності держави.

Болонський процес в історії розвитку освіти є явищем унікальним. І не тільки тому, що він визначає певні пріоритети розвитку освітньої галузі, а

насамперед тому, що *об'єднує освітян* – викладачів і студентів - держав європейського простору в єдину і цілісну академічну спільноту, відкриває для неї можливості академічних обмінів, наукової співпраці, навчання впродовж життя, культурної взаємодії як на рівні соціальних інститутів, так і на рівні соціальних груп і окремих особистостей.

Процес загальноєвропейських освітніх реформ виявився реакцією на виклик XXI століття, що створив нову ситуацію у сфері вищої освіти. Вона характеризується наявністю таких елементів у міжнародних тенденціях розвитку освіти:

1. Інтернаціоналізація освіти (збільшення потоку студентів, які навчаються в закордонних ВНЗ, обмін студентами і професорсько-викладацьким складом, використання закордонних програм, технологій та інформації).

2. Зростання конкуренції на світовому ринку освітніх послуг (збільшення кількості приватних ВНЗ, інтенсивний розвиток дистанційного навчання).

3. Схильність до нових економічних імперативів, створюваних глобалізацією (створення міжнародної системи ліцензування, сертифікації, акредитації).

4. Зміна функцій держави в галузі освіти (багато держав проводять політику розрегулювання, деєстатизації освіти, передаючи навчальним закладам більше прав і повноважень).

5. Швидке зростання чисельності студентів при зміні (розширенні) вікової структури.

У концепції освіти спостерігається помітне розширення поняття освіти за трьома основними напрямками: збільшення тривалості навчання (починається з народження і продовжується все життя) – це підкріплюється розвитком системи дошкільної освіти й освіти дорослих; розширюється мережа навчальних закладів; школа як суспільний інститут не є єдиним джерелом знань і вмінь; збільшення сфери впливу освіти – це не тільки інтелектуальне зростання, але й формування всіх аспектів особистості: інтелектуального, емоційного, фізичного, соціального.

Ми поділяємо думку В. Журавського і М. Згуровського про те, що приєднання України до Болонського процесу є складним і тривалим. Для реального (формальний вже відбувся) вступу в Болонський процес Україні необхідно зробити два істотних кроки: провести порівняльний аналіз вітчизняної системи науки й освіти з європейською і визначити, що необхідно змінити, а також розпочати відповідні реформи; урядові прийняти свідоме політичне рішення, що має ґрунтуватися на потребі проведення реформ, і покласти це в основу зовнішньої політики держави, спрямованої на інтеграцію вітчизняної науки й освіти в європейський простір. Останнє потребує розгалуженої дослідницької діяльності. Враховуючи потребу, авторка обрала означену тематику як предмет самостійного теоретичного аналізу.

Від часів знаменитих античних мислителів Платона і Арістотеля, через велетнів середньовічної мудрості Августина Блаженного і Фому Аквінського, видатних представників епохи Відродження, Реформації і просвітництва, філософів нових часів, німецького класицизму і представників сучасних

модерністських і постмодерністських підходів проблема освіти – навчання і виховання – завжди знаходилась у центрі філософсько-педагогічного дискурсу тому, що саме через освіту пролягає магістральний шлях входження в життя нових поколінь, які беруть на себе відповідальність за його наближення до викликів часу.

Серед зарубіжних авторів, які своїми фундаментальними напрацюваннями підготували теоретичну платформу нинішнього об'єднавчого процесу європейської освітньої спільноти або ж активно працюють на сьогодні в галузі філософії, теорії та методології освіти, слід назвати роботи Данієла Белла, Вільгельма фон Гумбольдта, Джона Генрі Ньюмена, Хосе Ортеги-І-Гассета, Карла Ясперса, Ганс-Георга Гадамера, Юргена Габермаса, Вольфа Лепеніса, Марка Квека, Ернста фон Вайцзаккера, Еймори Б. Ловінс та Л. Хантер Ловінс, ряду інших дослідників.

Значний внесок у розробку освітньої проблематики, визначення ролі освіти у розбудові сучасного модерного світу внесли вчені ХХ століття, зокрема: Ш. Амонашвілі, В. Аршинов, В. Афанасьєв, О. Афанасьєва, Ю. Бабанський, Е. Баллер, Г. Батіщев, В. Библер, В. Буданов, Ф. Бурлацький, М. Бахтін, М. Бердяєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Волков, П. Гайденко, Б. Гершунський, П. Гуревич, В. Давидов, А. Данилюк, О. Дробницький, Е. Ільєнков, В. Келле, Л. Киященко, О. Князева, М. Ковальзон, В. Конєв, Д. Лихачов, А. Лосєв, К. Любутін, Ю. Лотман, А. Луначарський, В. Моїсєєв, Н. Никандров, О. Огурцов, Т. Ойзерман, Б. Поршнев, Б. Пружинін, М. Розов, Я. Свірський, Л. Столович, Л. Толстой, В. Філіппов, В. Шаталов, В. Ядов та ін.

Помітним є також внесок філософів і педагогів. Серед публікацій заслуговують на першочергову увагу праці: В. Андрущенко, В. Бакірова, В. Бєха, І. Бєха, В. Бикова, Н. Бібик, Л. Бєвзенко, А. Бойка, Вол. Бондаря, Віт. Бондаря, В. Вікторова, Л. Вовк, Г. Волинки, В. Воронкова, С. Гончаренка, Р. Гуревича, Л. Даниленка, В. Дзоз, Н. Дем'яненко, Д. Дзвінчук, В. Журавського, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Євтуха, І. Єршової-Бабенко, В. Кизима, К. Корсака, В. Кременя, В. Лугового, М. Лукашевича, С. Максименка, М. Михальченка, Н. Мозгової, М. Недюха, Н. Ничкало, В. Огнев'юка, В. Олійника, В. Пазенок, І. Предборської, Н. Протасової, Л. Пуховської, В. Рибалка, В. Рижко, В. Савельєва, О. Савченко, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської, П. Таланчука, В. Ткаченко, І. Цехмістро, В. Ярошовець та ін.

Особливе значення для нашого дослідження має фундаментальна праця академіка НАПН, члена кореспондента НАН України В. Андрущенко «Світанок Європи. Проблема підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття» (2011), а також монографія В. Андрущенко та В. Савельєва «Освітня політика» (2010).

Ми намагались повною мірою використати багатий фактичний і методологічний матеріал фундаментальної монографії академіка В. Кременя «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі» (2010), низки цікавих дослідницьких видань, зокрема, «Модернізація вищої освіти в Україні і в світі: десять років наукового пошуку (за ред. В. Андрущенко, В. Лугового, М. Степка (2009), а також монографії «Реформи образования. Аналитический обзор» (

2003; за загальною редакцією В. Філіппова) та фундаментальне дослідження Б. Гершунського «Философия образования для XXI века» (2002).

І все ж, незважаючи на досить помітний обсяг публікацій, означена тематика все ще не вичерпана достатньо повним чином. Потребують поглибленої уваги теоретико-методологічні засади аналізу освітнього процесу в сучасному європейському просторі (європейський вектор зовнішньої політики як пріоритет для України; європейські стандарти (економічні, політичні, культурні тощо) для світу і для України; європейська освіта як цілісний феномен: основні характеристики: (демократизм, академічна мобільність тощо); об'єктивна потреба і реальний процес формування єдиних освітніх пріоритетів (історичні передумови формування єдиної освітньої європейської політики; Лісабонська конвенція (1997), Сорбонська декларація (1998) та інші нормативні документи).

Додаткового аналізу потребують основні вимоги Болонського процесу щодо: модернізації освіти в європейському просторі (поняття якісної освіти; рівного доступу до якісної освіти; розвитку університетської науки; академічної мобільності; переходу на кредитно-модульну систему навчання; демократизації управління; автономії університетів тощо.

Особливої дослідницької уваги потребують шляхи структурного реформування вищої освіти України в контексті вимог Болонського процесу, зокрема оптимізація мережі закладів освіти, адаптація нормативно-правового поля освітньої діяльності, новітніх установок на освітньо-кваліфікаційні рівні, оптимізація напрямів підготовки фахівців, уточнення переліку кваліфікацій та посад та узгодження їх з вимогами європейського ринку праці, універсалізації підготовки фахівців вищої кваліфікації (кандидат-доктор наук) тощо. Враховуючи, що ці й ряд інших питань стали предметом не тільки теоретичної, але й вкрай гострої дискусії, що розгорнулася у суспільстві в контексті прийняття нового Закону «Про вищу освіту», ми зосереджуємо нашу дослідницьку увагу на темі **«Модернізація системи вищої гуманітарної освіти України в контексті європейських інтеграційних процесів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах тематичного плану Дрогобицького державного університету імені Івана Франка «Зміст навчання і виховання в умовах реформування освіти України» та «Шляхи підвищення підготовки вчительських кадрів для початкових класів в умовах входження України в Європейський освітній простір на основі Болонської конвенції».

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол №4 від 19.04.2012 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27.11.2012 р.).

Мета дослідження – визначити й проаналізувати філософсько-педагогічний контекст і нормативну базу, основні завдання, напрями і можливості входження української гуманітарної освіти в європейський освітній простір.

Відповідно до мети дослідження поставлено наступні **завдання**:

1. Визначити і дослідити теоретико-методологічні засади проблеми модернізації гуманітарної освіти в контексті європейського вибору у світлі сучасного філософсько-педагогічного дискурсу.

2. Дослідити історичні передумови, потребу та реальний процес формування єдиних європейських освітніх пріоритетів (Лісабонська конвенція (1997), Сорбонська декларація (1998) та Болонська декларація (2003)).

3. Проаналізувати основні вимоги Болонського процесу щодо модернізації гуманітарної освіти у європейському просторі, їх чинність стосовно української освіти.

4. Проаналізувати основні шляхи, ресурси та напрями структурного реформування вищої гуманітарної освіти України в контексті вимог Болонського процесу.

Об'єктом дослідження є система гуманітарної освіти України в її сучасному філософсько-педагогічному статусі.

Предмет дослідження – модернізація гуманітарної освіти в контексті входження в європейський освітній простір

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження базується на таких методологічних принципах, як принцип об'єктивності, науковості, історизму, системності, практики та розвитку. Головними методами служили: 1) діалектичний метод (у його сучасній інтерпретації); 2) метод системного аналізу; 3) метод єдності історичного і логічного; 4) метод сходження від абстрактного до конкретного; 5) порівняльний метод; 6) герменевтичний метод тощо. Застосування цих методів дозволило проаналізувати досліджувану проблему цілісно, у взаємозв'язках з економічними, політичними і соціокультурними процесами, що здійснюються на теренах Європи і в Україні, визначити ті стратегічні напрями, за якими має відбуватись (і вже частково відбувається) реальна модернізація української вищої освіти, її поступове входження у європейський освітній простір.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* у вітчизняній філософсько-педагогічній літературі останніх десятиліть системно проаналізовано потреби, вимоги, основні напрями та ресурси модернізації гуманітарної освіти в контексті її реального входження у європейський освітній простір, визначено етапи та суперечності цього процесу, обґрунтовано першочергові і стратегічні завдання його інтенсифікації;

- *уточнено* теоретико-методологічні засади аналізу освітнього процесу в структурі сучасного філософсько-педагогічного дискурсу (статус і причини актуалізації проблем освіти, європейські стандарти розвитку гуманітарної освіти, їх легітимність для України тощо); проаналізовано історичні передумови та соціокультурна динаміка формування єдиних освітніх пріоритетів європейського простору; визначено завдання та напрями модернізації гуманітарної освіти в контексті вимог Болонського процесу;

- *подальший розвиток отримали положення про:* необхідність підвищення якості освіти на основі сучасної науки і соціальної практики; рівний доступ до

якісної освіти; утвердження принципів академічної мобільності та чесності; демократизацію організації та управління навчально-виховним процесом; поглиблення автономії університетів.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що в ньому здійснено цілісний аналіз проблеми модернізації гуманітарної освіти в процесі її входження у європейський освітній простір і у світлі вимог Болонського процесу. Автором проаналізовані історичні передумови та реальний перебіг формують процесів щодо нормативного поля освіти на теренах Європи, особливо в останні два десятиріччя, їх значення у світовому контексті і для України, завдання, ресурси та стратегічні напрями модернізації гуманітарної освіти у світлі їх вимог. Визначено конкретний зміст таких завдань, делегованих системі вищої освіти Болонськими домовленостями, як підвищення якості освіти на основі наповнення її найновішими і найбільш фундаментальними досягненнями сучасної науки і соціальної практики; забезпечення рівного доступу до якісної освіти; утвердження принципів академічної мобільності та чесності; демократизації організації та управління навчально-виховним процесом; поглиблення і розширення автономії університетів. Автором розроблено і впроваджено в практику ВНЗ спецкурс «Інтеграційні процеси в освітньому середовищі європейських країн» з дисципліни «Філософія освіти».

Впровадження результатів дослідження здійснено в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (довідка № 640 від 29 квітня 2014 року), Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (довідка № 06-14/1238 від 11.06.2014 р.), Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (довідка № 03-31/02/1972 від 20.06.2014 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися, обговорювалися і знайшли схвалення на науково-практичних конференціях і семінарах: *міжнародних*: «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (МДЦ «Артек», 2009); «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (Дрогобич, 2010); «Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку XXI століття» (Київ, 2011); «Молодіжна політика: проблеми та перспективи» (Дрогобич, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (Київ-Глухів, 2011); Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (Київ, 2011); науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (Дрогобич, 2009); науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); на засіданнях кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; на теоретичних і методичних семінарах в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

Публікації. Основний зміст і результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 14 наукових публікаціях, серед яких: 10 статей у наукових фахових виданнях України, 2 - у закордонних наукових фахових виданнях, 2 – у наукових виданнях.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (195 найменувань). Загальний обсяг роботи 226 сторінок, основний зміст дисертації викладено на 205 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

1.1. Головні аспекти модернізації педагогічної освіти в Україні.

Україна у складі світового співтовариства ввійшла в третє тисячоліття в умовах кардинальних зрушень, які охопили всі грані людської діяльності. На межі тисячоліть, як зазначав В. Кремень, «відбувається історичний перехід людства від індустріальної до інформаційної цивілізації» [102]. Всі ми стали свідками створення глобального світопорядку, в умовах якого інформація, наука й освіта задають темпоритм саморозгортання та сталість функціонування нового типу соціальних відносин.

Перед педагогічною освітою України постала проблема забезпечення її адекватності науково-технічному та освітянському процесам, що детермінують її стан, напрям та темпи розвитку. Замовчувати проблеми неадекватності стану освітянської галузі вимогам інформаційної цивілізації неможливо з якихось політичних чи ідеологічних мотивів. Це пояснюється тим, що саме освіта, як соціальний інститут, є тим механізмом, завдяки дії якого постійно самовідтворюється соціальне тіло як окремої країни, так і соціального світу взагалі [22].

Модернізація освіти вимагає перегляду стану педагогічної освіти через призму кардинального оновлення змісту освіти, форм прояву та механізмів функціонування у суспільстві, що в умовах української реальності трансформується у некерованому режимі на рівень інформаційного типу розвитку.

В нових умовах повинна відбутися кардинальна зміна пріоритетів в освітянській діяльності. «Освіта в Україні як демократичній державі повинна орієнтуватися насамперед не на потреби господарчі, а на потреби людські, враховуючи у такий спосіб і проблеми господарчі», - підкреслює І. Зязюн [80].

«Смисл і ціль освіти – людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом. ...Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини» [81].

Модернізація педагогічної освіти – це суспільна проблема, що сформувалась у ході міжцивілізаційного зсуву. Для її аналізу є сенс використати алгоритм, що запропонований дослідниками теоретико-методологічних проблем сучасної вищої школи і викладений на сторінках колективної монографії «Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації» [48].

Ефективними засобами розв'язання проблеми модернізації педагогічної освіти є нові організаційні ідеї, які в умовах низької інвестиційної активності та відсутності спонсорської допомоги ведуть до позитивного результату за рахунок пошуку та використання внутрішніх резервів самої педагогічної системи.

Проблема модернізації педагогічної освіти має, як відомо, стадії своєї зрілості: *відмінність – протилежність – конфлікт*. У ході розвитку протиріччя одна форма єдності протилежностей змінюється іншою. Кожна нова єдність протилежностей має певну своєрідність, від якої залежить специфіка проблеми, що виникає. Це означає, що характер педагогічної проблеми, що зароджується, залежить від характеру єдності протилежностей, що створюють її зміст.

У саморозгортанні соціального світу протягом ХХ століття майже одночасно виникла сукупність протилежних умов, яку можна назвати проблемною ситуацією, оскільки вона пов'язана з системою знань, які обслуговували нашу життєдіяльність на етапі індустріального розвитку, але не придатні, як виявляється, для обслуговування її на інформаційній фазі.

На сьогодні з'явилися університети третього типу, предметом яких є людина у технологічно обумовленому світі. Ця обставина веде до нового реструктурування системи вищої школи, пошуку принципово нової педагогічної теорії та практики.

При цьому важливо ще раз підкреслити, що головним чинником, який веде до наростання проблем даного типу в структурі системи освіти, є зміни у суспільному розподілі праці. І якщо на сьогодні відчувається необхідна потреба суспільства у новому розподілі праці, то це означає, що національну систему освіти чекають великі потрясіння. Вихід на передній план духовного виробництва, при збереженні та навіть деякому розширенні матеріального виробництва, здатний докорінно змінити її конфігурацію. Зрозуміло, що ця обставина ставить по-іншому питання про зміст та форми педагогічної теорії та практики в інформаційному суспільстві.

Інтенсифікація використання застарілих форм педагогічної освіти веде до нарощування у структурі соціального організму країни так званих функціональних розладів. До речі, саме вони, функціональні розлади і протиріччя, є великою потенційною загрозою самовідтворенню соціального організму країни, а відтак то й її національній безпеці. Це пояснюється тим, що

саме дисфункції та диспропорції ведуть до саморозпаду соціального організму будь-якої країни.

За джерелами походження такі протиріччя виникають:

- по-перше, між якісно тотожними елементами системи освіти;
- по-друге, між функціонально диференційованими її елементами;
- по-третє, між функціонально протилежними елементами даної системи.

Одночасно це означає, з одного боку, що педагогічна освіта використовується як інструмент посилення напруження в соціальному організмі країни, оскільки зашлаковує його неперспективними фахівцями, а з іншого, - вона ще не задіяна у підготовці цілої низки фахівців, що потребує від неї певної модернізації.

Функціональні розлади є продуктом діяльності національної системи освіти, яка замість пошуку нових педагогічних теорій та технологій інтенсифікує використання старих інструментів та алгоритмів педагогічної освіти, що поступово відходить у минуле. Це відбувається завдяки її процесуальній природі, яка постійно у собі відтворює загрозу морфологічної незбалансованості системи і тому сама здатна породжувати проблеми. У національній системі освіти дуже важко забезпечити співрозмірність функціонування її елементів або підсистем.

Функціональні розлади у системі освіти можна усунути шляхом активної та цілераціональної діяльності системи управління країни. Але існує дві умови, які суттєво впливають на якість їх вирішення. Перша з них – це наявність розвиненого зворотного зв'язку в системі управління освітянською діяльністю. Друга – це бюрократизація системи управління освітянською галуззю, бо як усяке самостійне ціле вона може поставити особисті інтереси вище суспільних і бути глухою до вимог суспільства.

Проблеми в системі освіти виникають двома шляхами. Один з яких пов'язується нами із смислогенезом як явищем космічного походження і незалежним від суб'єкта історичної дії. Наука, що на сьогодні розглядається як підстава формування проблем педагогічної системи, у недалекому майбутньому може інтегруватись з навчанням та вихованням у єдиний освітянський процес.

Саме смислогенез через освіту, як механізм самовиявлення, самовиразу, створює на макрорівні те, що отримало назву «дух епохи», на якому базується певний тип культури, виробництва, спілкування і який «делегується» у систему вищої школи, як суспільно визначена вимога, норма, стандарт чи ідеал.

Другий шлях – це тиск на національну систему освіти, у тому числі й на педагогічну систему з боку соціального організму України, який на сьогодні інтенсивно трансформується в континентальну та планетарну цілісність. Саме ці соціальні структури створюють умови, що формують проблеми у структурі та функціонуванні педагогічної системи, визначають морфологічні та функціональні її характеристики.

Умови формування і умови розв'язання педагогічних проблем відрізняються одні від одних ще й тим, що перші є можливістю других, що перші є – необхідні і недостатні умови, а другі – необхідні і достатні. У ході

перетворення перших у другі виникають недостатні додаткові умови, посилюється детермінація проблеми.

Відмінність умов виникнення педагогічної проблеми від умов її розв'язання полягає також у тому, що перші не вибираються, а деякі умови розв'язання можуть вибиратись на альтернативній основі. За певних обставин для розв'язання однієї й тієї ж педагогічної проблеми можуть бути корисними різні умови, які одночасно розглядаються у філософсько-соціологічній та педагогічній науці і як засоби їх розв'язання. Буває й так, що для розв'язання даної проблеми можна використати не строго визначені, а різні, взаємозамінні педагогічні засоби. По-іншому, існує певний діапазон використання різних засобів для розв'язання педагогічних проблем. У той же час відносно умов формування педагогічної проблеми, то тут вільного вибору немає, вольової заміни одних умов іншими просто немає, не існує.

Як свідчить сучасна педагогічна література, педагогічні технології, а саме вони є інтегрованим інструментом впливу на процес формування особистості, повинні задовольняти саме таким умовам [134]:

- *організаційним* - сприяти ефективному впровадженню інтегрованих освітньо-професійних програм підготовки і перепідготовки фахівців, які спрямовані на їх гуманітарну фундаментальну та професійну підготовку, впровадженню системи ступеневої професійної освіти; забезпеченню фундаменталізації процесу навчання з метою підвищення якості професійної освіти; інтеграції закладів освіти в системі неперервної професійної освіти: наприклад, інтеграція вищих закладів освіти з середніми закладами освіти, що забезпечують загальноосвітню і допрофесійну підготовку молоді, якість її навчання з метою набуття відповідного рівня кваліфікації майбутнього фахівця; вдосконаленню взаємодії між підприємствами різних форм власності та закладами системи неперервної професійної освіти;
- *змістовно-процесуальним* - забезпечення наступності змісту, форм і методів у різних ланках неперервної професійної освіти; орієнтація змісту, форм і методів діяльності професійних освітніх закладів системи неперервної професійної освіти на допрофесійну підготовку учнів та перепідготовку дорослого населення; використання наукового, матеріально-технічного й економічного потенціалу закладів професійної освіти у впровадженні сучасних освітніх технологій, зокрема інформаційних;
- *соціально-психологічним* - сприяти підвищенню професійної мобільності майбутніх фахівців і дорослого населення, їх здатності швидко адаптуватися до потреб ринку праці, упередженню безробіття; здійсненню закладами освіти допомоги соціально-економічній сфері для її розвитку через підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, консультації, рекомендації в організації бізнесу тощо;
- *гуманістичним* - визнання людини як особистості та найвищої цінності суспільства, задоволення її освітніх, професійних потреб, розвиток творчих обдарувань; організаційний зв'язок професійної освіти з національною культурою, історією, традиціями українського народу; демократизація освіти, перехід до державно-громадської системи управління, її варіативність;

відповідність рівня професійної освіти світовому рівню.

Головними моментами процесу управління розвитком нового у галузі педагогічної науки є:

- теоретичне або емпіричне відкриття нового;
- оцінка інформації про це відкриття; практичні поради та рекомендації науки;
- експериментальна перевірка їх; аналіз результатів експерименту;
- всебічна оцінка нового;
- підготовка, прийняття та здійснення управлінських рішень;
- пропаганда нового;
- підготовка умов до переходу до нового;
- усунення перешкод розвитку нового;
- масове втілення нового у життя;
- аналіз пошуку та освоєння нового; нарешті, коригування прийнятих рішень або практичних дій.

У процесі модернізації освіти в Україні слід звернути увагу на наступне:

- пульсація освітніх проблем співпадає з ритмом саморозгортання новітніх технологій. Це означає, що провідним елементом розвитку педагогічної освіти на сьогодні є науковий інгредієнт соціального життя;

- інформаційна фаза розвитку потребує принципово іншого виду педагогічної освіти. Це буде інша педагогічна теорія і практика, що має свій новий зміст, форми та механізми. Одночасно це означає, що ми маємо справу з якісно новим видом педагогічної освіти, призначення якої полягає у забезпеченні суспільного розвитку в умовах інформаційної фази розвитку світової спільноти;

- головним інструментом модернізації педагогічної освіти залишаються нові організаційні ідеї, що плінуть з галузі менеджменту освітянської діяльності;

- оскільки позбутися протиріч у педагогічній освіті принципово неможливо, то вітчизняна педагогічна думка повинна спеціально вивчати ці процеси з урахуванням їх синергетичного походження і своєчасно пропонувати зміни, які б забезпечували національній системі освіти оптимальний стан.

З іншого боку, слід зазначити, що в якій би конкретній формі не існувала професійна підготовка педагогів у суспільстві, її найбільш загальні закономірності і властивості будуть такими як у загальноосвітньому процесі в силу субстанціональної єдності процесів загальної та професійної освіти. Тому при створенні педагогічної концепції важливо передбачити вплив загальноосвітніх тенденцій на процес професійної підготовки. У сучасний період, як зазначає М. Чесноков, треба бачити, як мінімум, три головні тенденції у сфері професійної освіти:

- ◆ загальносвітову тенденцію до зміни основної парадигми освіти: криза класичної моделі і системи освіти; розробка нових педагогічних фундаментальних ідей; створення експериментальних та альтернативних шкіл у різних галузях освітянської діяльності;

◆ вітчизняний рух освіти в напрямку інтеграції у світову культуру: демократизація школи, налагодження зв'язку з основними суб'єктами соціальної культури, створення системи безперервної освіти, гуманітаризація та комп'ютеризація освіти, вільний вибір програм навчання та освіти;

◆ відбудова й подальший розвиток традицій вітчизняної освіти [178].

У цілій низці робіт підкреслюється важливість нового підходу до самого розуміння підготовки педагога у руслі загальногуманістичних тенденцій у суспільстві. Так, М. Коган пише про те, що потребується такий розворот усієї системи освіти, при якому ми б дивились на людину не як на «майбутнього спеціаліста», а як на майбутню освічену людину, яка добрим фахівцем, безумовно, повинна бути, але це тільки грань її цілісного буття [91]. Зрозуміло, що зорієнтована таким чином система професійної освіти повинна мати таку ціннісно-смыслову основу, яка б надавала навчальному процесу особистісний характер.

Гуманістична, особистісна орієнтація професійної підготовки майбутнього фахівця, як підкреслює Г. Балл, «передбачає приділення головної уваги ціннісно-мотиваційному стрижневі особистості, котрий визначає її спрямованість, зокрема професійну» [18].

У зв'язку зі сказаним стає дедалі актуальнішою проблема духовності професіонала, її психологічного змісту, механізмів її становлення. Особистість є духовною тією мірою, якою основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності стають вищі людські цінності; вона реалізує їх, трансцендуючи свої базові – фізіологічні й соціальні потреби.

На формування нової концепції педагогічної освіти впливає такий фактор, як стан соціального середовища, що слугує полем можливого розвитку людини, у тому числі й педагога. До цього типу факторів слід відносити стан економіки, загальний рівень розвитку соціальної сфери, тип політичної системи, сутність пануючого світосприйняття та багато іншого, що належить до так званого макrorівня.

На сьогодні формується нова методологія державної освітянської політики, що передбачає перехід:

◆ від формальної погоні за масовістю до індивідуалізованого навчання;

◆ від адміністративно-командної – до демократичної системи управління сферою педагогічної освіти, побудованої на ціннісно-спонукальних джерелах природних потреб людей;

◆ від жорстко впроваджуваних нормативів і комплексів – до активної і диференційованої освіти та виховання людей, їх морально-етичного і світоглядного рівня розвитку;

◆ від ідеологізації та політизації – до творчо-пошукових стосунків і зв'язків, що засновані на розумінні освіти як однієї з провідних цінностей загальнолюдського характеру.

Як вважає М. Герцик, на сьогодні стоїть завдання повернути професійну підготовку майбутніх педагогів на національні засади, тобто поставити її на власний історичний, культурний, мовний і економічний ґрунт [53]. Професійна

підготовка майбутніх педагогів на національному ґрунті, як підкреслює Ф. Медвідь, співпадає з трансформуванням освіти в Україні, спрямованим на відродження і розбудову вищої школи, і веде до інтеграції української освіти в єдиний освітній простір [114].

За умов переходу України до інформаційної фази розвитку ясно, що ідеї, які мають скласти кістяк педагогічної концепції, повинні бути спрямовані у майбутнє, а саме - бути перспективними для інформаційної фази розвитку суспільства. До цього часу не розроблена педагогічна концепція підготовки фахівців в умовах застосування сучасних інформаційних технологій, яка потребує внесення значних корективів у педагогічну освіту. Необхідно, щоб фахівець галузі мав чітку уяву про те, де і з якою метою використовувати можливості персонального комп'ютера, які програмні продукти повинні це забезпечити, як працювати в умовах інформатизації суспільства. У зв'язку з цим логічно заключити, що ці вимоги повинні знайти своє віддзеркалення у кваліфікаційних характеристиках фахівців, у вимогах державних стандартів освіти нового покоління.

Інформатизація педагогічної освіти, на думку П. Петрова, повинна бути спрямована на досягнення двох головних цілей:

- ◆ перша, як більш пріоритетна – підготовка фахівців для майбутньої професійної діяльності в умовах інформатизації суспільства;

- ◆ друга – підвищення рівня підготовленості фахівців завдяки вдосконаленню технології освіти на основі використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій [138].

Значне місце у концепції професійної підготовки педагогів повинні зайняти глобальні телекомунікаційні мережі, наприклад, Інтернет. Завдяки Інтернету створюються якісно нові можливості для студентів та викладачів: проведення телеконференцій; обмін інформацією; організація сумісних досліджень контингенту, який навчається в різних закладах освіти; організація консультативної допомоги майбутнім фахівцям, співробітникам із науково-методичних центрів; організація мережі дистанційного навчання; формування вміння добувати інформацію із різних джерел, банків даних, передавати та обробляти.

Осучасненню підлягають і педагогічні технології. Концепція педагогічної освіти (1999 р.) звертає увагу вчених і практиків на посилення технологічного аспекту підготовки вчителя, накопичену сучасною школою палітру освітніх технологій, напрацьовані підходи до гуманізації педагогічної взаємодії педагога з дитиною і колективом у цілому.

Ґрунтовний аналіз літературних джерел дозволив нарахувати понад 300 визначень поняття «педагогічної технології» [135]. Деякі автори [134, с. 27-28] на основі аналізу різних підходів до визначення поняття «педагогічної технології» дійшли до висновку, що воно розглядається як: раціональний спосіб досягнення свідомо сформульованої освітньої (навчальної, виховної) мети; наука; педагогічна система; педагогічна діяльність; системно-діяльнісний підхід до освітнього (навчального) процесу; система знань; мистецтво педагога; модель; засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу; як процесуальний

компонент (складова) освітнього (навчального) процесу; інтегративний підхід в освіті.

Визнаючи технологізацію освіти об'єктивним процесом, який постійно розвивається і вектор якого визначається в основному науково-технічним прогресом та технологізацією суспільства, спробуємо з'ясувати його специфіку і визначити бодай найближчу перспективу. Якщо визначити технологію способом системної організації освітньої діяльності в різних сферах знання, культури, навколишнього світу, мислення, що зумовлюється рефлексією, стандартизацією, використанням спеціалізованого інструментарію, то об'єднати їх (на одному рівні організації) не можливо у зв'язку з якісним розмежуванням технологічних задач, підказуються життям і штучно не обмежуються такі з них:

- формулювати освітні цілі, концепції у вигляді моделей і критеріїв їх оцінки;
- відбирати сучасні технології на основі морально-етичних, психологічних, ергономічних, екологічних та інших підходів і критеріїв, а також оцінки їхньої ефективності і безпеки в умовах диференційованого навчання;
- створювати перспективні засоби учіння і, на їх основі, оригінальні педагогічні технології, популяризувати і втілювати їх у практику, оцінювати ефективність;
- розробляти державні освітні стандарти, нормативи і регламенти;
- керувати цим процесом, послуговуючись цільовим державним програмам і стандартам;
- контролювати запровадження технологій з точки зору «педагогічної чистоти» і «моральної безпеки» [134, с. 6-7].

Наступ інформаційного періоду розвитку світової спільноти означився потужним сплеском в інформатизації педагогічних засобів навчання та подальшим поглибленням у використанні психологічних засобів.

Соціотехнічна система XXI століття реалізується як процес тотальної інформатизації суспільного життя шляхом якісно нового розподілу суспільної праці та якісно нових технологій. Мета інформатизації суспільного життя полягає у підвищенні ефективності експлуатації ресурсів суспільства шляхом системної комп'ютеризації усіх етапів життєвого циклу інформації – її створення, накопичення, зберігання, обробки та використання. Інформація стає таким же стратегічним ресурсом сучасного суспільства, яким були продукти харчування в аграрному суспільстві або енергетичні ресурси в «індустріальному».

Сучасна стратегія прогресу передових країн світу базується на концепції всебічного інтелектуального, культурного, професіонального, фізичного розвитку потенціалу особистості. При цьому в реалізації її цілей головне місце відводиться системі освіти. Сьогодні завдяки підвищенню рівня освіти населення розвинуті країни світу мають майже половину валового національного продукту [86].

1.2. Європейський вектор розвитку: стратегія для України.

Європейський вибір України, необхідність європейської інтеграції є одним з найважливіших чинників державної незалежності, політичної стабільності та економічного розвитку країни. Україна послідовно реалізує курс на інтеграцію в європейські структури. Прагнення нашої держави до здобуття повноправного членства в Європейському Союзі вперше зафіксоване в «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою України у липні 1993 р. [144, с.3]. На міжнародному рівні це було проголошено Президентом України Л. Кравчуком 14 червня 1994 р. в м. Люксембурзі під час підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та його державами-членами. А Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, яка визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади з метою створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі. Така стратегія повинна забезпечити входження держави до європейського політичного, економічного і правового простору і отримання на цій підставі статусу асоційованого члена ЄС, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі.

Стратегія такої інтеграції ґрунтується на:

- Конституції України, яка утверджує спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами ЄС за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;
- схвалених Верховною Радою України Основних напрямках зовнішньої політики України та Концепції (основах державної політики) національної безпеки України;
- Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС і його державами-членами від 14 червня 1994 року (УПС) та інших договорах, укладених між Україною і ЄС, в яких визначаються механізми взаємодії між ними.

Стратегія інтеграції України до ЄС також враховує положення Стратегії ЄС щодо України від 4 жовтня 1994 року, Спільної позиції ЄС щодо України від 28 листопада 1994 року, Спільної стратегії ЄС щодо України від 11 грудня 1999 року, а також відповідних рішень Ради ЄС, декларацій та інших документів ЄС, які стосуються України.

Основними напрямками інтеграційного процесу України до Європейського Союзу стратегія визначає:

- адаптацію законодавства України до законодавства ЄС;
- економічну інтеграцію та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС;
- інтеграцію України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки;
- політичну консолідацію і зміцнення демократії;
- адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС;

- культурно-освітню і науково-технічну інтеграцію;
- регіональну інтеграцію України;
- галузеву співпрацю;
- співробітництво у галузі охорони довкілля [173, с. 3].

Сучасна Україна буде свою євроінтеграційну стратегію в специфічних умовах і має визначати власний, особливий шлях входження до Євросоюзу. Навряд чи їй вдасться повторити інтеграційний шлях країн Балтії і Центральної та Східної Європи: Європейський Союз переживає завершення безпрецедентної хвилі розширення й трансформації. Як свідчить обговорення проекту Конституції ЄС, нині виникла потреба регулювання не стільки вступу, скільки процедури виходу з Євросоюзу. У цьому контексті «заикленість» на асоційованому членстві в колишньому форматі як на єдиному способі досягнення євроінтеграційної мети втрачає сенс. Тим часом для України зростає роль використання непрямих факторів європейської інтеграції, таких як перспектива вступу в НАТО і «статус сусідства». «На думку більшості експертів, ЄС намагається ухилитися від східноєвропейського розширення, зволікає з прийняттям непростижних економічних рішень про допуск на свої ринки, побоюючись придбати в особі товаровиробників із Центральної й Східної Європи (насамперед фермерів) нових конкурентів. Той факт, що прийом першої черги нових членів у ЄС раз у раз відкладається, свідчить про те, що ЄС занадто занурений у власні проблеми, які поглиблюються спадом виробництва, безробіттям, нездатністю деяких провідних країн привести свої економіки й фінанси у відповідність до завдань формування економічного і валютного союзу. Керуючись більше вузькоекономічною логікою, ніж ідеєю об'єднання Європи, Захід виразно починає замикатися на внутрішніх потребах» [88, с. 7].

Українські політики повинні, нарешті, визнати, що заяви української сторони про європейський вибір України, спроби окреслити зміст і хронологічні межі етапів її євроінтеграції, висловлювання про необхідність надання Україні статусу асоційованого члена в ЄС – усе це не зустрічає особливої підтримки з боку представників Євросоюзу. Останні явно уникають обговорення цього питання, удаючи, що не чують українських заяв, вкотре наполягаючи на необхідності виконання Угоди про партнерство і співробітництво – основного документа, який регулює стосунки України з ЄС і не передбачає євроінтеграційних перспектив України. Водночас треба мати на увазі, що «посилання на позаблоковість та продовження формально-політичного балансування України між Сходом і Заходом серйозно шкодить довгостроковим національним інтересам. Воно потребує перегляду і чіткого підтвердження в законі безумовного європейського та євроатлантичного вибору України. В інтересах України – прийняти законодавче рішення про бажання держави стати членом і ЄС, і НАТО та створення адекватних внутрішніх механізмів досягнення всіх критеріїв, необхідних для реального набуття членства в цих обох інституціях. І зробити це слід якнайшвидше, до Празького саміту НАТО. Нерішучість у цій справі неминуче поставить під загрозу реалізацію Україною вже декларованого бажання приєднатися до ЄС: з огляду на зростання взаємозалежності та взаємодії оборонно-безпекових

механізмів НАТО і ЄС, для пострадянської держави можливість набуття сепаратного членства в ЄС без повноцінної участі в Північноатлантичному альянсі хоча і є теоретично вірогідною, але практично – досить примарною» [40, с. 12].

Менш помітним, але не менш важливим фактом є те, що в дипломатичному діалозі з Україною з боку ЄС прослідковується визначена зміна акцентів. «Якщо раніше (до квітня 2002 р.) у відповідь на спроби українських дипломатів говорити про асоційоване членство звучало нагадування, що Україна не відповідає так званим копенгагенським критеріям членства в ЄС і їй необхідно працювати в цьому напрямку, то тепер докорів стало значно менше. Представники ЄС майже перестали нагадувати Україні про необхідність дотримання демократичних прав і свобод, про повільний темп економічних реформ, про інституціональні реформи, тобто про вимоги, що складають комплекс критеріїв членства в Євросоюзі. На фоні погіршення міжнародного іміджу України цей факт на перший погляд здається парадоксальним. Однак він має досить прості пояснення: в ЄС перестали сприймати Україну як державу, що має які-небудь євроінтеграційні перспективи, і, отже, нагадування про копенгагенські критерії членства у стосунках з нею втрачають зміст. З цього випливає, що підвищення «рівня поблажливості» ЄС насправді свідчить не про поліпшення відносин, як це намагаються, всупереч іншим фактам, тлумачити, а про зниження рівня вимог у зв'язку з «зниженням» рівня відносин» [183, с. 11].

Переломним моментом щодо перспектив України знайти в майбутньому повноправне членство в ЄС варто вважати саміт ЄС в Люксембурзі (2004 р.), на якому було визначено, що Україна і Білорусь найближчим часом виявляться в ролі держав, які безпосередньо межують з ЄС. Тому під час саміту з'явилася ініціатива надання Україні (разом з Молдовою і Білоруссю) особливого «статусу сусідства». Ця ініціатива мала на меті запобігання проникнення в ЄС злочинності, наркоторгівлі і нелегальної міграції через нові східні кордони. Водночас була продемонстрована безпосередня зацікавленість європейців у врегулюванні відносин з майбутніми суміжними країнами. Крім того, в цьому питанні проявилася досить характерна позиція представників багатих європейських країн стосовно нових сусідів. Вона полягає в тому, що краще поширити визначені переваги добробуту і процвітання на майбутніх сусідів, ніж зводити нову стіну навколо Європи. Отож, в ЄС вважають, що в найближчі роки насамперед необхідно зосередити увагу на відносинах із країнами-сусідами на сході. Це пов'язано з необхідністю «зміцнення загальної зовнішньої політики Європейського Союзу та його політики в галузі загальної безпеки, зокрема, створення нових можливостей у сфері безпеки, завдяки яким ЄС зможе в разі потреби починати дії з метою подолання кризових ситуацій. Такі зміни є відбитком нашого бажання взяти на себе велику частку відповідальності за ситуацію на міжнародній арені. У нашому розпорядженні вже є великий набір необхідних для цього інструментів: дипломатичних, торгово-економічних, засобів в галузі гуманітарної допомоги й сприяння розвитку. До них ми додаємо нові можливості, включаючи військові, що в

сукупності забезпечить Європейському союзу доступ до наявних ресурсів, які можуть бути використані для надання допомоги при вирішенні питань гуманітарного характеру, подолання кризових ситуацій і збереження миру» [160, с. 7]. З огляду на це концепція «нового сусідства» виявляється спрямованою на створення своєрідної «перехідної зони» з метою уникнення надмірного розриву між простором «процвітання» – розширеним ЄС – та «іншим світом». Досягти цього планують шляхом сприяння розвитку «загальних економічних і політичних цінностей». Під цим оглядом перспективи східноєвропейських країн на загальноєвропейську інтеграцію будуть залежати від темпів та масштабності проведення економічних реформ. Саме тоді й з'являться передумови, що спричинять створення єдиної Європи без поділів на схід і захід, багатих і бідних.

Своїм рішенням від 12 липня 2007 року Європейський парламент підтримав надання Україні перспективи членства в ЄС і висловив сподівання, що переговори, які зараз ведуться між Україною і ЄС, призведуть до укладання угоди про асоціацію, що дасть змогу Україні використовувати її механізми для подальшого поглиблення інтеграції з Євросоюзом, а також підготує до наступних кроків для виконання бажання України в майбутньому приєднатися до ЄС. І сьогодні Україна повинна здійснювати конкретні кроки для приведення національної економіки та правової бази у відповідність до Копенгагенських критеріїв. Необхідно здійснити низку внутрішніх реформ – насамперед, спростити податкове законодавство, провести адміністративні реформи, і, як наслідок, покращити інвестиційний клімат в країні. Конче необхідно здійснити реформу в сфері охорони здоров'я та запровадити обов'язкове медичне страхування – це надасть нашим громадянам впевненості в завтрашньому дні та наблизить країну до європейських стандартів. Окрім цього, в Україні повинна вестися ефективна боротьба з корупцією.

Інтеграція України в Європейський Союз багато важить для нашої країни. По-перше, це безпека. Навіть без членства в НАТО Україна була би в безпеці від агресії та територіальних претензій з боку інших країн. А її приєднання до НАТО було би більш, ніж імовірним.

По-друге, це трансформація системи врядування в бік її повної інституціоналізації та існування справді демократичного суспільства й індивідуальної свободи, формування уряду людей для людей, який ґрунтуватиметься на законодавчих та судових засадах.

По-третє, це економічна ефективність – економіка України повинна бути конкурентно здатною на міжнародному рівні, пропонуючи та розподіляючи якісні товари й послуги на внутрішньому ринку зі зростаючим процвітанням всього населення.

По-четверте, це технологічні нововведення – вдосконалене перетворення наукового знання на корисні технології через ринкове впровадження традиційно великого запасу теоретичних знань в Україні в нововведення, корисні з комерційного погляду.

По-п'яте, це розвиток соціальної сфери – доступ до найкращої освітньої перспективи в Західній Європі, адекватної охорони здоров'я, забезпечення

пенсіонерів і, за сприятливих умов, соціальне партнерство між урядом, бізнесом та робітниками.

Проте перешкоди на шляху України до Європейського Союзу є ще досить значними, хоча й не непереборними. Це, передусім, нинішній стан українських політичних інститутів: законодавчих, виконавчих і особливо судових. Бюрократичні бар'єри та корупція в Україні все ще залишаються на доволі високому рівні. Низьким залишається й рівень ВВП та дохід на душу населення, з якими Україна в разі набуття нею членства в ЄС була б потенціальним тягарем для Євросоюзу насамперед у тому, що стосується майбутніх вимог України щодо структурних фондів ЄС.

Існують ще обмеження різного характеру, але найважливішим є недостатні можливості контактів із Західною Європою. Ці контакти є адекватними на дипломатичному рівні, але не в сфері інтелекту, культури та бізнесу. Тому не існує реального проукраїнського лобі в ЄС. Політичні лідери держав-членів ЄС і деякі з науково-дослідницьких установ, дуже добре розуміють геополітичну важливість інтеграції України в ЄС, але це розуміння не матеріалізується в якісь активні заходи, які б могли полегшити процес цієї інтеграції. Є очевидним, що Європейський Союз, на відміну від НАТО, керується скоріше економічними інтересами, ніж геополітичними. З огляду на це в економічній сфері для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Сьогодні Європейський Союз займає провідні позиції у світовому господарстві. На його частку припадає 41,4 % світового товарного експорту та 39,8 % імпорту, 42,8 % сагового експорту та 41,9 % імпорту послуг. Тому для будь-якої країни співробітництво з Євросоюзом означає можливість отримати істотні економічні здобутки, які, зрештою, сприятимуть економічному зростанню та підвищенню життєвого рівня населення. Принагідно слід зазначити, що таке співробітництво вигідне всім зацікавленим сторонам.

Однак навіть якби Україна вже була готова до вступу в ЄС, вона спочатку повинна була б провести всеукраїнський референдум, і тільки в разі згоди більшості населення на інтеграцію до Євросоюзу могла б реалізувати цю мету. Але попри офіційно проголошену позицію України про європейський вектор розвитку в суспільстві досі триває дискусія з цього приводу. Немає необхідного одноголосного волевиявлення різних політичних сил на його користь. Готовність більшості населення сучасної України підтримати обраний політичним керівництвом держави курс викликає певні сумніви. По-перше, дається взнаки традиційна інерція просхідних симпатій наших співгромадян як пострадянська здатність суспільної свідомості. По-друге, українці в повсякденному житті поки що не відчувають віддачі від співробітництва з ЄС. Для більшості населення України соціальні євростандарты – предмет недоступний. По-третє, європейські ринки стають досяжними для України за умов застосування антидемпінгових заходів. Крім того, в Україні фактично

відсутня цілеспрямована інформаційно-пропагандистська програма підтримки інтеграції держави в європейське співтовариство.

Та й сам Євросоюз досі не виробив однозначної думки щодо приєднання України до альянсу. Мало того, адаптацію країн, які збираються приєднатися до ЄС, нині ускладнює й те, що Євросоюз схильний приєднувати нових членів виключно на своїх нерівноправних і таких, що не обговорюються умовах:

1) від нинішніх претендентів вимагається стовідсоткове і безумовне виконання вимог ЄС, який отримує абсолютний пріоритет над їх національним правом аж до прямого втручання;

2) до існуючих претендентів застосовується єдиний і стандартний підхід, який не враховує їх національної специфіки;

3) Євросоюз залишає за собою право на обмеження в допуску визначених раніше країн до певних аспектів своїх прав і свобод. Це, наприклад, стосується свободи пересування робочої сили.

З огляду на все це перспективи бути приєднаними до ЄС стають вже не такими безхмарними, як це здавалося раніше. Водночас треба мати на увазі, що приєднуватися до Євросоюзу доцільно коли в країні є розвинуті наукомісткі виробництва, достатньо високий рівень наповнення вітчизняними товарами власного ринку, і виробляється конкурентоспроможна на зовнішньому ринку продукція. В Україні ж за роки реформ було втрачено більше ніж 75% економічного потенціалу країни і на сьогодні 90% ринку заповнено імпортними товарами [133, с. 3]. Та незважаючи ні на що, існують належні підстави сподіватися на успішний поступ нашої держави в разі обрання нею технологічної моделі розвитку. «Коли ми ввійдемо до Європейської Унії як аграрна держава, наша життєздатність залежатиме від примх унійної політики. Однак у разі надання пріоритетів інтелектуальним інвестиціям у високі технології Україна зможе виступати в ЄУ добре організованою та потужною одиницею, що дбає і здатна захищати і власні інтереси, й інтереси всієї Європи» [1].

Між тим, європейська інтеграція України вимагає прориву на всіх основних напрямках співробітництва між Україною та ЄС – економічному, зовнішньополітичному, соціальному, правовому. Для наближення до Європейського Союзу необхідне виконання низки умов, до яких, зокрема, належать:

–в політичній сфері – стійка плюралістична демократична правова держава, в якій поважаються права людини і захищаються права меншості;

–в економічній галузі – сформована ринкова соціально орієнтована економіка;

–здатність витримувати конкуренцію і ринковий тиск у межах єдиного ринку ЄС;

–підтримка реалізації цілей політичного, економічного та валютного союзу європейських країн.

Водночас одними з найважливіших є соціальні проблеми адаптації країни до умов членства в ЄС. Стан їх вирішення на сьогодні в Україні є незадовільним. Продовжує поглиблюватися розрив майже за всіма

показниками економічного та соціального розвитку нашої країни, з одного боку, і держав-членів ЄС (за виключенням Румунії та Болгарії, але із набуттям членства в них поступово створюються об'єктивні передумови для прискорення розвитку). Для України відкрита реальна перспектива створення зони вільної торгівлі з ЄС. Дії в цьому напрямку мають відбуватися водночас із наближенням до соціального простору ЄС. Це означає послідовну орієнтацію на діючу в провідних європейських країнах модель соціальної ринкової економіки, перевагами якої є високий рівень соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективний захист прав працівників, розвинена система соціального захисту. Низка західноєвропейських країн офіційно дотримується концепції держави загального добробуту (або держави загального благоденства), за якої роль держави полягає насамперед у створенні якомога більшого добробуту для можливо більшої кількості громадян, забезпечення гарантій соціального захисту і соціальної справедливості шляхом корегування розподілу доходів і майна. В більшості країн – старих членів ЄС соціально орієнтована економіка склалася ще у другій половині ХХ століття, а перші механізми соціального захисту виникли, наприклад, у Данії, Швеції та Німеччині ще наприкінці ХІХ ст., у Великобританії – на початку ХХ ст. [151, с. 4]. Але те, що ці країни протягом тривалого часу досягали нинішнього високого рівня розвитку соціально орієнтованої економіки та демократії зовсім не означає, що Україна приречена на довготривалу відсталість. Процес транзиту може і має бути прискорений шляхом визначення національних пріоритетів та наполегливого втілення їх на практиці.

Подолання відставання України від країн ЄС диктує необхідність послідовного впровадження принципів соціальної ринкової економіки, яка характеризується розвиненими ринковими відносинами, високим рівнем економічного розвитку, політичною демократією, діяльністю незалежних від уряду профспілок і об'єднань підприємців, гарантованим доступом до системи освіти та охорони здоров'я, розвиненою системою соціального захисту. Водночас соціальна ринкова економіка в Європейському Союзі не є чимось статичним, вона пристосовується до економічних, політичних, соціальних і технологічних змін. Сучасною тенденцією в багатьох західноєвропейських країнах є зниження високих граничних податкових ставок та деяке зменшення рівню допомоги за соціальним страхуванням, а також заходи щодо зниження фінансового дефіциту. Створюється новий розподіл соціальної відповідальності між державою та громадянами. Соціальна ринкова економіка гарантуватиме ефективний процес трансформації та інтеграції в нових умовах, якщо поєднує, з одного боку, політику, що стимулює розвиток і зайнятість, стримує циклічне безробіття та стимулює інвестиції. З іншого – фінансування або забезпечення державою освіти та охорони здоров'я і підтримку системи соціальних виплат, яка живить суспільство та солідарність його членів, захищає майбутнє (підтримка дітей) у межах системи раціонально визначеного обсягу внесків на соціальне забезпечення та податків.

Сучасні компоненти соціальної ринкової економіки в ЄС, як вважають фахівці, базуються на наступному:

- соціальні інтереси визначають стратегію економічну політики, загальна мета якої полягає в тому, щоб розвинути потенціал всіх людей;
- ефективна соціальна політика можлива лише за умови макроекономічної стабілізації;
- урядові фінанси мають бути надійними, щоб забезпечити свободу вибору правильного рівня і профілю податків. Без ефективного і прозорого механізму збирання податків суспільна відповідальність неможлива;
- системи соціального забезпечення повинні більшою мірою надавати послуги всім людям, ніж створювати мережу забезпечення лише мінімального рівня для найменш забезпечених верств населення. Вони повинні засновуватися на принципах соціальної та індивідуальної відповідальності всіх громадян та створювати стимули до праці;
- ефективна ринкова економіка вимагає відповідного інституціонального розвитку, установи повинні бути гнучкими, а їх дії – скоординованими, щоб пристосуватися до нових викликів;
- охорона здоров'я, освіта та виховання дітей – найважливіший компонент інвестування в майбутнє;
- охорона навколишнього середовища та нормальні умови праці означають меншу кількість витрат на охорону здоров'я і стимулюють зростання виробництва;

–жодна соціальна політика не може компенсувати втрату робочих місць. Отже, економічна політика, яка підтримує повну зайнятість робочої сили, є також найкращою соціальною політикою [54, с. 2].

Найважливішими з соціальних проблем України, що потребують вирішення в контексті «європеїзації», створення передумов для наближення до ЄС є збільшення доходів населення та розвитку соціальних програм. Досягнення європейських стандартів в соціальній сфері – рівня доходу, структури споживання, добробуту, зайнятості, фінансування соціальних програм, що забезпечують розвиток людських ресурсів, має пріоритетне економічне значення, оскільки від цього залежить можливість включення в європейський ринок праці, доступ до ринку товарів і послуг, розвиток гуманітарного капіталу, формування середнього класу та, в остаточному підсумку, забезпечення міжнародної конкурентоспроможності України.

Принципово важливими для майбутнього країни є вкладення у людський капітал. Статистика показує, що рівень освіченості населення цілком відповідає світовим стандартам, але якість освіти сьогодні погіршується, оскільки вона визначається насамперед розмірами капіталовкладень на кожного, хто залучений до навчання. У рішенні Державної Ради з питань Європейської і Євроатлантичної інтеграції України від 19 травня 2003 року «Про дальші заходи у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України» освітній рівень громадян України визначений не гіршим за такі країнами ЄС як Німеччина, Іспанія, Греція за витратами грошей на освіту у відсотках від ВВП [146, с. 16–17]. Але оскільки бюджет нашої країни набагато нижчий, ніж у країнах ЄС, то витрати на освіту в Європі значно вищі ніж в Україні. Показовим у цьому аспекті є не відсоток, спрямований на розвиток освіти, а

розміри асигнувань на душу населення.

Зростання витрат на соціальні програми в країнах ЄС сприяє підтриманню соціальної стабільності та суспільної злагоди внаслідок обмеження бідності та попередження соціальної поляризації. В Україні, навпаки, проблема бідності набула особливої гостроти і, за оцінками деяких економістів, нижче рівня бідності, або на її межі знаходиться близько 40% населення. Водночас, соціальне розшарування має разючі масштаби. За оцінками Міністерства економіки України, до категорії бідних належить 28,4 % населення, серед них до злиденних – 15,1 %. В інших країнах – нових членах ЄС рівень бідності є істотно меншим: в Естонії – 8,9 %, Польщі – 23,8 %, Угорщині – 14,5 %, Чехії – 0,8 %. За розрахунками фахівців Світового банку, рівень абсолютної бідності в Україні у півтора рази перевищує показники Польщі, і у 2 рази – Угорщини. За оцінками Центру Разумкова, критичне співвідношення доходів найбільш багатих і найбільш бідних громадян України – 30 : 1 (у країнах ЄС ця пропорція складає – 5-7 : 1) [140, с. 23].

Отже, в соціальній сфері між Україною та більшістю країн ЄС існує не просто значний розрив, а прірва майже за всіма основними показниками. Для інтеграції до європейського соціального простору Україні доведеться здійснити суттєві зміни в забезпеченні права на працевлаштування, досягти європейських стандартів щодо оплати та безпеки праці, гарантій соціального забезпечення, умов життя громадян, охорони здоров'я, розвитку освіти, культури, соціального захисту та ін. Зростання ВВП має супроводжуватися підвищенням реальних доходів працюючих і забезпечити соціальний захист для найбільш вразливих верств населення.

Важливим чинником вирішення проблем адаптації соціальних умов до європейських стандартів є ефективна державна соціальна політика, яка відсутня в Україні. Досі в соціальній сфері основні кошти спрямовуються на безперспективне підтримання виплат за структурою, в якій переважають пасивні елементи соціального захисту (склалася ще в надрах планової економіки). Активні елементи, які підвищують трудовий потенціал людини в ринковій системі (освіта, медицина, перенавчання з наступним працевлаштуванням) були об'єктом лише залишкового фінансування. Такий підхід невідворотно погіршив результати ринкових перетворень в Україні. А ось в країнах Центральної і Східної Європи, які згодом приєдналися до ЄС, в процесі підготовки були запроваджені заходи щодо збереження гуманітарного капіталу. Тому їм вдалося пройти реформування з відносно меншими втратами і більш-менш наблизитися до соціальних стандартів ЄС [26, с. 153–154]. Отже, в Україні нагальними є зміна пріоритетів в економічній політиці та належні інвестиції держави в людський капітал. А оскільки рух ЄС на схід має загалом позитивне стратегічне значення для майбутнього Європи, виявляється, що в інтересах і ЄС, і насамперед України спільними зусиллями спробувати знайти відповіді на актуальні питання сьогодення.

Одне з таких питань для самих європейців – доцільність сучасного розширення Євросоюзу на схід. Нині позиції населення країн ЄС щодо розширення Союзу неоднозначні і далекі від одностайної підтримки цього

процесу. «43% населення країн ЄС згодні з тим, що Союз має бути розширено за рахунок нових країн-членів; водночас, 35% опитаних не підтримують процесу розширення. Цікаво, що значна більшість прихильників розширення ЄС проживає переважно у країнах з відносно нижчим рівнем економічного розвитку (Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія). Натомість у країнах-лідерах ЄС (Велика Британія, Німеччина, Франція), які помітно впливають на визначення стратегії ЄС, частка прихильників розширення трохи перевищує третину. Досить стримано ставляться громадяни ЄС щодо можливості набуття членських квитків у Євросоюз. Лише п'ята частина респондентів (21%) вважають, що ЄС має бути відкритим для всіх бажаючих, а майже половина (44%) допускають таку можливість лише для окремих держав...» [174, с. 11].

Отже, ставлення громадян ЄС до України як до потенційного рівноправного партнера найближчим часом визначатиметься не геополітичними перевагами її безпосереднього сусідства з альянсом, а конкретними результатами співробітництва з розширеним Євросоюзом і тим, чи вдасться мінімізувати можливі негативні наслідки його розширення на схід. Треба також враховувати і те, що після завершення нинішнього етапу розширення ЄС західні кордони України стануть східними рубежами Євросоюзу. Це якісно нова політична ситуація, яка значною мірою визначатиме як характер контактів ЄС з Україною, так і перспективи подальшого розвитку нашої держави. Тому, враховуючи високий рівень розвитку демократії у країнах ЄС (а отже впливу громадськості на позиції політиків) та ту обставину, що переважна більшість (71%) громадян країн ЄС висловилися за відкладення розширення в разі виявлення його негативних наслідків, можна зазначити, що процес розширення Союзу може мати непередбачуваний перебіг, з погляду підтримки його громадськістю країн членів ЄС. А ось населення України, до кордонів якої рухається ЄС, оцінює процес розширення Євросоюзу стримано позитивно. Найбільша частка українців (32,1%) упевнена, що розширення ЄС покращить його відносини з Україною. Лише кожен десятий (9,6%) дотримується протилежної думки. Водночас лише 18,4% респондентів вважають, що країни ЄС ставляться до України як до потенційного рівноправного партнера. Більшість населення (62,4%) переконані, що члени ЄС або байдужі до можливого членства України в ЄС (35,4%), або ставляться до нього скептично, вважаючи, що Україна не має перспектив вступу до ЄС (27%) [174].

Сучасна політика Євросоюзу щодо України зводиться переважно до забезпечення власних інтересів. Наслідком цього є намагання ЄС звести взаємини з Україною насамперед до розв'язання проблем міграції, охорони кордонів та міжнародної злочинності. Такий підхід ЄС до України пояснюється певними застереженнями, які виникли у членів ЄС щодо розширення альянсу на схід. Крім того, незважаючи на прагнення України налагодити ближчі відносини з ЄС, вона сама підриває довіру до своїх проєвропейських декларацій, свідченням чого є непевні економічні реформи, занепад демократичних стандартів та широкомасштабна соціальна криза.

Обережність у відносинах Євросоюзу з Україною пояснюється також і тим, що з травня 2004 року наша країна стала безпосереднім сусідом розширеного ЄС, який межує з трьома його членами – Польщею, Словаччиною та Угорщиною. Враховуючи цей довгий спільний кордон, наявність етнічних меншин по його обидва боки, тривалі історичні зв'язки та істотну транскордонну співпрацю, ЄС мусить активно пропагувати регіональне й субрегіональне співробітництво та інтеграцію як засоби зміцнення політичної стабільності й економічного розвитку в Україні задля користі східної частини континенту та цілої Європи. З огляду на це ЄС зацікавлений у забезпеченні миру і стабільності поблизу своїх кордонів, а також у тому, щоб мати своїми сусідами стабільні, демократичні та економічно розвинені держави з прогнозованою і дружньою зовнішньою політикою. Тому найближчим часом слід очікувати зростання політичного тиску ЄС на Україну, насамперед у напрямі зміцнення демократичних інституцій, забезпечення прав людини, свободи ЗМІ, посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією у владних структурах.

Слід наголосити на ще одній важливій обставині обережного ставлення Євросоюзу щодо входження України в ЄС. Розширення альянсу супроводжується поглибленням його співпраці з Росією. Отже, рух України до Європи, крім іншого, зумовлюється рівнем і характером її відносин з Російською Федерацією. Це означає, зокрема, необхідність поглиблення економічного співробітництва з Росією для зміцнення національної економіки як основи реалізації власних політичних цілей у Європі.

Отже, наближення ЄС до українських кордонів об'єктивно зміцнює вплив європейської спільноти на Україну. В політичному аспекті цей процес можна розглядати як позитивний і такий, що сприяє впровадженню в Україні європейських стандартів. «Водночас трансформація ЄС може породити чимало проблем для України. Очевидно, що характер та рівень співробітництва України з розширеним ЄС, загалом перспектива української євроінтеграції насамперед залежатимуть від внутрішніх трансформацій в Україні, від створення умов для стабільного демократичного розвитку, піднесення вітчизняної економіки» [174].

Європейський Союз фактично сформував на сьогодні ефективну економічну систему, яка функціонує на підставі єдиних стандартів якості, цінової політики, зумовленої умовами Всесвітньої торгової організації й окремими галузевими угодами в межах спільного ринку товарів і послуг. Сукупний фінансово-економічний потенціал Євросоюзу вже зараз за основними показниками випереджає американський й за умови збереження стану відносної геополітичної стабільності в найближчі роки не матиме особливих стимулів для свого розширення. Водночас ЄС з кожною країною-сусідом поєднує ціла низка спільних інтересів. Загальні правила і стандарти є життєво необхідними для забезпечення доступу країн до ринку Євросоюзу, до створення більш стабільного середовища для сумісної економічної діяльності. Законодавство ЄС ґрунтується на спільних нормах і добробуті, принципах захисту споживачів і навколишнього середовища. Таку модель країни-сусіди

мають взяти за зразок.

Проте великий перепад у рівнях розвитку країн-сусідів, їх розміри формують побоювання ЄС щодо можливого зростання фінансової допомоги із спільних фондів Євросоюзу щодо підтягування країн до європейського рівня. Крім того, ЄС підтвердив позитивне ставлення до ініціативи Росії про створення спільного Європейського Економічного простору, що вносить додаткову невизначеність у двосторонні відносини між Україною та ЄС. До того ж Україна не розглядається як кандидат на вступ до Євросоюзу без попередніх домовленостей альянсу з Росією. Отже, на відміну від українського, ринок товарів та послуг ЄС є майже повністю самодостатнім. Принаймні ключові галузі народногосподарського комплексу Євросоюзу діють так би мовити за «замкненим циклом». 62% зовнішньої торгівлі є внутрішньо європейською. Європейські країни забезпечили оптимальний розподіл товарних потоків, що забезпечує незалежність від стану фінансово-економічної кон'юнктури в США, Латинській Америці, Південно-Східній Азії та Японії. Європейський ринок послідовно «закривається», в той час як дефіцит торгового балансу США збільшився в 4,5 рази й досяг 49,8% загального обсягу експорту. Лише за 2000 рік цей дефіцит виріс на 40% і склав 370 млрд. доларів. За цей же час країни ЄС досягли профіциту бюджету на суму 50,5 млрд. євро [83, с. 7).

Безумовно, кількість суперечностей на шляху до повної євроінтеграції є досить великою. Це стосується й особливої позиції Великобританії, «турецького питання», російського фактора у забезпеченні енергетичної безпеки ЄС, міжнародного тероризму та взаємодії НАТО – ЄС. Готовність чи неготовність США змиритися з кристалізацією надпотужного геоекономічного конкурента є ключовим фактором, який зумовить успішність розвитку Євросоюзу. На жаль, роль України в цьому процесі є вкрай мізерною. Крім того, досвід «першої хвили розширення» НАТО показав, що підприємства Польщі, Чехії та Угорщини не були спроможні виготовляти продукцію за технічними стандартами Альянсу й були закриті. Отож, у найближчі 10 років Україна навряд чи зможе реально впливати на європейську економічну, безпекову, будь-яку іншу політику в Європі.

З огляду на це, крім суто економічних проблем, останнім часом для України все більше загострюється проблема визначення європейської ідентичності потенційних членів Євросоюзу. Перемоги ультраправих сил в Італії, Нідерландах, Австрії, провал лівих на президентських і парламентських виборах у Франції свідчать про зростання популістських, ксенофобських настроїв у Західній Європі. Врив проблематичним виявляється питання переміщення робочої сили на європейському континенті. Все більш популярними стають заклики «закрити» Європу від трудової імміграції з Півдня та Сходу.

Мало того, на період до 2011 року інтеграційні процеси в межах ЄС призведуть до цілковитого об'єднання промислової, сільськогосподарської, енергетичної, продовольчої, соціального забезпечення та інших складових економічної системи єдиної європейської держави. Спроби пошуку механізмів співробітництва відсталого на сьогодні й складно прогнозованого на найближчу та

середню перспективу економічної системи України з потужним загальноєвропейським господарським комплексом не виглядає реальним. Треба також мати на увазі, що всі країни-кандидати на вступ до ЄС мали дуже високий показник відкритості національної економіки. Зокрема, основним торговим партнером Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Словенії на час їх вступу в ЄС були країни Амстердамської зони. Лише країни Балтії орієнтувалися на торгівлю з Росією, використовуючи транзитний потенціал портів на Балтійському морі. А ось щорічний торговий обіг України з ЄС має мізерний характер. Якщо не враховувати експорт (реекспорт) електроенергії та транзитні функції вітчизняних трубопроводів, до деякої міри знецінених впровадженням Росією «Голубого потоку», торгових відносин між Україною та Європейським Союзом немає [112, с. 10].

Площина для співпраці Україною з ЄС в економічній сфері є скоріше гіпотетичною. Виключно засобами державного втручання неможливо докорінно змінити ситуацію в українській економіці. Бюджетні витрати відбуваються за рахунок перерозподілу тих коштів, які вже були забрані у платника податків. Державний протекціонізм призводить до підвищення ціни імпортованих товарів, а будь-яке підвищення цін робить споживача ще біднішим. Посилення контролю за економічною діяльністю неодмінно призводить до зростання бюрократичного апарату, беззастережного лобізму, клановості, корупції. Національна економіка все більше стає «тіньовою» оскільки не витримує подвійного тягаря впливу як з боку конкурентів, так і з боку держави. Кредитна експансія за рахунок «дешевих» грошей перетворює інвестиційний процес на інфляційний зашморг.

Проте, на думку фахівців, Україна має всі підстави для реалізації нової економічної парадигми з огляду на наявність потужного вітчизняного науково-технічного потенціалу, орієнтованого на підтримку вітчизняного товаровиробника [41, с. 21]. На сьогодні, це і є найбільш виваженим та реальним курсом економічного розвитку. Досвід створення спільного європейського ринку товарів послуг, здатність європейських урядовців, підприємців та окремих громадян до компромісного взаємовигідного співробітництва, для України може слугувати взірцем. Гнучке поєднання державного протекціонізму з ліберальними ринковими механізмами дозволяє здійснювати економічний курс виключно з огляду на національні інтереси держави. Економічна безпека України повинна в перспективі забезпечуватися саме на такому, апробованому країнами ЄС механізмі, розвитку для України. А курс на інтеграцію в ЄС насправді є стратегічним орієнтиром для держави, своєрідним тестом на політичну, економічну та соціокультурну зрілість. Формування традиції громадянського суспільства, поваги до закону поступово сформує в Україні критичну масу проєвропейськи налаштованого істеблшменту, який вже в 20-ті роки 21 століття почне будувати нову Україну. Необхідно лише визначитися з носіями цього процесу, з тими, хто стане спроможним забезпечувати економічну безпеку в державі.

Після набуття Україною членства в СОТ наша держава вже визначилися з основними пріоритетами на найближчий час, які допоможуть дещо зменшити

можливі негативні економічні наслідки для неї від розширення Євросоюзу:

- отримання статусу країни з ринковою економікою;
- прискорення процесу гармонізації українських стандартів до стандартів ЄС;
- створення зони вільної торгівлі Україна - ЄС.

Нині ведеться активна робота у цьому напрямі, яка знаходить належну підтримку з боку Євросоюзу. Це свідчить насамперед про те, що вже сьогодні розширення ЄС позитивно позначилося на Україні, змусивши державу остаточно визначитися зі своїми пріоритетами, та активізувати діяльність у напрямі їх досягнення. Особливий інтерес для України у цьому зв'язку може становити створення спільної з Євросоюзом Європейської економічної зони (ЄЕЗ, European Economic Area), яка об'єднує ЄС і країни Європейської асоціації вільної торгівлі (Норвегія, Ліхтенштейн та Ісландія). «Насамперед найважливішою рисою ЄЕЗ є її унікальна здатність в оперативному режимі адаптувати поточні зміни у масиві технічних стандартів, правил та вимог, чинних на єдиному ринку ЄС, що дає змогу йти в ногу з розвитком законодавчої бази ЄС, а отже, запобігати появі технічних бар'єрів у доступі до ринку для економічних гравців країн ЄАВТ. Такий механізм не має аналогів у співробітництві ЄС з іншими третіми країнами чи економічними блоками» [27, с. 12].

З огляду на це модель Європейської економічної зони є логічним наступним кроком у співробітництві України з ЄС в усіх сферах економіки та суспільного життя. «ЄС непрямим чином підтвердив цю тезу, підписавши з РФ під час Санкт-Петербурзького саміту у 2003 р. документ про створення «чотирьох спільних просторів» у сфері руху товарів, послуг, капіталу та людей. Цю ідею закладено і в концепції Європейської політики сусідства (ЄПС), у якій ідеться про відкриття сусіднім з ЄС державам доступу до єдиного ринку ЄС у чотирьох сферах руху товарів, капіталів, послуг та людей. Водночас слід очікувати, що, за відсутності чіткої зустрічної політики з боку сусідніх країн, усвідомлення ними власних інтересів та ставок, ЄС намагатиметься реалізувати ідеї ЄПС мінімальним для себе коштом, накладаючи непропорційно великі, порівняно з власними незначними поступками, зобов'язання на держави-партнери. Яскраве свідчення цього – План дій Україна – ЄС у його сучасному вигляді, з невизначеною кінцевою метою та односторонньою спрямованістю (практично 90% його заходів має виконати Київ)» [27, с. 12]. Однак попри будь-яку критику, саме план дій дасть Україні можливість закласти підвалини нової угоди щодо співробітництва з ЄС. Така угода своєю чергою стане стратегічно продуманим та погодженим із ЄС комплексом заходів стосовно європейської адаптації визначених галузей законодавства України, внаслідок чого нашій державі відкриється доступ до єдиного ринку Євросоюзу.

1.3. Європейські пріоритети: консолідація української еліти.

Європейська інтеграція України є однією з небагатьох ідей, навколо яких сьогодні спостерігається консенсус української державно-політичної еліти. Водночас важливим чинником, який ускладнює вступ України до ЄС,

залишається проблема економічної і політичної залежності України від Росії. Тому коли українське керівництво наголошує на різних зовнішньополітичних прагненнях України і Росії, слід пам'ятати, що потенціал зближення Росії та інших країн СНД з Євросоюзом аж ніяк не вичерпано Угодами про партнерство й співробітництво. На сьогоднішній день ЄС і Російська Федерація обговорюють ідею створення Спільного європейського економічного простору (СЄЄП), заснованого на гармонізації російського законодавства із *acquis communautaire*. Якщо взяти до уваги подібність політичних і соціально-економічних траєкторій країн регіону (так звана євразійська чи східно-європейська модель трансформації), то видається цілком вірогідним, що ЄС запропонує іншим країнам СНД, а також Україні, укласти подібні угоди про створення СЄЄП. Безперечно, нинішній українській владі важко визнати, що за своїм політичним і економічним розвитком Україна ближча до Росії, Казахстану чи Молдови, аніж до Польщі чи Словаччини. Натомість в очах європейців такий підхід більш повно враховував би загальну ситуацію регіону та дав би можливість Україні разом з країнами СНД рухатися до Європи, не припиняючи зв'язків між собою. Одночасно можна було б визначити умови, спільні для процесів співробітництва та інтеграції, а також спільність цілей держав-партнерів, очікування ними зисків від взаємодій та взаємний характер цих зисків. В такому сенсі відносини співробітництва стають важливою передумовою для початку та розвитку інтеграційних процесів. А утилітарні, економічні чинники та усвідомлення можливості завдяки співробітництву досягти значних результатів виявляються важливими передумовами розгортання сучасних міжнародних інтеграційних процесів, насамперед економічної інтеграції.

Водночас ЄС привабливий для України і з того погляду, що підготовка до членства в ньому повинна сприяти утвердженню і зміцненню норм демократії, верховенства закону, людських свобод і прав у державі. Усе це разом із прискореним економічним розвитком має позитивно впливати на життєвий рівень громадян. Відтак проголошення Україною наміру до зовнішньополітичної консолідації з ЄС, спрямованої на зміцнення європейської безпеки і входження в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір, на тлі вищезазначених тенденцій і процесів видається цілком закономірним. І хоч інтеграція України до загальноєвропейського процесу відбувається повільно, основні причини такого явища треба шукати не в зовнішніх, а у внутрішніх, насамперед політичних, чинниках.

Щодо конкретного виконання заходів, які мають прискорити рух України по шляху європейської інтеграції, то цьому істотно заважає нескоординованість державної політики щодо оптимізації євроінтеграційних процесів. Зокрема, чітко не визначені повноваження, права й ступінь відповідальності структур, які працюють у цій сфері, а також відповідних посадових осіб. Можна констатувати брак єдності поглядів серед провідних політичних сил та функціональних суб'єктів влади, а також ефективної взаємодії між зацікавленими сторонами щодо послідовної імплементації євроінтеграційної

політики в країні [176, с. 5]. Крім того, незавершеність реформування політичної системи та брак консолідованого підходу до визначення напрямів зовнішньої політики України не дає можливості Євросоюзу чітко окреслити свою позицію щодо перспектив її майбутнього членства, задовольняючись політикою сусідства. «Наразі до питань, які викликають заклопотаність Євросоюзу, належать забезпечення стабільного економічного зростання, створення привабливого інвестиційного клімату, скасування податкових пільг, суперечливі процедури перегляду результатів приватизації, зміцнення судової гілки влади, подолання корупції, адаптація національного законодавства до норм Європейського Союзу, здійснення територіальної та адміністративної реформи, вдосконалення політичної, правової й соціальної систем» [19, с. 123].

У цьому плані європейська інтеграція є шляхом модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Інтелектуальний та науково-технічний потенціал України дає підстави на це сподіватися, а у поєднанні із завданням європейської інтеграції така мета може бути основою не лише економічної стратегії держави, а й основою політичної консолідації нації. Зокрема, серед основних політичних вигод послідовної європейської інтеграції – зміцнення демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і повага до прав людини.

Проте в Україні досі продовжується боротьба двох реальних політичних течій та двох моделей зовнішньої політики:

- реалізація європейської моделі суспільного розвитку;
- остаточне утвердження особливого посткомуністичного типу суспільства та держави.

Проблема вибору загальнодержавного курсу з різним ступенем досконалості завжди маскувалася політичними силами декларативними кроками й малозмістовним маневруванням. «Дві моделі донедавна не завжди чутко розрізнялись і міжнародним співтовариством. Багатьом на Заході, за браком кращої альтернативи, було простіше вважати, що українська влада – перспективний партнер, який, нехай із запізненням, але реалізує декларовані демократичні перетворення... Влада, що утвердилась в Україні протягом останніх років, здійснює саме модель особливого розвитку, але при цьому робить наполегливі спроби мімікрії під європейську модель» [60, с. 15].

До найбільших недоліків у розвитку євроінтеграційних прагнень нашої країни фахівці нині зараховують насамперед інституційну слабкість України в цілому: невирішеність питань повноважень гілок влади, неефективність роботи Конституційного суду в різні періоди часу і слабкість судової гілки влади в цілому, інституційна неспроможність різних міністерств та відомств. Це робило слабшою позицію України на переговорах з Євросоюзом, це послаблювало позиції наших друзів, наших союзників, наших адвокатів усередині Європейського Союзу, які завжди пропонували Спільноті у

відносинах з Україною іти далі, ніж це було на той чи інший час. Завдяки цьому ми часто були не готові повною мірою використати навіть те, що нам сьогодні належить, те, що нам сьогодні дозволено.

З урахуванням тих процесів, які відбувалися в Європейському Союзі, де не було і немає на сьогодні консенсусу щодо подальшого розвитку ЄС та нашої слабкості, Євросоюз інколи дозволяв собі необ'єктивне ставлення до України, її дискримінацію, порівняно з іншими країнами регіону. Наприклад, Росії було надано статус країни з ринковою економікою, а Україна ще два роки його виборювала. При тому що механізм ціноутворення на енергоносії в Україні, попри всю його недосконалість, усе ж таки набагато більш ринковий, ніж механізм ціноутворення на газ, електроенергію для внутрішніх споживачів у Росії. Це було політичне рішення без жодних економічних аргументів.

Рішення про початок переговорів про спрощення візового режиму з Україною було ухвалено на півтора року пізніше, ніж аналогічне рішення стосовно Росії чи країн Західних Балкан. Окремі європейські політики забували про суть і зміст своїх власних документів і стверджували, що політика сусідства – альтернатива політиці розширення. Після останнього розширення ЄС звучали такі некомпетентні, образливі для України публічні заяви, що географічний центр Євросоюзу врешті збігся з географічним центром Європи [141, с. 7].

Проте Україна намагається ефективно використовувати такий тимчасовий інструмент співробітництва з ЄС, як Європейська політика сусідства (ЄПС), не бажаючи повністю бути членом цієї політики «через те, що ми, на відміну, скажімо, від Марокко, не є сусідами Європи. Ми є її невід'ємною частиною. І недолугість цієї політики сусідства саме в тому й полягає, що ЄС об'єднав в один кошик сусідів Європи і сусідів Європейського Союзу, тим самим прирікши цю політику на неуспіх» [141, с. 7].

Політика сусідства за своєю ідеєю не є привабливою формою розвитку співпраці, адже порушує принципи паритетності та індивідуальності. Саме з цих міркувань вона не була принципово прийнята Росією. Україна не могла відмовитися від взаємодії з ЄС у форматі сусідства, але з самого початку зазначала, що прагне більшого та заслуговує на нього. Брюссель мав би в принциповому плані розрізняти своїх партнерів на Сході Європи, які можуть стати членами ЄС, та партнерів з позаконтинентальної частини Середземномор'я. Так само, він мав би реагувати на те, що серед країн-сусідів Україна є єдиною, що претендує на членство.

В Україні ЄПС розглядається не стільки як додатковий механізм розвитку співпраці, але швидше як засіб, що фактично обмежує перспективи зближення. ЄПС сприймається як така, що знижує статус України як партнера ЄС, адже вона опиняється серед країн менш реформованих і менш зацікавлених у поглибленні співпраці. За рівнем забезпечення громадянських прав і політичних свобод Україна перебуває на одному щаблі з Румунією, Болгарією, Хорватією та випереджає Туреччину й країни Західних Балкан, які мають кращі перспективи інтеграції. Це збільшує чисельність євроскептиків серед політиків та експертів, додає аргументів тим, хто готовий звинувачувати ЄС у веденні

політики подвійних стандартів, довільному використанні критеріїв членства.

Водночас ЄПС не становить навіть умовної альтернативи розширенню ЄС. Це питання є особливо чутливим для України. Мало того, ЄПС не є достатньою компенсацією за розширення, яке об'єктивно ускладнює розвиток стосунків з новими членами Союзу, серед яких опинилися важливі партнери та союзники України. «Якщо можна говорити про прогрес у співробітництві між Україною та ЄС після його розширення, то передусім це пов'язано з активністю нових членів Союзу, таких як Польща та Литва, тобто не стільки з ЄПС, скільки з наявністю зацікавлених у збереженні та розвитку зв'язків з Україною сусідів з ЄС. Індивідуальний підхід до окремих країн – єдиний шлях покращення результатів. Але це позбавляє політику сусідства цілісності. ЄПС виявилася недостатньо ефективним інструментом зниження бар'єрів між членами і не членами Союзу. Водночас вона мало сприяє розвитку багатосторонньої співпраці, зокрема між державами-сусідами. На східноєвропейському напрямі ЄПС, внаслідок значної специфіки відносин з окремими країнами-сусідами, не діє системою і скоріше слугує набором можливостей, з якого формуються реальні програми співпраці. В цьому сенсі ЄПС є важливішою для Брюсселю, тоді як для його партнерів вона в сучасному вигляді є формальністю» [61, с. 34].

Просування України на шляху європейської інтеграції залежатиме від її внутрішньої соціально-економічної модернізації, наближення до *acquis communautaire*, спільних цінностей і стандартів ЄС. Тому неодмінною передумовою досягнення повного членства в Європейському Союзі є виконання не лише політичної та нормативно-правової складової *acquis communautaire*, а передусім розбудова стабільних інститутів, які репрезентують демократичні перетворення в Україні, ефективну участь громадянського суспільства в процесі прийняття рішень на всіх його етапах та дієвий контроль за діями владних структур. Але щоб ідеали демократії стали орієнтиром для нових соціальних практик у контексті європейської інтеграції, ЄС також повинен зробити зустрічні кроки, а не обмежуватися звичайними деклараціями. Тим більше, що й сам ЄС, як з'ясувалося, не досить підготовлений до демократичних перетворень у Східній Європі, не може швидко й адекватно трансформувати свої інститути і процедури до прийняття нових членів.

Перетворення Європи не тільки на економічний, але й на політичний проект передбачає вироблення єдиної європейської ідентичності в межах єдиного соціального простору. А також створення єдиного культурного простору. Така постановка завдання вкрай необхідна в умовах дедалі більшої інтеграції європейських держав. Коли величезна кількість рішень приймається не національними урядами, а в Брюсселі, самого лише юридичного оформлення цього об'єднання замало. Тут варто вже говорити про легітимізацію європейських структур в очах пересічних громадян.

Т. Ковальчук вказує: «Саме пошук шляхів легітимізації нових функцій європейських структур спонукає шукати спільну ідентичність, яка об'єднувала б сотні мільйонів громадян. Це завдання є непростим з огляду на попередній досвід становлення Євросоюзу як колективного утворення. Адже відчуття

європейської спільності протягом багатьох століть було притаманне переважно представникам культурних, політичних й економічних еліт. А пересічні громадяни Євросоюзу виявляли або незначну активність, або взагалі не брали участі у формуванні цього об'єднання. І вже в наш час від цих громадян вимагається не просто спокійне споглядання, а переконання, що європейські структури є необхідною умовою ефективного управління в межах національних держав. Про це свідчать запропонована до ратифікації на національних референдумах європейська Конституція та усталена процедура виборів до Європарламенту. Фактично йдеться про те, щоб населення Євросоюзу перенесло частину лояльності щодо своєї національної держави на колективне утворення, яке поступово теж обростає державними функціями» [90, с. 67].

У Європейському співтоваристві вже чимало зроблено для створення єдиного загальноєвропейського культурного ринку. За цим маловиразним поняттям криється практичне вирішення безлічі питань, серед них і формування єдиного освітнього простору. Інтеграційний процес в освітній сфері полягає насамперед у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті та поширенні власних культурних і освітніх здобутків у ЄС. Все це має сприяти становленню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього і науково-технічного середовища. Здійснення цього завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових обмежень на контакти й обміни, на поширення інформації. Особливо важливою є реалізація спільних освітніх, наукових, культурних та інших проєктів, залучення українських вчених і фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Розгортання європейського освітнього простору проявилось насамперед у гармонізації та уніфікації системи Європейської вищої освіти за Болонською декларацією 1999 р., яка одержала робочу назву «Болонського процесу». Рушійними силами, котрі призвели до узгодженої позиції урядів більшості європейських держав, були: організація сприяння з консультативними функціями (Follow up Institutions), Рада Європи, Європейська Асоціація інституції вищої освіти (EURASHE), Асоціація Європейських університетів (European University Association), Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО (UNESCO-CEPES) та ін.

З огляду на нові напрями розвитку європейського співтовариства, Європейська Рада міністрів освіти запровадила до існуючої системи вищої освіти спецкурс «Європейський простір», який ґрунтується на п'яти основних принципах:

- багатокультурна Європа – створення європейського простору в системі професійної підготовки в університетах, вивчення іноземних мов, підготовка вчителя;
- мобільна Європа – взаємного визнання цінності дипломів і професійних кваліфікацій, забезпечення навчання та стажування учнів, студентів, учителів і викладацького персоналу за кордоном, розробка форм, в яких учителі могли б тимчасово працювати в інших державах країнах ЄС;

- Європа професійної освіти для всіх – рівність прав і можливостей молоді здобувати освіту високого рівня в будь-якій країні Співдружності;
- Європа вмінь і знань – підвищення рівня базової освіти, приведення системи підготовки вчителів у відповідність з економічними, технологічними і соціально-культурними вимогами розвитку суспільства, вдосконалення всіх секторів освіти (зокрема загальної, технічної, професійної, вищої тощо), поліпшення базової та післядипломної підготовки кадрів;
- Європа, відкрита для світу – зміцнення зв'язків з іншими міжнародними організаціями з питань освіти і навчання, розвиток нових форм взаємно відповідних контактів із країнами, що розвиваються.

Співпраця з європейцями у сфері освіти на шляху входження України в Європу є одним із пріоритетів розвитку вищої освіти в Україні. Проте йти будь-що в Європу, інтегруватися в неї не є для України самоціллю. Участь в Болонських перетвореннях не повинна призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Навпаки, вона має бути спрямована на розвиток української освіти і набуття нею нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження високих національних стандартів. Тому для України Болонські вимоги – це не уніфікація вищої освіти щодо європейських стандартів, а забезпечення широкого доступу до розмаїття освітніх і культурних надбань різних країн.

Такому підходу до Болонського процесу сприяє те, що важливою характеристикою європейської освіти є її демократизм – можливість вибору закладу навчання, навчальних предметів, їх послідовності, викладача й термінів навчання, впровадження таких форм здобуття знань, як діалог. Демократизм європейської освіти – це також і самоорганізація навчання, відповідний характер спілкування викладача та студента, співробітників та адміністрації. Це впровадження особливого циклу гуманітарних дисциплін, який називають демократичною або громадянською освітою. Не менш важливими чинниками демократичного характеру освіти виявляються її гуманітарна спрямованість, багатомовність тощо. Водночас європейська освіта – це ступенева підготовка фахівців за інтегрованими напрямками, відповідність законодавства про освіту гуманістичним тенденціям розвитку людства, потужна університетська наука, мобільність педагогів і вчених, їхня надзвичайно висока, контрольована громадськістю і власним авторитетом відповідальність перед суспільством.

Усі учасники Болонського процесу визнають, що як європейська система вищої освіти, так і європейська система наукових досліджень є основними гарантами інтелектуального потенціалу суспільства нині й на майбутнє. Це означає, що наука має стати складовою освіти – невід'ємною частиною так званої «Європи знань», про яку йдеться в документах, котрі супроводжують Болонський процес. За цими документами, навчання в усій Європі відповідає єдиним вимогам, згідно з якими запроваджуються два цикли навчання. Перший триває, зазвичай, від 3-х до 4-х років і завершується здобуттям академічного ступеня бакалавра. Навчання упродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1–2 роки навчання) та/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7–8 років).

Таким самим єдиним стандартом є кредитна система для полегшення визначення навчального навантаження студентів і обсягу здобутих ними знань. Пропонується запровадити в усіх національних системах освіти технологію обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. За основу рекомендується прийняти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів – залікових одиниць трудомісткості), зробивши її системою накопичення, здатною працювати в рамках концепції «навчання впродовж усього життя».

Контроль за якістю освіти, згідно з Болонською декларацією, покладено на акредитаційні агентства, незалежні від національних урядів і міжнародних організацій. Агентська оцінка визначатиметься не тривалістю або змістом навчання, а тими знаннями, уміннями і навичками, що їх здобули випускники. Відповідно буде встановлено стандарти транснаціональної освіти.

Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на одержання випускниками знань і вироблення ними умінь і навичок їх практичного застосування. Водночас велика увага приділяється працевлаштуванню випускників. Усі академічні ступені та інші кваліфікації мають бути жадані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій необхідно спростити. Уніфікації визнання кваліфікацій сприятиме використання Додатку до диплому, рекомендованого ЮНЕСКО.

Надзвичайно важливо дати студентові ту суму знань, навичок, умінь, які зможуть забезпечити ефективне функціонування спеціаліста протягом життя. Але потрібно також, окрім «надання певної суми знань і навичок, навчити студента навчатися самостійно, самостійно отримувати інформацію, вмінати адекватно використовувати її у повсякденній діяльності, потребують серйозних змін навчальні плани і взагалі навчальна діяльність» [89, с. 117].

Демократизація освіти сприятиме істотному розвитку мобільності студентів. Одночасно ставиться питання про розширення мобільності викладацького та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачаються зміни в національних законодавчих актах щодо працевлаштування іноземців. З огляду на це одним із пріоритетів у рамках Болонського процесу має бути залучення в Європу якнайбільшої кількості студентів з інших регіонів світу, забезпечення привабливості європейської системи освіти. Вважається, що запровадження загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення легкодоступних кваліфікацій тощо сприятиме підвищенню інтересу до вищої освіти як європейців, так і жителів інших регіонів світу. Створення умов для мобільності громадян континенту є адекватною реакцією на виклик обставин, які склалися у зв'язку з підвищенням мобільності як студентів, так і фахівців з вищою освітою і спричинені серед іншого перспективами входження нашої країни до Європейського Союзу [188, с. 77].

Академічна мобільність є одним із базових принципів Болонського процесу у створенні єдиного європейського освітнього і наукового простору. Суть її полягає у переїзді студентів та науковців до іншої освітньої установи у своїй країні або за її межами для навчання, викладання, проведення наукових досліджень. Тобто кожний студент, можете на певний термін поїхати до іншого

ВНЗ, науково-дослідницького інституту тощо, щоб поглибити свої знання в улюбленій сфері, пізнати культуру та світогляд іншої країни, познайомитися із багатьма цікавими людьми. Однак, незважаючи на привабливість самої ідеї мобільності, вона може здійснитися тільки за наявності розвиненої інфраструктури (гуртожитки, медичне обслуговування та ін.) і адекватного фінансування студентських поїздок. Студентська мобільність реальна за умови, що знання, уміння, навички, одержані під час перебування в іншому навчальному закладі, органічно вбудовуються в загальну програму, в освітню траєкторію студента. Це можливо, якщо, по-перше, програми співробітництва навчальних закладів є порівнянними за змістом і, по-друге, ВНЗ використовують схожі системи оцінювання знань. З цією метою Болонська декларація й рекомендує використовувати системи кредитів, або залікових одиниць.

Академічна мобільність студента в Україні – це не тільки можливість навчатися в іншому вищому навчальному закладі, де готують фахівців з цієї ж спеціальності із зарахуванням дисциплін (кредитів) та періодів навчання, але й ефективніше розвивати інтелектуальний потенціал, оскільки студент може самостійно обирати навчальний заклад, курси, предмети. Стажування за кордоном є цілком звичним явищем для студентів у країнах ЄС. Водночас для українських студентів – це швидше виняток, ніж правило. Бо неузгодженість навчальних програм в українській системі освіти, як стверджують експерти, поки що не завжди дозволяє студентам стажуватися без відриву від основного навчання навіть в українських університетах. А про європейські вони, переважно, можуть поки що мріяти. В Україні мобільності заважають системні невідповідності, візовий режим, економічні характеристики нашої країни, зрештою, різниця між рівнем життя в Україні та країнах ЄС. Отже, до всього цього додаються й різні фінансові проблеми. Тому важливим кроком розвитку мобільності в нашій країні є побудова системи національної мобільності, яка дасть можливість здобути високий і якісний освітній та науковий рівні при поміркованих витратах. Обговорення різних аспектів розвитку національної мобільності потрібне для напрацювання рекомендацій щодо формулювання завдань, створення організаційно-правових механізмів і визначення джерел фінансування розвитку національної мобільності професорсько-викладацького складу та студентів в Україні, зокрема, напрацювання проектів нормативних документів із зазначених проблем.

Щоб досягти такого стану, коли можливість вільного вибору місця і часу навчання стане для студента об'єктивною реальністю, потрібно всім національним системам пройти дуже складний шлях. Для цього слід зіставити національні і міжнародні класифікатори професій, їх функціональні параметри, критерії оцінки освітньо-кваліфікаційного рівня, однозначність підходів до нормативної і варіативної складової змісту підготовки у кожному напрямку і спеціальності, тотожність навчальних планів за обсягами і характером практичної підготовки, адекватність в організації технології проведення, структурі засобів державної діагностики знань студентів на одних і тих самих освітньо-кваліфікаційних рівнях, створення міжнародної нормативно-правової

бази здійснення цього руху, вирішення проблем оплати за навчання. Висока якість освіти, як відомо з практики управління у вищій школі західних країн, досягається за умови глибокої індивідуалізації навчання, коли ядром навчального плану студента є обов'язкові дисципліни, а далі він сам створює його варіативну частину, яка відображає спеціалізацію підготовки відповідно до структурно-логічної схеми [57, с. 79].

Запровадження мобільності в Україні передбачає цілу низку заходів на різних рівнях організації, зокрема:

- заснування в організаційно-функціональній структурі ВНЗ міжнародного офісу і бюро для організації обміну студентами та викладачами;
- створення банку даних про світові, європейські й національні університети і їх навчальні матеріали;
- інтернаціоналізація і координація навчальних планів;
- впровадження кредитно-модульної системи ECTS;
- розробка веб-сторінок, які б відображали процеси, що відбуваються в створених консорціумах;
- створення необхідної системи кураторства, яка допомогла б студентам і викладачам у практичній реалізації їхніх потреб щодо мобільності;
- організація студентських служб для адаптації студентів у новому середовищі;
- створення нової системи підвищення кваліфікації і перепідготовки для професорсько-викладацького складу, яка задовольняла б потреби ринкової економіки України для реалізації важливого загальноєвропейського принципу «освіта через усе життя»;
- упорядкувати систему наукових ступенів в Україні, яка відповідала б міжнародним стандартам і дозволяла б зняти перешкоди у мобільності на європейському науковому й освітянському просторах;
- Міністерство освіти і науки має впорядкувати термінологію мобільності студентів і професорсько-викладацького складу в Україні, та створити відповідний тлумачний словник [58, с. 14; 131, с. 188].

Отже, академічна мобільність стає невід'ємною складовою сучасної освіти і зростатиме надалі. Проте для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної мобільності, нормативно-правової бази, організаційно-економічного механізму, визначення джерел фінансування і готовності до партнерства. Проведення реформування української освіти дозволить створити єдиний з європейськими країнами ринок праці вищої кваліфікації, забезпечить мобільність викладачів і студентів за рахунок стандартизації ступенів вищої освіти та, відповідно, дипломів. Водночас зросте рівень конкуренції на ринку освітніх послуг, це змусить університети покращувати свій імідж шляхом підвищення якості освіти і бути спроможними забезпечити рівень знань, що гарантує студенту в майбутньому працевлаштування на європейському ринку праці.

Основним інструментом розвитку академічної мобільності є визнання кваліфікацій і документів про освіту, ефективність якої неможлива без існування адекватної системи оцінювання досягнень студентів вузів. Питання про визнання кваліфікацій і документів про освіту виникає зазвичай стосовно так званих регульованих професій – тих, де наявність відповідних компетенцій відображається спеціальним документом. Деякі автори вважають, що саме визнання, а не гармонізація систем є серцевиною Болонського процесу: його основні цілі можуть вважатися досягнутими, якщо випускник вищого навчального закладу з дипломом, наприклад, бакалавра може претендувати на права, які є у бакалавра в будь-якій з країн-учасниць Болонського процесу (може бути прийнятий на відповідну посаду, поступити в магістратуру тощо). Тому ще до появи Болонської декларації більшість країн Європи підписали Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 1997 рік). Лісабонська конвенція рекомендує країнам-учасницям визнавати академічні кваліфікації і документи, що відображають їх, коли йдеться про держави, котрі підписали конвенцію. Проте конвенція має рамковий характер і її рекомендація не має обов'язкової сили. Тому різним країнам, серед них і Україні, доводиться підписувати спеціальні двосторонні угоди щодо визнання еквівалентності кваліфікацій і документів про освіту. Зважаючи на відсутність прописаної процедури еквівалентизації, такі угоди, на жаль, не ліквідовують необхідності загальної процедури спеціального експертування, наприклад, дисертації, захищеної у Росії, структурами українського чи російського ВАКу, не кажучи вже про європейські країни.

З огляду на це країнам часто доводиться розвивати співпрацю у сфері сумісних дипломів, яка сприяє підвищенню якості освіти, розвитку визнання ступенів і кваліфікацій на загальному європейському просторі вищої освіти, прозорості й сумісності систем вищої освіти, академічній мобільності, створенню сприятливих умови для випускників на міжнародній арені і привабливості загального простору вищої освіти.

1.4. Національні пріоритети в гуманітарній освіті: Болонський процес.

Спостерігачі відзначають, що стимулів для розробки Лісабонської конвенції виявилось забагато. Бурхливий розвиток освіти і збільшення числа членів Ради Європи підштовхували цю організацію до усвідомлення необхідності прийняття принципово нової конвенції. У ЮНЕСКО був свій інтерес створити орієнтир для всіх країн і здолати певний «подвійний стандарт», що діяв би в Європі. Крім того підписання спільної конвенції мало б сприяти зміцненню зв'язків Європи з усім світом.

Під час парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» у травні 2004 р. наголошувалося, що залишатися на узбіччі освітянського простору Європи нам не можна. Міністерство освіти і науки України розробило програму дій щодо приєднання до Болонського процесу у 2005 р. На виконання заходів щодо реалізації його декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 рр., затверджених наказом Міністерства

освіти і науки України від 23 січня ц.р. № 49, науково-методичним центром вищої освіти підготовлено інформаційний матеріал до лекції у ВНЗ України «Модернізація вищої освіти України і Болонський процес». Як зазначив на парламентських слуханнях С Ніколаєнко, з Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації можна дійти висновку, що настав час, коли Міністерство освіти і науки України повинно завершити створення державних стандартів з усіх професій, а також переглянути стандарти, що використовуються в нашій освіті.

В останній час у вищих навчальних закладах України проводиться велика робота з підготовки необхідних документів для приєднання України до Болонської декларації. Мета цього входження – інтеграція системи освіти України в систему європейських стандартів освіти. Нині в Україні створено передумови для приєднання до Болонського процесу.

І хоча країни-учасниці Болонського процесу домовилися, поважаючи відмінності у культурі, мові» національних освітніх системах, а також автономію університетів, в межах своєї компетенції проводити політику міжурядового співробітництва із залученням європейських неурядових організацій, що функціонують у сфері вищої освіти, чомусь не чуємо голосів про «український вектор» саме української освіти. Для підтвердження цього міркування звернімо увагу на гуманітарну складову навчального процесу наших ВНЗ.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 17 червня 2002 р. № 1/9 – 304 до переліку навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» входили: основи філософських знань, культурологія, фізичне виховання, українська та іноземна мови (за професійним спрямуванням), основи правознавства, історія України, соціологія, економічна теорія (мінімальна кількість 756 годин, або 14 кредитів).

24 кредити або 1296 годин мінімального навчального часу за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» відводилося на вивчення філософських дисциплін (філософії, релігієзнавства, логіки, етики та естетики), культурології, фізичного виховання, української та іноземної мов (за професійним спрямуванням), правознавства, політології, історії України, соціології, економічної теорії.

Про неузгодженість у вивченні багатьох дисциплін говорять як викладачі вищих закладів освіти, так і шкільні вчителі: «Особливо наочно вона виявляється у гуманітарній підготовці учнів і студентів. Досі не вирішено питання, де зосередити навчання молоді з основ права, конституційного права та ін. – зауважує вчитель-методист київської СЗШ № 286 Тетяна Березовенко. – Ці предмети дублюються в середній та вищій школі. Відсутня науково обґрунтована наступність у вивченні історії України. В середній школі на вивчення цього предмета відводиться до 250 годин, у ВНЗ, як правило, 36-54 аудиторних години. Чи доцільно це? («Освіта», №43 (5119), 6-13 жовтня 2004 р . – С. 7).

Зауважимо принагідно, що частину цих дисциплін (історію України, політологію, соціологію) часто читали (та й чому у минулому часі?) викладачі, які не тільки базової освіти з цих дисциплін не мали, а й курси підвищення кваліфікації не проходили. Навіщо? Адже вони завжди були особливими – викладали історію КПРС. І якщо в багатьох державних навчальних закладах робилося все, щоб такі фахівці пройшли відповідну перепідготовку і мали право викладати нові для них дисципліни, люди старшого віку – пенсіонери – цього зробити не прагнули: їх, особливо викладачів із дипломом кандидата наук, охоче брали «з трудовою книжкою» недержавні заклади освіти, оскільки за вимогами ліцензування й акредитації вони потребували певного відсотка спеціалістів вищої категорії. Молодші за віком оперативно пройшли перепідготовку, працювали у державних ВНЗ, а «вірні ленінці» (у даному разі – з повагою до тих, хто не зрадив власних переконань) взялися формувати світогляд студентів нової держави. І не стала держава на захист своїх інтересів. (Цікаво, чи є в МОН статистика, скільком ВНЗ було відмовлено в ліцензуванні й акредитації через те, що гуманітарії не проходили підвищення кваліфікації ні за п'ять останніх років, ні за всі роки незалежності? А скільки ветеранів КПРС і досі займаються вихованням молодого покоління, навіть формально не засвідчивши, що вони володіють необхідним мінімумом знань з дисциплін, які викладають? Знаю це з власного досвіду роботи у недержавному ВНЗ, який очолює «великий український патріот»...) І тепер можна не дивуватися, чому в незалежній Україні «маємо те, що маємо».

Ми підтримуємо думку тих освітян, котрі вважають, що низку навчальних дисциплін із зазначеного вище переліку можна було б перенести у дванадцятирічку, де в останньому класі навчатимуться сьогоденні першокурсники за віком. Наприклад, досвід співпраці СЗШ № 286 з Інститутом кібернетики НАН України засвідчує, що середня школа може ефективно навчати учнів з інформатики. Якщо сучасна комп'ютерна техніка прийде до середньої школи, то це звільнить вищу школу від необхідності починати навчання студентів інформатики з нуля.

Слід наповнити новим змістом і гуманітарну складову у ВНЗ. Необхідна дуже широка публічна дискусія, оскільки ці питання вимагають широкого обговорення і нагального вирішення. Щоб зліквідувати дублювання у роботі середньої та вищої шкіл, доцільно створити інтегровані навчальні програми з тих дисциплін, які вивчаються і в середній, і у вищій школі (про такий досвід йшлося на сторінках «Освіти» у листопаді 2003 р., у червні та жовтні 2004 р.). У вищій школі – відповідно до профілю обраного фаху – мають читатися інші дисципліни, мета яких – плекати громадянсько-патріотичні й культурно-творчі якості особистості спеціаліста.

Безперечно, гуманітарну складову слід наповнити новим змістом і в середній, і у вищій школі. З цього приводу необхідна дуже широка публічна дискусія. Реалізація наступності у роботі середньої та вищої школи – лише одна з передумов підвищення ефективності їхньої праці.

Аксіома: школа (в т.ч. і вища) повинна виховувати патріотів.

А як бути з полікультурними знаннями сучасної особистості? На нашу думку, на даному етапі розвитку нашої держави студенти обов'язково мають вивчати курси «Українська та зарубіжна культура» (або, за концепцією старшого наукового співробітника Інституту вищої освіти АПН України З. Ф. Донець, «Інтегроване культурознавство»), «Сучасна українська літературна мова» і «Українське термінознавство» (за професійним спрямуванням).

Як вивчати українську мову в аудиторії студентів-нефілологів? Яким має бути курс з української мови в аудиторії майбутніх гуманітаріїв, економістів, медиків, інженерів? А те, що він має бути, – не питання, а нагальна вимога часу

А як поєднати «шкільну» історію з курсом історії у вищому навчальному закладі у неісториків? Але ж серед нових дисциплін можуть бути й історія галузі, й засади правничої та економічної наук стосовно обраного фаху тощо. Обов'язково мають вивчатися курси «Історія визвольних змагань українського народу», «Історія української державності». Питання вимагає широкого обговорення і вирішення. На часі перегляд змісту всіх предметів і за вертикальною системою загальна школа – вища школа, і за горизонтальною системою гуманітарних дисциплін у середній та вищій школі.

Необхідні програми (неформальні!) слід розробити якнайшвидше, залучивши до їх написання творчих, патріотично налаштованих викладачів, вчителів і методистів. Актуальні підручники з урахуванням наступності навчання у середній та вищій школі, створені авторськими колективами на конкурсній основі, мають бути апробовані й видані заздалегідь – слід працювати на випередження.

Про зміст нових навчальних книг має відкрито й вільно дискутувати вся культурна публіка – і філософи, й історики, і соціологи, і журналісти, і письменники, і просто читачі. Важливо, кого ми маємо виховувати на матеріалах цього видання.

Підручник – це книга, яка плекає майбутнє не тільки нації, а й саму націю. Дидактика – це «зовсім інша планета, сфера. Яке там знання має вкидатися як препарат, в якій формі, скільки, як його дозувати, які акценти ставити, – цього не може вирішити Інститут удосконалення вчителів або Міністерство науки і освіти...», – розмірковує професор Києво-Могилянської академії, доктор історичних наук Наталя Яковенко («Дзеркало тижня», №42 (517), 16 жовтня 2004 р.). Варто дослухатися й до іншої думки історика, яка вважає за необхідне «розщепити дослідницьку скептичну історіографію (де все ставиться під сумнів) і дидактичну історіографію, в якій розповідаються ясні і прості правди. У школі вони мають нести в собі патріотичне начало і не бути скептичними. Школа виховує не історика, а громадянина. Історіографія не повинна бути надірвано-патріотичною, примітивно-нахабно-нав'язливою». Великі дискусії про дидактично-виховну історію, наприклад, точилися свого часу в Японії, Швейцарії та в інших країнах. Ішлося про розумну межу між тією історією, яку знають історики, і тією, яку повинні вивчити учні про свій рідний край. «Де ця тонка грань? Як це сумістити? Як у шкільний підручник закласти різні патріотичні речі й водночас зробити його толерантним, чого взагалі потребує

теперішня культура толерантності?» – питання, які і сьогодні турбують освітянський загал. І про це треба дискутувати, перш ніж вносити якісь правки.

Цілком поділяю думку Н. Яковенко про те, що дидактична історія (бо ж не тільки історія, а й будь-яка інша дисципліна) має виховувати доброго, лояльного громадянина, який любить свою Батьківщину. У будь-якій навчальній дисципліні має бути присутня легендарна історія, міфологія, адже людина не народжується з цими почуттями. Дидактична наука мусить неминуче містити якийсь набір досить тривіальних, з погляду вчених, фактів, на яких би виховувалася культура пам'яті й шанування. «Мусить бути... і лінія розвитку свого народу, мають підкреслюватися і національні цінності».

Дискусій на тему: якими мають бути підручники? – вистачає. Парадигма навчальної книги весь час змінюється. Суспільство постійно потребує якогось оновлення. Напевно, слід гучніше заявляти про те, що виявило, зокрема, дисертаційне дослідження І. Лощенової з Миколаєва «Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов», захищеної нещодавно в Інституті проблем виховання АПН України, а саме: зневажливе сприйняття української культури значною частиною студентської молоді, несформованість у неї почуття причетності до національної культури, низький рівень культурологічних знань і національної свідомості в цілому. Більшість етнічних українців у студентському середовищі південного регіону визнає «рідною» мовою російську, демонструє відсутність знань й інтересу до історії рідного народу, намагається приховати своє етнічне походження (це українці на рідній землі!).

За результатами опитування, проведеного дослідницею, 46,5% студентів не володіють українською мовою. Поглибити знання з іноземних мов прагнуть 94,3% студентів, і серед них немає таких, хто прагне поліпшити знання з української. Ці дані змусили дослідницю по-новому подивитися на проблему «мова й культура» і переконали її в необхідності пошуку шляхів оптимізації полікультурного виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов.

Є ще один контингент, який потребує знань про Україну, її історію, мову, культуру і про який зовсім не йдеться в розмовах про «болонський потяг». Чомусь повсякчас говоримо про те, що ми потребуємо європейського визнання власних дипломів, про передумови, за яких молоді українці зможуть навчатися і працювати в Європі, в Америці. Не зустрічала матеріалів, у яких би йшлося про зворотне: до нас приїжджатимуть на навчання громадяни інших держав і ми маємо подбати, якими знаннями про Україну їх забезпечуватимемо, оскільки Україна як цивілізована європейська держава зможе створити їм відповідні умови для реалізації своїх планів. З українським дипломом вони зможуть – на рівних – працювати поряд з нашими громадянами і в Україні, і в будь-якій іншій країні. Говоримо не тільки про діаспорян, а й про «справжніх» іноземців, які звідусіль приїжджатимуть до нас на навчання. Це щодо гуманітарної складової.

Отже, виникає потреба у необхідності внести зміни та корективи до навчальних планів та програм, виробити нові підходи до створення навчально-

методичної літератури, у доведенні цих змін до освітян. І це має бути не після підписання відповідних угод. Ще раз наголошуємо: наша освіта повинна працювати на випередження.

Ми зупинилися лише на деяких проблемах, які потрібно вирішувати для модернізації середньої та вищої школи, наближення їх до європейських вимог. Їх вирішення значно полегшить процес входження у світову освітянську спільноту. Наша мета – приєднатись до Болонського процесу і разом з тим зберегти національні пріоритети в українській освіті. Ми маємо готувати спеціалістів – висококласних і конкурентоспроможних на світовому ринку – в першу чергу для своєї держави. Ми плакаємо націю своєї держави.

Висновки до першого розділу

1. У процесі модернізації освіти в Україні слід урахувати те, що пульсація освітніх проблем співпадає з ритмом саморозгортання новітніх технологій. Це означає, що провідним елементом розвитку педагогічної освіти на сьогодні є науковий інгредієнт соціального життя; інформаційна фаза розвитку потребує принципово іншого виду педагогічної освіти. Це буде інша педагогічна теорія і практика, що має свій новий зміст, форми та механізми. Одночасно це означає, що ми маємо справу з якісно новим видом педагогічної освіти, призначення якої полягає у забезпеченні суспільного розвитку в умовах інформаційної фази розвитку світової спільноти; головним інструментом модернізації педагогічної освіти залишаються нові організаційні ідеї, що плінуть з галузі менеджменту освітянської діяльності; оскільки позбутися протиріч у педагогічній освіті принципово неможливо, то вітчизняна педагогічна думка повинна спеціально вивчати ці процеси з урахуванням їх синергетичного походження і своєчасно пропонувати зміни, які б забезпечували національній системі освіти оптимальний стан.

2. Основними напрямками інтеграційного процесу України до Європейського Союзу є: адаптація законодавства України до законодавства ЄС; економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; політична консолідація і зміцнення демократії; адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; регіональна інтеграція України; галузева співпраця; співробітництво у галузі охорони довкілля тощо.

3. Просування України на шляху європейської інтеграції залежить від її внутрішньої соціально-економічної модернізації, наближення до *acquis communautaire*, спільних цінностей і стандартів ЄС. Тому неодмінною передумовою досягнення повного членства в Європейському Союзі є виконання не лише політичної та нормативно-правової складової *acquis communautaire*, а передусім розбудова стабільних інститутів, які репрезентують демократичні перетворення в Україні, ефективну участь громадянського суспільства в процесі прийняття рішень на всіх його етапах та дієвий контроль за діями владних структур. Але щоб ідеали демократії стали орієнтиром для нових соціальних практик у контексті європейської інтеграції, ЄС також

повинен зробити зустрічні кроки, а не обмежуватися звичайними деклараціями. Тим більше, що й сам ЄС, як з'ясувалося, не досить підготовлений до демократичних перетворень у Східній Європі, не може швидко й адекватно трансформувати свої інститути і процедури до прийняття нових членів.

4. Співпраця з ЄС у сфері освіти на шляху входження України в Європу є одним із пріоритетів розвитку вищої освіти в Україні. Участь в Болонських перетвореннях не повинна призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Навпаки, вона має бути спрямована на розвиток української освіти і набуття нею нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження високих національних стандартів. Тому для України Болонські вимоги – це не уніфікація вищої освіти щодо європейських стандартів, а забезпечення широкого доступу до розмаїття освітніх і культурних надбань різних країн.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ЄДИНИХ ОСВІТНІХ ПРІОРИТЕТІВ

2.1. Інтеграційні процеси в освітньому середовищі України і Європи.

Однією з ключових тем в сучасному світовому цивілізаційному процесі є глобалізація, яка створює умови для активного обміну товарами, послугами, інформацією, трудовими ресурсами, та посилення інтеграційних процесів, як світових, так і регіональних. Країни, які за різних обставин не приєднуються до інтеграції у світове та регіональне товариство, не користуються їх перевагами, опиняються на узбіччі цивілізаційних процесів та назавжди відстають у соціально-економічному розвитку. Особливо це важливо для України, яка маючи відношення до транзитивних країн, змінюючи власну економічну та політичну системи не повинна замикатися на внутрішніх проблемах, а орієнтуватися на інтеграцію до світового цивілізаційного процесу, щоб використовувати його позитивні сторони для вирішення власних соціально-економічних та політичних завдань [110, с. 145].

Інтеграційні процеси, що відбуваються сьогодні у світі, охоплюють всі сфери життєдіяльності людини і, в першу чергу, такі стратегічно важливі для державних інтересів галузі, як наука і освіта [109, с. 4]. Глобалізація, утвердження інформаційного суспільства, ринкових відносини й все більш відчутна демократизація, яка поступово охоплює всі сторони суспільного організму, потребують відповідного інтелектуального забезпечення. «Інтелект

піднімається в ціні. Він стає все більш вагомим і викликає зацікавленість як з боку, виробників, бізнесменів і владних структур, так і з боку пересічних громадян» [5, с. 522].

Визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи стають поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці вимагає також прищеплення прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом усього активного трудового життя.

Сьогодні Європа Знань – найважливіший фактор соціального розвитку, що може забезпечити всім її громадянам необхідний рівень компетенції для відповіді викликам нового тисячоліття, допомогти усвідомити загальність цінностей та приналежність до глобального інформаційного суспільства. Роль освіти та співпраці у цієї галузі визнана першочерговою [172, с. 65]. Інтеграція в сфері вищої освіти є відображенням більш загальних та глибинних процесів європейської інтеграції. Єдина економіка Європи зумовлює наявність єдиного ринку праці, де за однаковими для всіх правилами мали б змогу знайти роботу випускники будь-яких навчальних закладів із будь якого куточку Європи. За для цього необхідно забезпечити впізнання – визнання та співставлення документів про освіту, що надають різноманітні навчальні заклади цих країн.

В свою чергу, можливість обирати того чи іншого фахівця, документи про освіту якого співвідносяться з іншими, виникає лише тоді, коли за дипломом чи додатком до нього стоїть освітня програма, відомої як роботодавцю, так і навчальному закладу якості [175, с. 263].

Інша необхідність, що потребує єдиного освітнього простору – принципова для європейської культури вимога так званої академічної мобільності, тобто такого стану, коли студент за період навчання має змогу отримати та продовжити освіту у інших навчальних закладах різних країн.

Проблеми освіти є хіба не найбільш дискутованими у політичних колах об'єднаної Європи. Узгоджена політика в галузі освіти неоднозначно сприймається національними елітами європейських країн іноді аж до відвертого несхвалення. Відтак ідея формування спільного європейського простору вимагає цілеспрямованої аргументації та пропаганди з метою вмотивування до координації зусиль усіх суб'єктів її реалізації. До європейського загалу виявляється необхідним донести думку про те, що узгоджена політика передбачає ідентичність, яка ґрунтується на усвідомленні європейцями спільних витоків і перспектив розвитку єдиного європейського освітнього простору. Однак тут аж ніяк не йдеться про нехтування національною ідентичністю і самобутністю освітніх систем у межах геополітичного утворення. Важливо, щоб європеїзація освіти сприймалась як шлях досягнення її вищої якості, конкурентоспроможності і спонукала до прийняття країнами-членами ЄС спільної відповідальності за досягнення і

видатки на цьому шляху.

Враховуючи геополітичне становище, для України, мова йде, в першу чергу, про регіональну європейську інтеграцію. Але євроінтеграційна стратегія – це перш за все наше внутрішнє завдання, стратегічний орієнтир, який визначає принципи внутрішніх перетворень: підйом стандартів соціально-економічного розвитку, використання високих інформаційних технологій, підвищення якості життя до рівня європейського. Тобто зацікавлена у євроінтеграції власне Україна, з тим, щоб увійти до єдиного геополітичного та культурного простору європейських держав, подолати масу перешкод, докласти великих зусиль, які, врешті решт, повинні обернутися значними дивідендами [110, с. 145].

Актуальність досліджень даної теми для нашого суспільства визначається, перш за все, доконаним фактом приєднання України до Болонського процесу (в його загальному розумінні, як низки заходів щодо поєднання освітнього середовища у європейській освітній простір) і необхідністю в короткий термін змінити освітню систему таким чином, щоб максимально скористатися усіма перевагами єдиного освітнього простору і, у той же час, не наразитися на загрози, що він у собі таїть. Українські науковці, педагоги-практики, методисти стали перед проблемою пристосування української системи освіти до нових вимог [123, с. 23].

Можна виділити два рівні, на яких відбуваються процеси інтеграції освіти і науки в Європі, але так чи інакше усі вони пов'язані з ім'ям Болонського університету, його функціонуванням, починаючи з XIII ст. Студенти і викладацький склад у ньому були окремою корпорацією, за якою магістрат у 1224 р. визнав усі права юридичної особи і дав цілковите самоврядування. Там своєрідно проводився навчальний процес, лекції, семінари в межах певних модулів; було відведено значний обсяг часу на практичні заняття та самостійну роботу студентів; проводився періодичний контроль за засвоєнням матеріалу за певними розділами [21, с. 29]

Перший рівень — це утворення співдружності провідних європейських університетів під егідою прийнятої у вересні 1988 р. «Великої хартії університетів» (*Magna Charta Universitatum*) [43, с. 746], підписаної 250 ректорами провідних вищих навчальних закладів Європи, які зібралися з нагоди 900-річчя Болонського університету. У цьому документі були проголошені фундаментальні принципи європейських університетських традицій, що лягли в основу загальноєвропейської системи вищої освіти. Зокрема декларується незалежність університетів щодо будь-якої політичної та економічної влади, затверджується невіддільність педагогічної та дослідної діяльності, необхідність у гарантуванні свободи цієї діяльності, незалежно від географічних і політичних кордонів. На сьогодні до Великої Хартії приєдналося 515 університетів, серед яких 14 українських [31].

На рівні держав Європи процес зближення національних систем вищої освіти і науки почався ще з середини XX ст., оскільки на той момент назріла необхідність у підвищенні його конкурентоздатності в світі. Варто зауважити, що спроби надати загальноєвропейського характеру вищій школі фактично

розпочалися в 1957 році з підписання Римської угоди. Згодом ці ідеї розвинулися в рішеннях конференції міністрів освіти 1971 та 1976 років, у Маастрихтському договорі 1992 року.

Наступні кроки характеризувалися запровадженням різноманітних програм під егідою ЄС, Ради Європи, що сприяли напрацюванню спільних підходів до вирішення транснаціональних проблем вищої освіти. Це насамперед програми приведення національного законодавства у сфері освіти до норм, напрацьованих країнами Європи, розширення доступу до вищої освіти і підвищення академічної мобільності студентів та їхньої мобільності на ринку праці, створення системи навчання впродовж усього життя та багатомісних завдань зі зближення освітніх програм і систем, які вирішувались у рамках численних програм TEMPUS/TACIS. [131, с. 18].

Процес об'єднання Європи супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Головна мета цього процесу — консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи у суспільних перетвореннях [123, с. 25].

Дуже важко визначити кордони Європи географічно, не кажучи вже про історичні і культурні межі. Так Морін зазначав, що не існує якогось одного визначального принципу, який би дозволив ідентифікувати Європу як єдиний простір. Так греки та римляни, знаходились на самій периферії сучасного європейського простору, тим не менш саме вони були попередниками того, що тепер називається Європою. Абсолютно зрозуміло, що Європа – це невловиме аморфне поняття з невизначеними межами. Комплексна європейська ідентичність може бути сформульована тільки беручи до уваги всю сукупність невизначеностей, двозначностей і протиріч. Європу можна розуміти як багатогранне і комплексне поняття, яке містить в собі багато протиріч, таких як закон і примус, демократія і насилля, духовність і матеріальність, раціональність і міф. Проте, розуміння в таких широких межах не може задовольнити, оскільки доводиться вибирати досить суперечливі між собою критерії, щоб сформулювати основи європейської ідентичності. Один із батьків європейської інтеграції Ж. Монне на схилі свого життя наголошував, що якби йому дали можливість розпочати цей процес заново, він започаткував би його з соціокультурної складової єднання європейських народів. Тим самим було б розчищено «поле» для побудови спільного дому – єдиної Європи – на основі ментальної єдності народів [13, с. 161].

З другої половини ХХ століття саме діалог європейських культур формує соціально-економічні та політичні передумови для розбудови сучасного Європейського Союзу. При цьому культура розглядається як квінтесенція всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, що створено людьми. На сьогодні існує три основних проекти майбутнього Європи в інституційних межах Європейського Союзу. Перший проект орієнтований на те, що Європа буде одним з визначальних факторів

сили на світовій арені. Другий проект, який умовно можна назвати соціальним проектом, частково протилежний першому і орієнтований на гуманістичні цінності, права людини і демократію. Третій проект, протилежний двом попереднім, намагається захищати національні держави, або навіть зміцнювати їхню індивідуальну роль у об'єднаній Європі.

Сучасний процес будівництва Європейського Союзу, який реалізований в умовах Римської, Маастрихтської та Амстердамської угод, більше орієнтований на втілення саме першого проекту, не виключаючи при цьому деяких рис другого. Водночас, прибічники протилежного третього проекту так само приймають участь у формуванні європейської ідентичності.

Другий проект наголошує на соціальному характері майбутнього Європи. Основна увага приділяється правам людини і демократичним цінностям. Внаслідок того, що європейський простір в політичному сенсі носить соціал-демократичний характер, другий проект орієнтований на подолання соціальної нерівності і бідності, причому не тільки в Європі, але і в масштабах всього світу. Цей проект орієнтується навіть не стільки на економічні перспективи об'єднання, які можуть призвести до жорстоких змагань з іншими економічними агентами світу, скільки на духовне начало величі європейської історії, яка втілюється в науці, освіті, мистецтві, визнанні прав людини [184] Третій проект взагалі протидіє інтеграції та об'єднанню, абсолютизує роль національних та державних відмінностей.

Історичні передумови формування єдиної освітньої європейської політики зумовлюють необхідність поєднання європейських освітніх систем у єдиний освітній простір, визначити нову освітню парадигму. Для визначення сутності нової освітньої парадигми необхідно розглянути поняття «освітнє середовище», яке завдяки інтеграційним процесам перетворюється у єдине європейське. У сучасній літературі освітнє середовище визначається як сукупність матеріальних, духовних і емоційно психологічних умов, за яких проходить навчально-виховний процес, і факторів, що як сприяють, так і перешкоджають його ефективності [150, с. 31].

У широкому розумінні освітнє середовище є засобом формування не тільки ставлення до набуття знань, але і виховання, формування культури особистості. Освітнє середовище – підсистема соціокультурного середовища, сукупність історично сформованих факторів, обставин, ситуацій, тобто цілісність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості [116, с. 8].

Також освітнє середовище можна визначити як структуру, що складається з декількох взаємозалежних рівнів:

- до глобального рівня відносять загальносвітові тенденції розвитку соціальних інститутів економіки, політики, освіти, а також культурних і інформаційно-комунікаційних систем;

- до регіонального – освітню політику, культуру, систему освіти, життєдіяльність відповідно до соціальних і національних норм, звичаїв, традицій, засоби масової комунікації тощо; до локального мікроклімат і мікрокультуру освітньої установи, найближче оточення, родину.

У більш конкретному значенні під освітнім середовищем розуміють сукупність елементів освітньої діяльності і взаємозв'язків між ними усередині системи, а також їх взаємодію із зовнішнім середовищем. Сукупність елементів містить суб'єкти освітньої діяльності в усьому їхньому різноманітті, тобто інституціональні, групові й індивідуальні суб'єкти, а також засоби і методи освітньої діяльності. Взаємозв'язки ж між суб'єктами характеризуються змістом і характером освіти, механізмами її впливу на освітні суб'єкти.

Створення єдиного європейського освітнього простору зумовлює інтеграцію багатьох освітніх середовищ у цілісне утворення, що в свою чергу, потребує уваги на поєднання та уніфікацію всіх елементів, що складають поняття освітнє середовище для Європи загалом та країни, яка до нього інтегрується. Це безумовно, було усвідомлено й покладено в основу інтеграційної освітньої політики країн Європи.

Вже у сімдесяті роки минулого століття в Європі починає напрацьовуватися політичний консенсус щодо нової ролі вищої освіти, особливо в професійній її компоненті, на європейському ринку праці, який поступово об'єднується в один великий простір. Формування Європейського простору вищої освіти, зближення його цілей, стандартів, моделей стали адекватною відповіддю вищої школи на зростаючу конкуренцію у світі, особливо з північноамериканським регіоном (США, Канада). Одночасно з політичним об'єднанням країн Європи в ЄС напрацьовувалася концепція створення єдиного європейського освітнього і наукового простору [71, с. 24].

З іншого боку, прямування західноєвропейської цивілізації до постіндустріального суспільства, а потім до інформаційного потребує відповідної освітньої парадигми суспільства знань. Саморозвиток і самореалізація в культурі стає важливою суспільною цінністю, а формування здатності самоудосконалюватися і вчитися протягом життя – змістом і суттю педагогіки постіндустріального суспільства. Якщо в освітній моделі, яка відбиває «свою» культуру, виділити три компоненти: традиційний, актуальний та інноваційний, то у кожній з освітніх моделей зміст означених компонентів буде різний, але іманентно зв'язаний один з одним. Актуальний та інноваційний компоненти переходять у наступну модель у новому статусі: актуальний здобуває статус традиційного, а інноваційний стає актуальним. Таким чином, модернізація освіти здійснюється завдяки трансформації інноваційного компонента в актуальний [157, с. 39]. Тому модернізація освіти це не одноразовий крок, не може бути модернізації за якимось стандартом. Безперервність процесу модернізації втілена в саму суть безперервної освіти, яка, в свою чергу, стає безумовним фактором оновлення змісту та процесу інтегрованої освітньої парадигми та вирішальним гаслом європейської освітньої політики кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Протягом століть європейські народи були роз'єднані і вороже налаштовані один до одного, країни вели кровопролитні війни, у людей виховували взаємну ненависть. Це зумовило культурну, релігійну та іншу неоднорідність. Сьогодні держави Європи характеризуються певними об'єднуючими рисами. Освіті, у даному випадку, належить одне з провідних

місце, ще й тому, оскільки необхідно не лише навчити громадян нової Європи, але, перш за все, виховати нових європейців, які приймають культурне різноманіття як факт і вважають це перевагою. У той же час прагнуть до взаємопоєднання національних стандартів для успішнішої конкуренції у загальносвітових масштабах. В епоху глобалізації цілком природним є прагнення до максимальної сумісності систем освіти різних країн. Це дозволить всім учасникам процесу в повній мірі скористатися перевагами культурного різноманіття, невпинно підвищувати якість освіти, полегшити мобільність учасників навчально-виховного процесу і забезпечити молодь повсюдно визнаними кваліфікаціями [123, с. 24].

Питання про освіту та зміну її парадигми треба вирішувати не тільки на рівні науковців та освітян, а й на рівні загалу. Справа в тому, що у нас і нині надто багато людей ототожнюють поняття «освіта» зі словами «школа» чи «середня освіта». В Європі це поняття значно ширше і включає три основні складові:

- сектор формальної освіти (Formal Education) - десятки тисяч дитсадків, шкіл, вищих навчальних закладів, які надають чи присуджують «визнані» довідки, посвідчення, атестати, сертифікати, дипломи, титули (їх офіційна міжнародна назва — «освітні кваліфікації»);

- сектор неформальної чи «додаткової» освіти (Nonformal Education), до якого належать всі позашкільні заклади й інституції для дітей, молоді й дорослих (вони не присуджують «освітніх кваліфікацій»);

- сектор інформальної освіти (Informal Education) чи пропаганди, який включає всі інші засоби впливу на особу (оточення і неформальні групи, комплекс засобів масової інформації, бібліотеки, музеї, мережа закладів, що поєднують розваги та отримання інформації, Інтернет тощо).

Як визначає К. Корсак, за роки незалежності ми в десятки (для деяких показників - у тисячі) разів зменшили освітнє значення інформального сектора: майже припинили друкувати науково-популярні журнали, книги, брошури, до мінімуму скоротили навчальне телебачення, цілковито відділили від новітньої фахової інформації майже всіх викладачів точних наук, тільки збираємося зробити дешевим і доступним Інтернет. В інформальній освіті нам до Європи — як до неба. Вони тут мають «простір», а ми — щось близьке до математичної точки.

Трохи менше втрат у секторі неформальної освіти. Хоч і зникла більшість палаців, центрів, клубів і гуртків, але все ж збереглися олімпіади, Мала академія наук та ін. Тож і наше відставання від Європи в цій частині освітнього простору не таке грандіозне, як в інформальній освіті.

Для повноцінного вступу в європейський освітній простір нам необхідно одночасно розвивати всі рівні освіти, акцентуючи увагу насамперед на проблемі формування у представників молодих генерацій виробничої компетентності — реалізаційних знань, умінь і навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в умовах глобалізованого світу і появи суспільства знань [99, с. 18].

Отже, Європа робить сьогодні наголос на освіті як першочерговій передумові її поступу у найважливіших галузях суспільного життя і діяльності. У цьому контексті освіта розглядається як ключовий чинник:

- визначення і досягнення європейської ідентичності (тотожності) на підставі забезпечення мобільності (географічної, соціальної, фахової);
- розробки єдиних нормативних вимог до змісту шкільних знань щодо європейської історії і культури;
- приєднання шкіл до мережі Інтернет з метою сприяння кращому знайомству і порозумінню між молодими генераціями європейців.

Як зазначено у тексті декларації, яку було прийнято у Сорбоні у 1998 році, «відкритий простір європейської вищої освіти несе багатство позитивних перспектив, звичайно ж, з повагою до наших відмінностей, але вимагає, з іншого боку, продовження зусиль з ліквідації бар'єрів і розробки таких рамок для викладання та навчання, які розширили б мобільність і зробили співпрацю ближчою, ніж коли-небудь раніше» [31, с. 15].

Європейські вищі навчальні заклади взяли на себе завдання та головну роль у створенні Європейського простору вищої освіти. Європейські країни прагнуть наздогнати заокеанських партнерів, що потребує величезних зусиль для того, щоб прискорити впровадження і розвиток нової технології. Варто покінчити з традиційним для Європи – що властиво як управлінським, так і робітничим кадрам – опором новому. Європейські країни повинні поставити в центрі соціально-економічної політики підвищення кваліфікації з метою опанування нової технології.

Цей рух обумовлений реальними змінами, що відбуваються на теренах Європи і світу. Він є своєрідною відповіддю на виклики глобалізації, становлення інформаційного суспільства, посилення міграційних процесів, мобільності ринку праці, міжкультурних обмінів, а головне – об'єктивно сформованої потреби навчитись «жити разом», зберігаючи власну етнічну, культурну, релігійну і т.п. різноманітність й, одночасно, розуміючи й поважаючи один одного у відповідності з спільними нормами і стандартами [5, с. 541]

Світ стомився від безперервних конфліктів, військових зіткнень, тероризму. Він хоче жити у співдружності і співпраці. Лідером об'єднавчого процесу нині виступає Європа. Саме тому, ініціатива ряду європейських країн щодо загальноосвітньої, взаємно узгодженої й толерантної підготовки людини до життя у новій Європі не може бути оцінена інакше, як своєчасна і актуальна.

Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків в ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть і на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору. Здійснення даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти і обміни та поширення інформації [148].

Процес європейської інтеграції дедалі помітніше впливає на всі сфери життя нашої держави, не оминув він і системи вищої освіти України. Відтак, Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, щораз наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу [48, с. 21].

У розвитку процесу євроінтеграції освітнього середовища виділяють три основні періоди. Перший період припадає на 1957-1982 рр. Його початком вважається Римський договір 1957 р., а також документи конференції Міністрів освіти 1971 р., які визначили п'ять основних положень загальноєвропейського виміру в освітніх системах: взаємне визнання дипломів, обґрунтування ідеї формування Європейського університету і кооперації вторинної та вищої освіти, створення європейського центру розвитку освіти, заснування необмеженого державними кордонами інституту вищої освіти. Ці положення дістали свій розвиток у Програмі дій, презентованій у 1976 р.: вступ до вищої школи; визнання дипломів; спільні програми навчання; короткі освітні програми та ін.

Наступний, другий період охоплював 1983-1992 рр. і характеризувався уточненням цілей та завдань, поглибленням кооперації вищої освіти в рамках Євросоюзу. Відпрацьовувалися правові аспекти щодо суб'єктів навчального процесу, розроблялися відомі міжнародні проекти Comet, Erasmus, LinqWa, TEMPUS та інші, в яких наголошувалося на необхідності посилення взаємозв'язків вищої освіти та виробничих структур, розробки узгоджених між вищими навчальними закладами навчальних планів і програм, сприяння вивченню іноземних мов та ін.

Від 1992 р. розпочався третій період, під час якого виразнішим стало поглиблення ідей європеїзації вищої школи у зв'язку з поширенням вимог Євросоюзу. Актуалізувалися соціально-політичні аспекти цілей і характеру Болонського процесу, зокрема ідеї про впровадження європейського громадянства, яке передбачає вільне переміщення, висунення своєї кандидатури на виборах у комунальні органи тощо [169, с. 25].

У документах саме третього періоду були проаналізовані об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, що спонукали до поглиблення інтеграційних процесів освіти та економіки в освітніх системах Європи, показані їх можливості та проблеми. Серед факторів, органічно залежних від розвитку освіти, особливо виділялися такі: інформаційне суспільство, інтернаціоналізація, науковий і технічний розвиток.

Важливою віхою було підписання Лісабонської конвенції (1997 р.) та Сорбонської декларації (1998 р.), у яких дістали розвиток ідеї співвідношення інтернаціонального та національного, гармонізації національних систем освіти. Не заперечуючи культурного й освітнього розмаїття, Сорбонська декларація серед положень освітнього характеру особливу увагу приділила питанню кваліфікацій. Вона мала чітку соціально-політичну орієнтацію на інтеграцію Європи, виділяючи такі соціальні проблеми, як мобільність, визнання та доступ до ринків праці. Сорбонська декларація також містила заклик до підвищення

конкурентноздатності європейської вищої освіти відносно освіти США.

В основі цього інтеграційного процесу, що став передісторією Болонського процесу, лежать три важливі документи:

1. Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum).
2. Лісабонська конвенція (Лісабон, 1997 р.).
3. Сорбонська декларація (Париж, Сорбонна, 1998 р.).

Основні цілі формування освітнього європейського простору зводяться до такого:

- побудова Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування;
- посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому європейської систем вищої освіти;
- досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти;
- формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи в цілому;
- підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних і європейських культурних цінностей;
- змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, гроші та престиж [85, с. 4].

Відкрита зона Європейської вищої освіти несе розмаїття позитивних перспектив і при цьому потребує продовження зусиль з ліквідації бар'єрів та розробці таких меж викладання та навчання, що розширили б мобільність та створили співробітництва якомога близькими. Підтримка Європейським союзом мобільності тих, хто навчається та викладачів швидко зростає та використовується повністю. Європа стає свідком того, що все більша частина політичного та академічного світу підвищує розуміння потреби встановлення більш тісних зв'язків, формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу держави [172, с. 65].

Конвенцію про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 1997 р.), розроблено і прийнято під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО. Лісабонська конвенція зафіксувала низку домовленостей з різних питань. Як зазначалось у конвенції, велике розмаїття систем освіти у європейському регіоні відображає його культурну, соціальну, політичну, філософську, релігійну й економічну різноманітність, яка становить виняткове надбання й потребує усілякої поваги, так як забезпечує можливості використання цього розмаїття, полегшує доступ громадян кожної держави до освітніх ресурсів інших держав [5, с. 542].

Лісабонська конвенція містить угоди про:

- визначення основних термінів (доступ; прийом; оцінка вищих навчальних закладів і програм; оцінка індивідуальних кваліфікацій; повноважний орган з питань визнання; вища освіта; вищий навчальний заклад; програма вищої освіти; період навчання; кваліфікація (кваліфікація вищої освіти; кваліфікація, що дає доступ до вищої освіти); визнання; вимоги (загальні вимоги; особливі вимоги);
- компетенцію державних органів;

- основні принципи оцінки кваліфікації;
- визнання кваліфікацій, що дають доступ до вищої освіти;
- визнання періодів навчання;
- визнання кваліфікацій вищої освіти;
- визнання кваліфікацій біженців, переміщених осіб та осіб, що знаходяться в становищі біженців;
- інформацію про оцінку вищих навчальних закладів і програм;
- інформацію з питань визнання;
- механізми здійснення.

Таким чином, в Лісабоні була узгоджена Конвенція про визнання в Європі кваліфікацій вищої освіти для академічних цілей. Вона ввела багато базових вимог і підтвердила, що окремі країни можуть брати участь в конструктивнішій схемі визнання. Приймаючи цю позицію, можна користуватися вимогами Конвенції і йти далі [31].

Головну ідею, зафіксовану в Лісабонській конвенції, можна окреслити так: велике розмаїття систем освіти в європейському регіоні відображає його культурну, соціальну, політичну, філософську, релігійну й економічну різноманітність, яка становить виняткове надбання, що потребує усілякої поваги; прагнення країн підписантів полягає в тому, щоб надати всім людям цього регіону можливість повною мірою користуватися цим джерелом різноманіття, полегшивши доступ жителям кожної держави й учням навчальних закладів до освітніх ресурсів інших держав.

Україна підписала Лісабонську конвенцію щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти, ратифіковану Верховною Радою України. Останнє дало змогу розпочати двосторонні переговори щодо визнання документів про освіту з рядом зарубіжних країн, зокрема, з Великобританією, Німеччиною, Румунією, Росією та іншими країнами СНД, більш активно рухатись у напрямках, започаткованих Болонським процесом [5, с. 539]. Стратегічною метою цього процесу для України є підвищення якості освіти, надійності й конкурентоздатності фахівців, насамперед, у європейському економічному, політичному й соціокультурному просторі.

Європа хоче бути впевненою в тому, що не залежно від країни (й особливостей національної системи освіти та професійної підготовки кадрів), в якій той чи інший фахівець здобув освіту і професію, йому можна довіряти, бо він має високий рівень освіти і культури, підготовлений (вихований) за нормами, прийнятими у якості стандартів європейського гатунку. Формування взаємної довіри і алгоритмів її досягнення розпочалось саме з Лісабонської конвенції у 1997 р. про визнання кваліфікацій стосовно вищої освіти у європейському регіоні.

Лісабонська угода декларує наявність та вагомість різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільними на європейському ринку праці [49].

Значне поліпшення якості освіти за рахунок вдосконалення її методико-матеріальної забезпеченості є одним із завдань інтеграційного процесу. В наш

час відбувається поступовий перехід від репродуктивної, авторитарної освіти до освіти гуманістичного, інноваційного типу із збереженням культурно-історичної традиції. Вищі навчальні заклади повинні виступати в цьому не як об'єкти, а як суб'єкти формування єдиного освітнього простору, тому що в подальшому у межах «Європейської зони вищої освіти» буде підвищувати саме їх відповідальність за якість вищої освіти [156, с. 11].

2.2. Проблема підвищення якості освіти в контексті Болонських декларацій.

Якість освіти, якщо брати її в площинах різної значущості – це своєрідна візитівка цивілізованості соціуму будь-якої країни. І таке бачення її ролі цілком виправдане. Адже якість освіти завжди пов'язана як на характером культури, так і опануванням нею людиною на особистісному рівні. Інакше кажучи, це той фермент освітянського людинотворення, без наявності якого не доводиться серйозно говорити про стан нарощення в країні соціального капіталу та зміцнення морально-психологічного здоров'я людності.

Ось чому запропоноване університетами Заходу утворення «Європи знань» не може не привертати до себе уваги вітчизняних політиків, законодавців і науково-педагогічної громадськості. Тому що тільки їх зусилля та напрацювання відповідних інститутів держави спроможні гарантувати українській системі вищої освіти можливість інтеграції у європейський простір

У визначенні якості освіти завжди неперехідним за значущістю є питання відповідності освіти вимогам та запитам як сьогодення, так і майбуття. Іншими словами, освіта має бути педагогічною наукою, спрямованою і підпорядкованою реалізації цілком конкретної соціальної філософії, точніше – політичної філософії, яка переломлюється та реалізується в освітньому просторі з опорою на відповідну філософію в царині самої освіти. Звідси гострота нинішнього переосмислення всього того, що прийнято вважати фундаментальністю освіти, тому що це засвідчує собою всю глибину нинішніх смислових переорієнтацій та історико-культурне покликання України з акцентом на європейську інтеграцію.

Слово «фундаменталізація» у найрізноманітніших своїх словосполученнях зустрічається дедалі частіше на сторінках науково-педагогічних видань. Є воно і в тексті «Національної доктрини розвитку освіти». В розділі «Освіта і наука» фундаментальність подається за умову модернізації освіти. А підстави для цього доволі вагомі. Певно, ніхто не буде спростовувати значущість математики, біології чи культурології для фундаментальності фахової підготовки спеціалістів для інженерно-технічної діяльності, сфери охорони здоров'я чи освітньо-виховного, гуманітарного простору. Тому що саме ці науки утворюють основу теоретичного вишколу. Саме вони потрібні тим, хто вдається на роботі до математичних розрахунків, хто має бути ґрунтовно обізнаним з життям як особливим рухом матерії, і, звісно, з культурою – основою буття людини та способу загальнолюдського і професійного самовираження. Тільки названі науки і спроможні долучити людину до

таємничих закономірностей буття та категоріального ряду понять, який за своїм змістом і засвідчує, і розкриває саму природу внутрішнього «зв'язку» між предметами та явищами – словом, прояснює, пояснює та дозволяє прогнозувати, випереджаючи подумки наслідки спостережень і експериментувань.

Перші вагомі кроки, як і передбачалося це документами Болонського процесу, вища школа вже зробила. Іншим кроком, потужним за своєю смисловою енергетикою, у напрямку є якісне оновлення змісту освіти. Він став за якісними характеристиками таким, що істотно пришвидшує новації в структурі викладання та навчання, «спрацьовує» на мобільність, міжпредметне та міжуніверситетське співробітництво. А це вже «зав'язується» на піднесенні фундаментальності підготовки майбутнього фахівця. Тому не може не бути тут істотно сутнісним поєднання викладання та наукової роботи, тобто найпотужніше з імовірних стимулювань творчості людей, причетних за своєю функціональністю до вищої школи. Така єдність століттями вже апробована університетською освітою, вона є надійним шляхом піднесення педагогічного мислення, звільнення вищої школи від авторитаризму і, звісно, надійне русло налагодження справи, пов'язаної з опрацюванням навчальних модулів, курсів і програм на всіх рівнях з, так би мовити, «європейським змістом», національними і регіональними своєрідностями.

Неординарною особистістю, знавцем та професіоналом своєї справи майбутній спеціаліст спроможний стати і бути, передусім, завдяки методологічній культурі та застосуванню у навчанні андрагогіки – стимулювання здатності до глибоко осмисленої діяльності. Підстави для такого розуміння шляху поліпшення якості освіти та розв'язання при цьому комплексу проблем, спрямованих на піднесення ефективності навчально-виховного процесу у ВНЗ, більш ніж ґрунтовні. Методологічна культура в найширшому розумінні слова – це володіння теорією всієї людської діяльності, вміння оперувати загальними методами, прийомами, способами, підходами до пізнання і перетворення дійсності. Це робить методологію інструментальним організмом людських зусиль. А він, як відомо, твориться науковою діяльністю заради одного – забезпечення ефективності людської самореалізації. Ось чому методологію подекуди витлумачують як знакову систему будь-якої науки, позбавленої конкретного змісту. Просто кажучи, вона є оберненням одного і того самого знання в різні системи; прямий наслідок чого – утворення нових різних знань.

Це дає підстави говорити про методологію як технологію непередметного мислення та наголошувати при цьому на педагогічній необхідності вирізнити у навчанні два типи знань: предметне і, власне, методологічне. Перше стосується того, що пізнається (знання про реальність), друге – за яких умов, в який спосіб, за яких обставин, в яких формах це відбувається фактично.

Чітке вирізнення подвійного характеру знань принципово важливе з огляду на необхідність започаткування новаційних зрушень у навчально-виховному процесі. Гадається, без цього навряд чи можна досягти того, щоб викладач ідентифікував себе не тільки з навчальною дисципліною, яку він

репрезентує в аудиторії, а й з педагогічними закономірностями навчання, тобто безпосередньо переймався питаннями особистісного розвитку майбутніх фахівців, становленням їх як професіоналів та громадян з високим рівнем моральної культури.

Методологія для педагогіки – це теоретична джерельність дидактики, а практичне її застосування – умова долучення людини до світу знань та міцного їх опанування. Адже вона дає можливість диференціювати різні навчальні дисципліни, інтегрувати різні предметні знання, збагачуючи та поглиблюючи у такий спосіб пізнавальну установку студента, фахову та загальнокультурну ерудицію. Це робить методологію принципово важливою як для піднесення гуманітарної складової фахового навчання, так і для звільнення студента від навчально-інформаційних перевантажень, а отже, невиправданих абсолютизацій якогось окремо обраного методу, що перетворюється практикою на деформацію наукового знання як такого.

Методологія, на що варто теж звернути увагу, – це завжди й актуалізація навчального матеріалу, приведення навчання у відповідність до досягнутого рівня знань у тій чи іншій науковій галузі з тієї чи іншої проблеми, а отже, й ущільнення зв'язку теорії і практики. Чому так? Бо актуальність передбачає опанування студентом фахової установки та розв'язання цілком конкретних справ. Як слушно зазначив М. Хайдеггер, актуальність – це «присутність в єдності дійсного та колишнього як миті сьогодення». І принагідно зауважимо, що серед нормативних понять педагогіки актуальність як обов'язкова вимога чітко не вирізняється та особливим чином не виокремлюється.

Справа піднесення методологічної культури студента має належати, таким чином, до першорядних навчальних зусиль вищої школи. Це, так би мовити, ті береги її річища, без науково-методичного облаштування яких не доводиться говорити про інтенсифікацію творчих зусиль студентства, поглиблення простору для їхньої самореалізації. Принагідно згадаємо, що «методи є душею знань» (С. Гессен), а близькими за змістом до поняття методологія є такі поняття, як «ідея», «принцип», «прийом». І додамо до цього ще таке. В якості методології може виступати закон (об'єктивно необхідні та усталені зв'язки), дотримання якого вельми значуще для досягнення бажаного в діяльності. Саме тому методологічну культуру можна вважати своєрідною ліцензією на фахову компетентність для спеціаліста будь-якого профілю.

Можливості утворення «Європи знань» учасники Болонського процесу пов'язують з одним – піднесенням якості освіти. Це положення є серцевинним поміж усіх інших положень у прийнятих на сьогодні документах, орієнтованих на європейську інтеграцію вищої школи.

Отримана студентом освіта має бути за якістю такою, як академічні праці, завдяки якості яких наукова установа здобуває собі міжнародне визнання. Просто кажучи, вища школа має гарантувати таку ж якість освіти, як відбувається це в царині науки. Тоді вона стає гарантованою і, безсумнівно, отримає довіру в Європі з боку студентства, суспільства і, звісно, країн міжнародного співробітництва.

Інша провідна думка. Якість освіти не залежить і не повинна залежати від якоїсь конкретної організації, наділеної повноваженнями стосовно впровадження у життя загального переліку вимог. Учасники Болонського процесу планують створити на європейському рівні механізм взаємного визнання результату дотримання якості. Не дивно, що молодь хоче і прагне отримати освіту там, де є широко знані своїми набутками наукові школи.

Більшість вітчизняних ВНЗ, як відомо, набули нового для себе університетського статусу в останні роки. Тож їх участь у Болонському процесі, який має статися вже наступного року, гадаємо, інтенсифікує зусилля, пов'язані з підтвердженням свого цього нового для них статусу. Природно, що неабияк має прислужитися тут творення підручників нового покоління, а також непоказне піклування держави як про матеріальне благополуччя професорсько-викладацького корпусу, так і про удосконалення їхньої кваліфікації.

Це дві, так би мовити, несучі опори якості вищої освіти, що природно ґрунтуються на зусиллях самого студента. А підстава такого розуміння природи якості освіти – це не тільки набутий багаторічною роботою у провідних ВНЗ столиці та НДІ гуманітарного профілю досвід. Підставою для цього є також зроблений нами аналіз сучасних підручників.

Нинішні підручники несуть студенту в основному інформаційно-довідниковий матеріал, який упорядковується за певними програмами. Педагогічне забезпечення їх здебільшого формальне, бо автори підручників не переймаються питаннями значущості у навчанні розвитку пізнавальної діяльності. Підручникам бракує класифікації запитань, розподілу їх за параграфами та розділами. Пишуться підручники здебільшого без врахування принципів процесуальності, наочності, проблемності, розвитку фахового забезпечення, зв'язку з майбутньою професійною діяльністю тощо.

Це пояснюється перебуванням авторів підручників під інерційною силою дії філософії освіти індустріального суспільства, яка орієнтує студента на здобуття інформаційних знань та невпинне їх накопичення. А нині вимоги до студента, на чому акцентується увага в документах з Болонського процесу, зовсім інші. Це – креативність, спроможність студента творчо реалізувати своє фахове та культурницьке покликання. Звісно, що задля цього треба поєднувати науку з навчанням, плекати методологічну та методичну культуру як студента, так і викладача, а отже, – дбати про фундаментальність вишколу навчальних закладів системи вищої освіти [168].

Міністри вищої освіти країн Європи звернулися до Європейської мережі підтвердження якості вищої освіти з пропозицією щодо узгодження стандартів, процедур та рекомендацій з питань гарантії якості. Як зазначено у відповідній літературі [51, с. 26], європейська зона вищої освіти, яку фахівець отримує у закладі освіти, ґрунтується на знаннях, якість яких визначає його академічний рівень, а набута кваліфікація визначає рейтинг претендента на працевлаштування. Для узгодження цих складових підготовки кадрів важливу роль повинна відігравати самостійна робота, організація якої має встановити необхідне перетворення набутих знань у кваліфікаційні вміння та навички. З цією метою впроваджуються інноваційні засоби і методичні прийоми для

забезпечення якості навчального процесу. Фахівці виділяють три складові якості освіти: знання і способи розв'язання завдань; методи навчання і виховання; освіченість особистості.

Забезпечення якості освіти шляхом удосконалення самостійної роботи набувається через підвищення якості власного життя і розширення доступу до здобуття вищої освіти для формування конкурентних переваг на європейському ринку праці за умов впровадження сучасних технологій стратегічного управління. [72, с. 8] Попри те – та ж таки, Лісабонська угода декларує наявність і цінність різноманітних освітніх систем і ставить за мету створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма цінностями і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільною на європейському ринку праці. Громадянам нової Європи мають бути доступними спільні цінності освіти, науки і культури всіх її країн.

25 травня 1998 року чотири європейські (Франція, Великобританія, Італія та Німеччина) міністри підписали в Парижі (Сорбонна) спільну декларацію, спрямовану на гармонізацію національних систем вищої освіти. Сорбонська декларація отримала назву «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» чотирьох міністрів.

Найголовніша думка, що визріла та була озвучена на той час, полягала у тому, що інтегрована, об'єднана Європа, це не тільки економіка, фінанси, банки та виробництво, а й перш за все, знання, інтелект. «Ми повинні будувати і підсилювати інтелектуальну, культурну, соціальну та технічну базу нашого континенту. Більшою мірою це відноситься до університетів, які продовжують грати переломну роль у такому розвитку. Університети з'явилися в Європі, окремі з них – більш ніж три чверті тисячоліття тому. Наші чотири країни пишаються своїми деякими найстарішими університетами, які зараз святкують свої важливі ювілеї, як це робить сьогодні Університет Парижу. У ті часи студенти і вчені могли вільно пересуватися і швидко поширювати знання по всьому континенту. У теперішній же час дуже багато хто з наших студентів, все ще закінчують своє навчання, не отримуючи вигоди від часткового навчання поза національними кордонами. Ми йдемо до періоду істотних змін в освіті і умовах праці, до різноманітності шляхів становлення професійної кар'єри з явною необхідністю навчання і професійної підготовки протягом усього життя. Ми заборгували тим, хто навчається (і нашому суспільству в цілому), таку систему вищої освіти, в якій їм надавалися б кращі можливості шукати і знаходити область, в якій вони мали б перевагу перед іншими людьми» [31].

Головні положення цієї декларації такі:

- формування відкритого європейського простору у сфері вищої школи;
- міжнародне визнання та міжнародний потенціал систем вищої освіти, безпосередньо пов'язаний з прозорістю і легкістю для розуміння дипломів, ступенів і кваліфікацій;
- орієнтація переважно на двоступеневу структуру вищої освіти (бакалавр, магістр) як умова підвищення конкурентоспроможності європейської освіти і визнання;
- використання системи кредитів (ECTS);

- міжнародне визнання першого ступеня вищої освіти (бакалавр);
- надання випускникам першого ступеня права вибору подальшого навчання, щоб отримати диплом магістра (коротший шлях) або доктора (довший шлях) у послідовному режимі;
- підготовленість магістрів і докторів до науково-дослідницької діяльності;
- підтвердження Лісабонської конвенції;
- пошук шляхів ратифікації набутих знань і оптимальних можливостей для визнання дипломів і вчених ступенів;
- стимулювання процесу вироблення єдиних рекомендацій для досягнення зовнішніх визнань дипломів і кваліфікацій та працевлаштування випускників;
- формування Європейського простору вищої освіти;
- зближення спільних структур виданих дипломів і циклів (ступенів, етапів, рівнів, ярусів) навчання;
- консолідація позиції, яку займає Європа в світі, постійним удосконаленням і оновленням освіти, доступної всім громадянам ЄС.

Значна увага у всіх документах щодо Болонського процесу надається питанням про статус і права студентів. Зокрема, у Сорбонській декларації вказано, що студенти:

А) повинні мати доступ до різних програм, у тому числі й до професійного навчання, розвивати рівень володіння мовами і використовувати нові інформаційні системи;

Б) Всебічно користуватися правом оволодівати знаннями у вищих навчальних закладах двох рівнів: на першому рівні підготовки навчатися за відповідною кваліфікацією; на другому – вибирати між навчанням за програмою, що передбачає отримання ступеня магістра, або за більш поширеною програмою ступені доктора. При цьому створюється можливість переходу з першої (магістерської) програми на другу (докторську). В обох програмах однаковою мірою повинна приділятися увага дослідницькій та самостійній роботі [109, с. 4].

Учасники Сорбонської конференції також визначили, що з'являється необхідність в системі, в якій для міжнародного порівняння і еквівалентності повинні існувати два основні цикли: доступеневий та післяступеневий. У цій системі багато новизни і гнучкості може бути досягнута через використання семестрів та кредитів (як це зроблено в схемі ECTS). Це забезпечить перевірку правильності отриманих кредитів для тих, хто обирає первинну освіту або продовження навчання в різних європейських університетах і хто хотів би мати можливість отримати ступінь в будь-який слушний для себе час протягом життя. Дійсно, ті, хто навчається, повинні мати право увійти до академічного світу у будь-який час їх професійного життя і поза залежності від їх попередньої підготовки [31].

Ці ідеї фактично створили нові умови для розвитку системи неперервної освіти європейського регіону, про яку вже давно йшли теоретичні та методологічні дискусії, та потреба в якій, як в зміні освітньої парадигми, формувалася з середини ХХ століття.

Ще один визначальний крок – визнання пріоритетним створення умов для мобільності студентів та викладачів. «Студенти як доступневого, так і післяступеневого циклів повинні заохочуватися до того, щоб проводити принаймні один семестр в університетах поза своєю власною країною. У той же час, все більша кількість викладацького та дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах, відмінних від своєї власної. Підтримка Європейським союзом, що зростає, мобільності студентів та викладачів повинна використовуватися повністю» [31].

Ця вимога найчастіше викликає дорікання українських фахівців з освіти, бо провокує «витік» найбільш розвинених та інтелектуальних фахівців за кордон, де об'єктивно існують кращі умови праці як в матеріально-технічному так і соціальному планах. В червні 2004 року перший заступник Голови Верховної Ради України з питань науки і освіти І. Юхновський опублікував такі дані: в Україні заробітна плата вченого в 4 рази нижче, ніж в Росії, в 10 разів нижче, ніж в Угорщині та в 50 разів менше зарплатні працівника аналогічного рівня в США [55, с. 46].

За останні роки ситуація майже не змінилася. Таким чином, створення умов для вільного пересування вчених, викладачів та студентів в межах єдиного європейського освітнього простору, а відповідно і підвищення спроможності працевлаштування, потребує у першу чергу заходів суто матеріальних, а з ними за умов сучасної України можуть бути серйозні проблеми.

Крім того, як вже було зазначено вище, головним чинником нового освітнього середовища є академічна (університетська) автономія, відповідно до принципів якої відповідальність за забезпечення якості вищої освіти в першу чергу покладається на навчальні заклад і таким чином створюється база для реальної відповідальності академічної системи в рамках кожної держави [175, с. 275].

Принцип автономності університетів визначається тим, що університети як автономні та відповідальні юридичні, освітні, соціальні суб'єкти підтверджують свою приналежність принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і академічної свободі. Їм надається право формувати власну стратегію, обирати свої програми, встановлювати власні критерії.

Указ Президента України від 17.02.2004 «Про реформування системи освіти в зв'язку з приєднанням до Болонського процесу» розставляє пріоритети подальшого розвитку українського освітнього середовища у бік інтеграції з європейською системою. Однак думки про вплив Болонського процесу на реформування освітнього середовища України на сьогодні неоднозначні. Це пов'язано з основними положеннями і принципами Болонської декларації, що, на думку теоретиків і практиків освітньої діяльності, можуть справити не тільки позитивний, але і негативний вплив на українську систему освіти. Сутність Болонського процесу полягає у формуванні в перспективі загальноєвропейської системи вищої освіти у так звану Зону європейської вищої освіти, засновану на спільності фундаментальних принципів її функціонування. Таким чином, Болонський процес – це процес структурного

реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і необхідних інституціональних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Усі пропозиції в рамках Болонського процесу можна позначити позиціями:

- 1) Впровадження дворівневої структури вищої освіти (бакалавр, магістр);
- 2) Впровадження системи безперервної освіти;
- 3) Формування кредитно-модульної системи (накопичувальна система, яка здатна функціонувати в рамках концепції «навчання протягом усього життя»);
- 4) Контроль якості навчання (стандарти транснаціональної освіти, незалежні атестаційні агенції);
- 5) Розширення мобільності всіх суб'єктів освітньої діяльності;
- 6) Мотивація студентів до навчання, у тому числі через перераховані вище принципи;
- 7) Забезпечення працевлаштування випускників (орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників повинні використовуватися на благо всієї Європи). Для цього пропонується загальний додаток до диплома за рекомендацією ЮНЕСКО;.
- 8) Забезпечення привабливості і конкурентноздатності Європейської освіти (залучення в Європу студентів з інших регіонів) [108, с. 31].

У сучасному світі, який ввійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається у загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу отримання освіти будь якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі указами Президента України затверджено «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу» (615/98) [85, с. 5].

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації і самореалізації в цьому світі.

Для України як приєднання до Болонського процесу, так і неприєднання мало свої плюси і мінуси. Але з урахуванням усіх за і проти, для країн, що ставлять за мету економічний і суспільний розвиток і вступ до ЄС, альтернативи приєднання до Болонського процесу немає. Тому 16 травня 2005 року Україна приєдналась до Болонського процесу і прийняла зобов'язання модернізувати власну освітню систему відповідно до європейських стандартів протягом до 2010 року. Отже, українська система освіти повинна стратегічно виробляти і впроваджувати принципи розвитку і саморегуляції, засновані на таких підставах:

1 . Освіта повинна розглядатись у світовому контексті, тобто процеси глобалізації вимагають впровадження в освіту загальнолюдських цінностей, світових етичних стандартів.

2 . Необхідно усвідомити важливість науково-дослідної роботи і практичної діяльності професорсько-викладацького складу і впровадження її результатів у навчальний процес, а також створення системи навчального і виховного впливу на особистість.

3 . Застосування сучасних інформаційних технологій, входження у світовий інформаційний простір.

Однак, на думку, наприклад, В. С. Журавського і М. З. Згуровського, приєднання України до Болонського процесу буде дуже складним [71, с. 34].

Для реального (формальний вже відбувся) вступу в Болонський процес Україні необхідно зробити два істотних кроки: провести порівняльний аналіз вітчизняної системи науки й освіти з європейською і визначити, що необхідно змінити, а також розпочати відповідні реформи; урядові прийняти свідоме політичне рішення, що має ґрунтуватися на потребі проведення реформ, і покласти це в основу зовнішньої політики держави, спрямованої на інтеграцію вітчизняної науки й освіти в європейський простір.

Між усім іншим, країни-учасниці Болонського процесу домовилися про введення системи кредитних одиниць, що дозволяє по-новому оцінювати весь освітній процес, а також підвищити мобільність студентів, дає можливість здавати предмет частинами, розділами, або весь курс у цілому. Впровадження кредитних одиниць для мобільності студента та викладача – справа, безумовно, перспективна. Але мобільність студента треба тримати під постійним контролем, щоб це не призвело до скорочення особистих контактів студента з викладачем. Це особливо важливо, оскільки Болонський процес вимагає мотивованого залучення студентів до навчання, що потребує посиленої індивідуальної роботи. Шлях «болонізації» відводить нас від поєднання навчання і виховання як єдиного процесу. І тут неминучі серйозні втрати у справі гуманізації та гуманітаризації навчального процесу, освітньої системи. А крім того ще виховання та рівень освіти Болонська декларація передбачає дати студенту можливість самому обирати викладача з дисципліни, яку студент вивчає і якому він складатиме залік чи іспит. «Викладачі бувають різні... до якого викладача піде наш середньостатистичний студент? Він піде до викладача, який не дуже вимогливий, байдужий. Але ж передбачається, що високий рейтинг буде у того викладача, до якого більшість студентів будуть звертатися» [55, с. 45].

Тобто, замість того, щоб формувати певний культурний та особистісний рівень у студентів, в тому числі і на власному прикладі, поступово підтягувати студена до високого рівня кращих викладачів, освітня система заставляє бажаючих отримати «високий рейтинг» опускатися до рівня знань та розуміння студента. Таким чином, у Болонському процесі є чимало позитивного, але, за визнанням багатьох фахівців-практиків, воно не переважає.

Процес загальноєвропейських освітніх реформ виявився реакцією на виклик ХХІ століття, що створив нову ситуацію у сфері вищої освіти. Вона

характеризується наявністю таких елементів у міжнародних тенденціях розвитку освіти:

1. Інтернаціоналізація освіти (збільшення потоку студентів, що навчаються в закордонних ВНЗ, обмін учнями і професорсько-викладацьким складом, використання закордонних програм, технологій та інформації).

2. Зростання конкуренції на світовому ринку освітніх послуг (збільшення кількості приватних ВНЗ, поява і розвиток дистанційного навчання).

3. Схильність до нових економічних імперативів, створюваних глобалізацією (створення міжнародної системи ліцензування, сертифікації, акредитації).

4. Зміна функцій держави в галузі освіти (багато держав проводять політику розрегулювання, деєтатизації освіти, передаючи навчальним закладам більше прав і повноважень).

5. Швидке зростання чисельності студентів при зміні (розширенні) вікової структури.

У концепції освіти спостерігається помітне розширення поняття освіти за трьома основними напрямками:

1. Збільшення тривалості навчання – починається з народження і продовжується все життя – це підкріплюється розвитком системи дошкільної освіти й освіти дорослих.

2. Розширюється мережа навчальних закладів; школа як суспільний інститут не є єдиним джерелом знань і умінь.

3. Збільшення сфери впливу освіти – це не тільки інтелектуальне зростання, але й формування всіх аспектів особистості: інтелектуального, емоційного, фізичного, соціального.

Таким чином, з огляду на те, що концепція безперервної освіти одержала всіляку підтримку більшості європейських країн, а неминучі процеси глобалізації стосуються всіх сфер людського життя, можна зробити такий висновок.

Процес глобалізації стимулює об'єднання освітніх систем у єдиний освітній простір, а науково-технічний прогрес, поява нових технологій і інформатизація суспільства формують новий образ освітнього простору (глобальне суспільство повинне бути і глобально інформаційним, і в цьому аспекті провідна роль надається освіті).

18 вересня 1988 р. з нагоди 900-річчя Болонського університету там відбувся з'їзд ректорів вищих навчальних закладів Європи, де була прийнята вже згадувана Magna Charta Universitatum Велика Хартія Університетів. У документі підкреслювалося, що в сучасному світі університети мають відігравати роль центрів культури, знань, досліджень, а також визначались основні загальноєвропейські принципи розвитку університетів та механізми їх реалізації. Проголошені в Хартії основні цілі й принципи дістали визнання у всьому світі, а пізніше були розвинуті та поглиблені в інших колективно вироблених документах [169, с. 23].

Сорбонсько-Болонський процес виходить за межі Європи та стає частиною процесу глобалізації вищої освіти. Сорбонська Декларація передбачає

створення відкритого простору європейської освіти з повагою до національних різноманіть сторін, які брали участь у створенні та підписанні Декларації. Цей процес вимагає тривалих зусиль, спрямованих на подолання бар'єрів з метою розвитку такої системи викладання та навчання, що значно поліпшує мобільність та ще тіснішу співпрацю науковців та освітян в Європі. У Декларації зазначається про обов'язкове визнання двох етапів навчання: додипломного та післядипломного; пропонується використання уніфікованої системи кредитів з метою отримання громадянами ЄС вищої освіти в будь-який час протягом всього життя в різних університетах Європи. В Декларації підкреслюється необхідність досконалого володіння іноземними мовами випускниками вищих навчальних закладів, використання нових інформаційних технологій під час навчання в країнах Європи.

Стверджується, що під час післядипломного навчання пріоритет повинен надаватись здійсненню наукових досліджень та самостійної роботи. Для функціонування європейського простору вищої освіти необхідно, щоб студенти навчалися не менше одного семестру в іншому університеті Європи, та були створені умови для мобільності викладачів та дослідників в межах Європи. Сорбонська Декларація проголошує необхідність ратифікувати Лісабонську конвенцію про визнання академічних кваліфікацій в Європі 1997 р. та сприяти використанню режиму визнання професійних кваліфікацій за правом ЄС. Сторони Сорбонської Декларації визнають, що потрібно надати поштовх поступовій гармонізації системи ступенів та етапів навчання через посилення існуючого досвіду країн Європи, впровадження спільних дипломів, здійснення пілотних ініціатив та підтримання постійного діалогу із зацікавленими в цьому процесі [139]

Цілі та завдання Сорбонської Декларації отримали логічне продовження та підтримку в Болонській Декларації від 19 червня 1999 р., що підписана 29 міністрами освіти європейських країн. У Болонській Декларації проголошується важливість координації політик щодо вищої освіти країн європейського континенту (як от спільна розробка навчальних курсів, академічне партнерство, запровадження програм обміну студентів та інше). Цей процес спрямовано на реформування системи вищої освіти з метою всеохоплюючої гармонізації вищої освіти на європейському рівні на добровільних засадах та з повагою національних різноманіть Сторін. Проголошується, що термін створення Європейського простору вищої освіти 2010 рік. До особливих цілей Декларації можна віднести:

- 1) Прийняття спільної системи порівняння та визнання освітніх кваліфікацій та наукових ступенів, впровадження уніфікованого додатка до диплому про вищу освіту;
- 2) Введення двох етапів навчання додипломного (не менше 3 років), післядипломного (12 роки магістерської програми та 3 роки докторантури);
- 3) Впровадження розробленої інститутами ЄС системи трансферних кредитів European Credit Transfer System (ECTS);
- 4) Прийняття європейського стандарту оцінки знань та якості навчання (запровадження уніфікованих критеріїв, методів оцінки);

5) Подолання перешкод, що заважають вільному руху студентів, стажерів, вчителів, дослідників, викладачів, менеджерів у галузі освіти [Петров Р. А. Сучасні].

Окрім зазначеного вище, у низку цих договорів увійшли й інші питання. Усвідомлюючи, який внесок авторитетні ВНЗ можуть зробити в економічний та соціальний розвиток, країни-учасниці дійшли згоди, що університети повинні бути уповноважені приймати рішення щодо своєї внутрішньої організації та управління. Вони закликають ці навчальні заклади і в подальшому впроваджувати реформи в усі сфери свого життя.

Країни-учасниці відзначають конструктивну участь студентських спілок у інтеграційному процесі та підкреслюють необхідність залучення студентства до подальших дій. Студентство є повноправним партнером в управлінні вищою освітою. Країни-учасниці закликають університети та студентство до більш активної участі в управлінні вищою освітою [85].

Розвиток глобальних процесів на європейському та євразійському просторах робить українське питання ключовим. Між тим, входження України в європейський простір відбувається суперечливо: суттєві зрушення в одних напрямках чергуються з прикрими похибками в інших. Формування та реалізація зовнішньополітичної доктрини України потребують виважених, системних політологічних, історичних і геополітичних досліджень.

Європейська інтеграція для України – це не лише мета, а й довгостроковий процес, що логічно відповідає тим внутрішнім перетворенням, які здійснюються у державі. Важливу роль у цьому процесі відіграють двосторонні зв'язки з прикордонними країнами Центрально-Східної Європи – Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією. Прикордонні держави формують найближче спільне економічне, політичне, соціокультурне середовище. Відповідно, від ефективності взаємодії з цими країнами безпосередньо залежать мир і стабільність по периметру кордонів України, її прогресивний внутрішній розвиток, безперешкодне й різнопланове спілкування із зовнішнім світом [10, с. 3].

Європейська інтеграція – як вибір нашої країни – був задекларований на державному рівні. Цей курс схвалила Верховна Рада, підтримує переважна більшість суспільства. За даними переважної більшості соціологічних досліджень, у тому числі таких авторитетних організацій як Український Центр Економічних і Політичних Досліджень ім. Олександра Разумкова, кількість прихильників європейської інтеграції України кілька останніх років поспіль не спадає нижче 55%. Європейський вибір нашої держави зумовлений її історичним поступом, політичними та економічними інтересами і соціальними чинниками [123, с. 25].

Таким чином, для реалізації концептуальних засад євроінтеграційного процесу в галузі науки та освіти в Україні необхідно:

- вдосконалити двоступеневу структуру вищої освіти;
- прийняти прозорі та зрозумілі градації дипломів, ступенів та кваліфікацій;
- використати єдину систему кредитних одиниць і додатка до диплома;

- врахувати європейську практику організації акредитації та контролю якості освіти;
- підтримувати і розвивати європейські стандарти якості;
- ліквідувати перепони для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників;
- запровадити сучасні підходи інтеграції вищої освіти і науки у справі підготовки магістрів та аспірантів;
- забезпечити подальший розвиток автономності та самоврядування у системі вищої освіти та науки [148].

«Європа освіти» – це шлях до побудови єдиного європейського простору, в якому, попри відмінності в національних освітніх системах, присутнє прагнення узгодити їхні ключові елементи. Завдяки досягненням останніх декількох років освітні процеси, що відбуваються в Європі, набули більш конкретного характеру, що відповідає сучасним реаліям розвитку країн Європейської спілки та її громадян. Отже, зростає розуміння все більшої частини політичного й академічного світу в потребі встановлення якісно тісних зв'язків у цілій Європі, яка розвивається, у формуванні й зміцненні її інтелектуального, культурного, соціального й науково-технологічного потенціалу. «Європа знань» тепер уже широко визнана як незамінний чинник соціального й гуманітарного розвитку, а також як необхідний компонент об'єднання та збагачення європейської людності [31, с. 16].

Найважливішою складовою загальноєвропейської системи освіти є кредити. Для кожної навчальної дисципліни залежно від обсягу роботи, її значимість із погляду освоєння майбутньої професії експерти визначають кредитний «бал», оцінку. У випадку успішного освоєння кожної дисципліни студент «набирає» у свою скарбничку знань заздалегідь установлене число кредитів, загальна сума яких дозволяє йому одержати відповідний ступінь бакалавра або магістра. Система залікових одиниць (або кредитна система) виміру й зіставлення освітніх програм давно застосовується в західноєвропейських і американських університетах. Кредитна система робить прозорими, а головне порівнянними навчальні програми, що дозволяє студентам «підвищувати академічну мобільність» міняти університети й країни хоч кожний семестр.

У той же час розбудова єдиного європейського освітнього простору потребує значною мірою науково-аналітичного осмислення та концептуального обґрунтування цього процесу передусім фахівцями-педагогами, а не лише політиками, фінансистами, менеджерами.

Як було зазначено вище, головні тенденції розвитку світової освітньої системи спрямовують її більш глибокий, фундаментальний характер, орієнтуються на гуманістичні цінності, виводять на перший план духовну та загальнокультурну складову освіти. Все це потребує формування у студентів системного мислення, стратегічного мислення виховання соціальної та професійної мобільності. Високий рівень конкурентоспроможності за умов євро інтеграції та глобалізації освітніх та економічних систем вимагає створення та мотивації навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення. В Україні ці тенденції і особливості розвитку істотно

ускладнюються ще й тим, що вони відбуваються на тлі процесів глибокої трансформації не тільки суспільно-політичного устрою та соціально-економічного укладу, а й суспільної психології, системи життєвих цінностей і орієнтирів, морально-етичної парадигми [85].

Цей процес – добровільний, полісуб'єктний, багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Він ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, й не має на меті руйнації національних особливостей освітніх систем різних країн Європи. Отже, від того, з якими внутрішніми перетвореннями ми «ввійдемо» в Болонський процес, від чого відмовимося й що приймемо в національну систему освіти від європейських стандартів, багато в чому буде залежати рівень нашої науки і освіти й ставлення до нас з боку європейської спільноти [5, с. 543].

Чого ж слід очікувати від реформ, пов'язаних з євроінтеграційними процесами в галузі науки і освіти? По-перше, слід очікувати проведення серії національних реформ, що, можливо, черпатимуть натхнення в тих державах, що вже реформували свої освітні системи згідно з положеннями конференцій у Сорбонні та Болоньї. Проведення національних реформ можливе завдяки сприянню законодавчих і урядових органів влади чи міжвідомчим угодам на національному рівні. Можливий напрям – створення двоступеневої структури «бакалавр/магістр» шляхом упровадження коротших термінів навчання в поєднанні з незалежною акредитацією. Також можливе зближення університетів і неуніверситетських підсистем і скасування чи, у крайньому разі, зменшення обмежень, запроваджених національним законодавством на університетському рівні та в неуніверситетському секторі.

Слід розробити уніфіковані критерії присвоєння освітніх кваліфікацій, не створення нової категорії «європейських» критеріїв/кваліфікацій, а зведення існуючих критеріїв присвоєння ступенів/кваліфікацій до спільного знаменника. Також очікується зрушення в системі заліків і стандартів якості навчання, що належну увагу треба приділити міжнародним аспектам, зокрема питанням, пов'язаним із транснаціональною освітою.

Але існують і ризики подальшого впровадження євроінтеграційних реформ. По-перше, існує ризик неузгодженості дій під час проведення реформ. Це може статися, якщо деякі країни зверхньо підійдуть до проведення реформ, тобто візьмуть довготривалу навчальну програму і поділять її на частини, змінюючи назви «заліків» і присуджуючи ступінь бакалавра після, приміром, 7го семестру традиційного 56 річного циклу. Це, звичайно, не відповідає вимогам до повноцінних ступенів. Є також можливість здійснення суперечливих заходів, зокрема, у тих країнах, де визначення початкових чи магістерських ступенів може створити новий тип ускладнень для вищої освіти в країні.

По-друге, ризиком, і дуже серйозним, може стати надання окремим країнам переваги щодо стирання незначних відмінностей під час проведення реформ (наприклад, орієнтація на подолання незначних відмінностей у змісті та організації циклу між німецьким та іспанським ступенем з хімії) перед більш загальними проблемами. Боротьба з непринциповими деталями може

відвернути увагу від реальної загрози, що насувається ззовні.

По-третє, ризик в недооцінці саме зовнішнього виклику (транснаціональна освіта, заочне навчання, студмістечка за кордоном під контролем іншого європейського університету чи заокеанського навчального закладу). Поки що ні уряди, ні вищі навчальні заклади не готові сприймати це як спільну проблему.

По-четверте, ще не всі країни Європи залучено до процесу створення Європейського простору вищої освіти.

2.3. Академічна мобільність студентів у контексті європейських інтеграційних процесів.

Основним фактором розвитку академічної мобільності студентів на сьогодні є підтримка різноманітними програмами, а саме: ERASMUS, COMMETT, LINGUA, TEMPUS, DAAD, IREX, UGRAD, Фулбрайта тощо.

Науковці розділять їх на науково-орієнтовані програми та програми, орієнтовані на досвід. Це зумовлено тим, що одні студенти в більшій мірі зорієнтовані на отримання певного наукового досвіду, що допомагає їм у кар'єрі, тому вони обирають науково-орієнтовані програми. Інші обирають програми, в яких реалізуються не тільки вдосконалення та розвиток навичок спеціальності, але й у рівній мірі набуваються навички інтеграції в культурний простір іншої країни. Паралельно з фаховими знаннями, студент ставить для себе як умову володіння мовою та налагодження порозуміння з місцевою спільнотою. І це напрацювання крос-культурної комунікативної компетентності – не просто вивчення мови в аудиторії, а шліфування мови та комунікативних навичок як засобу живої комунікації в просторі культури даної країни. Серед української студентської молоді превалує вибір саме програм, орієнтованих на досвід, коли науковий обмін більшістю студентів сприймається не стільки як суто науковий, а радше в контексті отримання досвіду міжнародного спілкування [113, с. 14-15].

Щорічно на науково-практичні конференції, семінари, стажування, навчання по різних програмах виїжджають мільйони людей. Мобільність збагачує національні культури і збільшує освітній і професійний досвід її учасників; є істотним чинником системних змін через безпосереднє поширення досвіду; підвищує якість підготовки фахівців; піднімає рейтинг університету в цілому. Підтвердженням визнання зростаючої важливості цього чинника стало прийняття в 2001 році Європарламентом і Радою рекомендацій по підсиленню мобільності всіх людей, які мають відношення до освіти і підвищення кваліфікації [12, с. 4].

Згідно Проекту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [147, с. 14] розроблена Національна система професійних кваліфікацій, яка в основному відповідає європейській. Тому запозичення та використання досвіду для вдосконалення системи вищої освіти України шляхом розвитку академічної мобільності є необхідністю.

Разом з тим, як вказано у Проекті, необхідно розробити та забезпечити реалізацію заходів щодо залучення іноземних студентів для навчання в Україні, передбачивши збільшення кількості навчальних програм для них у вищих

навчальних закладах і закладах післядипломної освіти [147, с. 15].

У 2011 році, вперше за часи незалежності України, на навчання та стажування у провідних вищих навчальних закладах з держбюджету виділено 44,1 млн. грн. У 2011/2012 навчальному році направлялися на навчання в провідні ВНЗ Західної Європи 300 осіб. Саме таку кількість на сьогодні дозволяють навчати за кордоном фінансові можливості держави. Таким чином, по своїй суті академічна мобільність – це обмін досвідом між учасниками названого процесу, що беззаперечно є величезним плюсом для всіх її учасників.

Але слід зазначити, що академічна мобільність студентів в Україні знаходиться на етапі становлення. В процесі дослідження виникло багато проблемних моментів названого процесу, з якими стикаються студенти:

- проблеми соціокультурної адаптації;
- недостатні знання іноземної мови студентами немовних ВНЗ;
- «витік потенціалу»;
- криза потенційної еліти України;
- невідповідність навчальних робочих програм України з країнами-учасниками Болонського процесу тощо.

Академічна мобільність студентів – один із найважливіших елементів імплементації Болонського процесу, важливий засіб підвищення якості вищої освіти, засіб формування єдиного європейського освітнього та наукового простору. Забезпечення мобільності передбачає використання процедур взаємного визнання періодів навчання та навчальних дисциплін, результатів оцінювання навчальних результатів, індивідуалізацію освітніх траєкторій, створення пристойних організаційних умов для навчання студента поза університетом, у якому він навчається.

О. Дядченко, досліджуючи проблему формування академічної мобільності майбутніх учителів іноземної мови зробила висновок, що академічна мобільність студентів забезпечується можливостями:

- вибору спеціальності (спеціалізації) в межах одного напрямку підготовки фахівців;
- індивідуального формування програм підготовки шляхом вибору навчальних дисциплін, які відносяться до дисциплін вільного вибору студента;
- переходу до програм як вищих, так і нижчих ступенів;
- переривати та поновлювати навчання за будь-якою освітньо-професійною програмою, крім випадків, передбачених нормативними актами МОН України;

- одночасного паралельного навчання за різними програмами (ОПП) [68].
Існує безліч дефініцій даного поняття. Воно розглядається як:

- а) важлива складова процесу інтеграції вищих навчальних закладів у міжнародний освітній простір;
- б) період навчання студента в країні, громадянином якої він не є [39];
- в) важлива якісна особливість європейського простору, що передбачає обмін людьми між вищими навчальними закладами та між державами [78].

Л. Сокурянська визначає академічну мобільність студентів як «вид соціального переміщення агента, яке не супроводжується зміною його

соціального статусу, здійснюється з ціллю продовження освіти як всередині своєї країни, міста, вузу, так і за кордоном [159, с. 284].

Нормативні документи до числа студентів, які беруть участь в академічній мобільності відносять не всіх студентів, які їдуть за кордон, а лише тих, які їдуть в іншу країну на навчання з метою наукових досліджень.

Для визначення мобільних студентів багато міжнародних організацій (ОЕСД, UNESCO, Eurostat) у процесі складання статистичних баз даних, окрім національності використовують такі показники, як:

- *постійне місце проживання*: мобільними вважаються ті, які не є постійними жителями країни навчання;
- *попередня освіта*: до мобільних відносяться ті, які отримали попередню кваліфікацію в іншій країні;
- *громадянство*: якщо студенти не є громадянами тієї країни, в якій здійснюється навчання.

Українські науковці розглядають поняття «мобільний студент», виходячи з того, що виїзд в іншу країну на стажування, волонтерську роботу сприяє досягненню цілей, які зголошуються у Болонській декларації та, відповідно, можуть включатись у розділ міжнародна академічна мобільність.

Традиційно мобільних студентів поділяють на три групи:

- *організована*: студенти відправляються в «організований тур», а не здійснюють індивідуальний туризм;
- *спонсорова*: студенти отримують грант чи стипендію, яка покриває всі розтрата або їх частину;
- *тимчасова*: студенти виїжджають на визначений період в іншу освітню установу, після чого повертаються у рідний навчальний заклад [12, с. 6].

На думку О. Міклухи, студентська мобільність передбачає:

- навчання в інших ВНЗ з отриманням залікових кредитів;
- стажування в інших ВНЗ;
- проходження практики в інших ВНЗ;
- участь у наукових конференціях
- участь в олімпіадах, конкурсах з основних дисциплін.

Дослідниця пропонує виділити наступні ознаки: «за вибором», «за часом», «за територіальною ознакою» [117].

Академічна мобільність студентів може здійснюватися за такими схемами:

- мобільність всередині країни;
- мобільність за кордоном;
- мобільність у ВНЗ.

За вибором:

- вимушена;
- добровільна.

За територіальною ознакою:

- всередині країни;
- за кордоном;
- всередині ВНЗ.

За часом:

- повна;
- часткова.

Мобільність студентів може бути вимушена (при переїзді на проживання в інше місто, конфліктні ситуації у ВНЗ, для зменшення оплати) і добровільна (при виборі іншого ВНЗ, форми навчання, спеціальності).

За часом здійснення мобільність студентів може бути повною, якщо студент обирає інший ВНЗ на весь період навчання до отримання диплому. Якщо мобільність забезпечує вибір студентом іншого ВНЗ на період стажування, практики, гранту – вона класифікується як часткова.

С. Вербицька виділяє ознаку класифікації мобільності «за способом організації»:

- організована (здійснюється в рамках економічного, політичного або міжуніверситетського академічного партнерства);
- індивідуальна (з власної ініціативи студента). Відповідно до мети виділено горизонтальну мобільність (навчання в іншому ВНЗ з метою отримання певного академічного або наукового ступеня) і вертикальну (з метою отримання наступного академічного чи наукового ступеня [Вербицька]).

На думку О. Міклухи, академічна мобільність за своєю суттю є вертикальною. Горизонтальна академічна мобільність може бути визначена як мобільність усередині ВНЗ. Що стосується організованої чи індивідуальної мобільності, то які б організаційні заходи не проводились, без власної ініціативи студента мобільності не буде, тому розділяти організовану та індивідуальну мобільність можна, якщо береться до уваги використання студентом можливостей наданих ВНЗ, в якому він навчається (що значно полегшує мобільність і сприяє конкурентності ВНЗ), або ж студент особисто знаходить відповідну програму іншого навчального закладу [117].

Академічна мобільність студентів забезпечується можливостями:

- вибору спеціальності (спеціалізації) в межах одного напрямку підготовки фахівців;
- індивідуального формування програм підготовки шляхом вибору навчальних дисциплін, які відносяться до дисциплін вільного вибору студента;
- переходу до програм як вищих, так і нижчих ступенів;
- переривати та поновлювати навчання за будь-якою освітньо-професійною програмою, крім випадків, передбачених нормативними актами МОН України;
- одночасного паралельного навчання за різними програмами (ОПП) [68].

Метою розвитку мобільності студентів є:

- покращення якості програм та рівня досліджень;
- посилення академічної та культурної інтернаціоналізації європейської вищої освіти;
- сприяння особистісному розвитку та працевлаштуванню.

Завданнями студентської мобільності виступають:

- заохочення міжнародної мобільності і обміну студентами, розвиваючи стратегії нейтралізації негативного впливу відтоку «мізків»;
- забезпечення портативності студентських грантів та позик мобільності;

- розроблення сучасних механізмів урахування потреб ринку праці з метою сприяння належному працевлаштуванню випускників;
- посилення соціального виміру і зняття перешкод для мобільності;
- застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у викладанні, навчанні та науці зі створенням єдиного європейського простору щодо доступу до науково-технічної літератури та результатів наукових досліджень.

Не усі країни в однаковій мірі беруть участь в академічній мобільності. У науковій літературі виділені країни-рецепієнти, які приймають більшість мобільних студентів з усього світу, та країни-донори, які відправляють студентів на навчання, стажування тощо в інші країни.

До країн-донорів, у першу чергу, відноситься Китай. Студенти-китайці навчаються практично в усьому світі, їх кількість досягає одного мільйона осіб, але, що є важливим, вони служать інтересам Китаю. За ними ідуть студенти Південної Кореї, Індії, з більшості арабських та африканських країн. Росія займає серед країн-рецепієнтів тільки десяте місце. Україна взагалі не входить до загальноновизнаних країн-рецепієнтів. Довготривала політична та економічна нестабільність, яка роками панує в Україні, низький рівень життя не можуть приваблювати студентів з інших країн, у першу чергу з Європи, США, Канади, Японії.

На сьогодні науковці активно впроваджують основні вимоги до здійснення названого процесу. Так, кожен має можливість доступу до інформації про академічну мобільність в Україні. У 2011 році було ухвалено постанову про створення національного інформаційного центру академічної мобільності, яке покладено на державне підприємство «Інформаційно-іміджевий центр» (<http://euroosvita.net/index.php/?category=17&id=1754>), що належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України.

Останнім часом в Україні були прикладені певні зусилля для активізації як внутрішньої, так і зовнішньої академічної мобільності студентів (введена кредитно-модульна система організації навчального процесу, додаток до диплома європейського зразка, у деякій мірі збільшена автономія університетів щодо написання навчальних програм, задеклароване право студента формувати власну індивідуальну навчальну траєкторію шляхом вибору елективних дисциплін).

У Росії, задля покращення академічної мобільності, створюють спільні наукові міждисциплінарні програми, які беруть за основу вивчення мов і культур країн-партнерів. Так, у Російському державному гуманітарному університеті відкрито 23 міжнародні спеціальності. Для іноземних студентів та викладачів був створений (1992 р.) Центр вивчення російської мови. Іноземні представники, які навчаються в університеті можуть проходити спеціалізовані курси з вивчення російської мови. Створюються зимові та літні школи [11, с. 45].

Проблеми академічної мобільності студентської молоді виникають і в Росії:

- низький рівень інформованості з питань можливостей участі в програмах мобільності;

- недостатні знання іноземних мов (особливо серед викладачів);

- матеріальні проблеми – що часто призводить до відмови від участі в програмах обміну;

- студенти, які навчаються на бюджетній основі і від'їжджають за кордон, не отримують стипендію, а ті, хто навчається на платній формі навчання, зобов'язані внести оплату за період відсутності;

- при поверненні у ВНЗ студенти повинні скласти пропущені дисципліни відповідно до російського навчального плану.

Для розв'язання цих проблем російські науковці пропонують:

- здійснювати інформаційну підтримку з питань можливості участі у програмах мобільності;

- на базі університету створювати безкоштовні курси іноземних мов;

- навчальному закладу здійснювати матеріальну підтримку студентам та викладачам, що дозволить збільшити кількість учасників академічної мобільності [11, с. 47].

Отже, академічна мобільність:

- виконує навчальну, виховну, наукову, культурну та методичну діяльність ;

- забезпечує умови для оволодіння системою знань про людину, природу і суспільство;

- формує соціально зрілу, творчу особистість;

- виховує морально, психічно і фізично;

- формує громадянську позицію, патріотизм, власну гідність, готовність до трудової діяльності, відповідальність за свою долю;

- забезпечує високі етичні норми, атмосферу доброзичливості і взаємоповаги у стосунках між працівниками, викладачами та студентами;

- забезпечує набуття студентами знань у певній галузі, готує їх до професійної діяльності;

- надає можливість проведення наукових досліджень або творчої, мистецької діяльності як основи підготовки майбутніх фахівців та науково-технічного і культурного розвитку держави;

- готує молодь до самостійної наукової, викладацької або мистецької діяльності.

Освітнє середовище вищого навчального закладу відповідає за становлення таких якостей особистості студента, як інтелектуальна мобільність, готовність засвоювати нову інформацію, навчатися та перевчатися, а також за ступінь освіченості, за розвиток раціональної сфери пізнання та емоційного сприйняття світу, рівень культури та почуттів. У особистості, яка володіє названими якостями, як правило, освітня діяльність більш активно взаємодіє з усіма іншими видами діяльності, ніби «накладається» на них.

Важливим фактором особистого становлення у вищому навчальному закладі є наука. ВНЗ – це не лише елемент системи освіти, але й центри наукової діяльності, які мають не лише навчати, але й розвивати наукові школи

, розробляти актуальні наукові проблеми. Тому залучення студентів до активної наукової роботи у науково-дослідних лабораторіях, до участі у конференціях та проектах є важливими у цьому процесі.

У постіндустріальному суспільстві інформаційне оточення людини виступає важливим фактором його особистого становлення. Інформація – одна з основних цінностей сучасного світу. Особливість сучасного середовища як фактору виховання – це структура «нової реальності», яка складається із техносфери та інформаційного середовища [187, с. 54]. Вона пов'язана із взаємообумовленими явищами інформатизації та глобалізації сучасного світу. Сучасна людина повинна вміти орієнтуватися у великому потоці інформації. У формуванні інформаційної культури студента, яка, в свою чергу, є важливою внутрішньою умовою його особистого становлення, визначеними можливостями володіє інформаційне середовище ВНЗ.

На особистісне становлення студента, його інформаційну культуру суттєво впливає використання Інтернет-технологій, забезпечення вільного доступу студентів до всіх інформаційних та освітніх ресурсів. Під посередництвом сучасних інтерактивних Інтернет-технологій існує можливість здійснювати спілкування та обмін інформацією на особисті та професійні теми із спеціалістами, студентами, майбутніми колегами з усього світу. Таким чином він може бути суб'єктом одночасно локальних, регіональних та глобальних (загальнолюдських) соціокультурних інформаційних середовищ, які утворюють простір професійного та особистого значного розвитку студента.

Таким чином, інформаційне насичення середовища ВНЗ здійснює величезний вплив на особистісне становлення студентів. Так, Г. Онкович не вважає, що інформаційні технології - це щось приналежне тільки світові техніки. Вони настільки глибоко просякли в життя людей, що вичленувати їх із загального світоглядного й культурологічного контексту вже не можливо. Їхній вплив на особистість - чи не головна визначальна риса інформаційного суспільства, у якому інформація й знання - основний продукт виробництва [127].

Особливо вагомим фактором, який впливає на особистісне становлення є особистісне спілкування, яке виступає в якості засобу формування у людини відношення не лише до інших людей, а й до себе самого. Під посередництвом такого спілкування людина будує відносини із оточуючими його людьми, через пізнання іншого пізнає самого себе, формує власне «Я».

Спілкування в плані особистісного становлення студента може породжувати взаємодію різного характеру: погодження чи протиріччя, співчуття чи байдужість одного суб'єкта по відношенню до іншого. Взаємовідносини в студентському середовищі, стиль спілкування і взаємодії в навчанні, в спільній науково-дослідницькій діяльності, спілкування викладачів зі студентами – все це створює особливу атмосферу у вищому навчальному закладі [12].

Висновки до другого розділу

1. Визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи стають поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці вимагає також прищеплення прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом усього активного трудового життя.

Процес європейської інтеграції впливає на всі сфери життя нашої держави, не оминув він і системи вищої освіти України. Відтак, Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог, щораз наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

2. Основні цілі формування освітнього європейського простору зводяться до побудови Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування; посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому європейської систем вищої освіти; досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти; формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи в цілому; підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних і європейських культурних цінностей; змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, гроші та престиж.

3. Можливості утворення «Європи знань» учасники Болонського процесу пов'язують з одним – піднесенням якості освіти. Це положення є серцевинним поміж усіх інших положень у прийнятих на сьогодні документах, орієнтованих на європейську інтеграцію вищої школи.

Європейська зона вищої освіти, яку фахівець отримує у закладі освіти, ґрунтується на знаннях, якість яких визначає його академічний рівень, а набута кваліфікація визначає рейтинг претендента на працевлаштування. Для узгодження цих складових підготовки кадрів важливу роль повинна відігравати самостійна робота, організація якої має встановити необхідне перетворення набутих знань у кваліфікаційні вміння та навички. З цією метою впроваджуються інноваційні засоби і методичні прийоми для забезпечення якості навчального процесу. Фахівці виділяють три складові якості освіти: знання і способи розв'язання завдань; методи навчання і виховання; освіченість особистості.

4. Українська система освіти повинна стратегічно виробляти і впроваджувати принципи розвитку і саморегуляції, засновані на таких підставах: 1. Освіта повинна розглядатись у світовому контексті, тобто процеси глобалізації вимагають впровадження в освіту загальнолюдських цінностей, світових етичних стандартів. 2. Необхідно усвідомити важливість науково-дослідної роботи і практичної діяльності професорсько-викладацького складу і впровадження її результатів у навчальний процес, а також створення системи

навчального і виховного впливу на особистість. 3. Застосування сучасних інформаційних технологій, входження у світовий інформаційний простір.

5. Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної мобільності, нормативно-правової бази та визначенні готовності до такого партнерства самих студентів, а також за умови переосмислення філософських засад основ навчання й виховання, оскільки тільки їх осмислення допоможе розробити якісно нові педагогічні концепції, засновані на ідеалах і ціннісних орієнтаціях, які відповідають сучасності та сформуванню гідну національну свідомість. Сьогодні необхідно усвідомити, що Українська вища школа рухається у напрямку до глобалізації, тому важливо на даному етапі не втрати національних освітніх та культурних традиції, а чітко закріпити у свідомості молоді любов та повагу до надбань минулих поколінь.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Основні вимоги Болонського процесу щодо модернізації освіти в європейському просторі.

Вже більше дев'яти років європейське освітнє співтовариство живе під знаком Болонського процесу. Суть його у формуванні на перспективу загальноєвропейської системи вищої освіти, названої Зоною європейської вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів функціонування [180, с. 12-13].

Ні економічно, ні законодавчо, ні соціально освіта в країні не є вирішальною сферою соціального буття та трансформаційних процесів. Про це свідчать фактично залишковий принцип фінансування освіти, несвоєчасна виплата заробітної плати педагогам, проблема існування навчальних закладів різних форм власності, пенсійне забезпечення і соціальний захист викладачів і студентів навчальних закладів недержавної форми власності [42, с. 4].

Приєднанню України до Болонської декларації та інтеграції вищої освіти України у Європу Знань на думку більшості фахівців немає альтернативи. Вхідження у Болонський простір є для українського суспільства важливим та необхідним через потребу вирішити проблеми визнання українських дипломів за кордоном, підвищення ефективності та якості освіти і відповідно конкурентоздатності українських ВНЗ та їхніх випускників на європейському й світовому ринку праці. Адже Болонський процес вийшов за межі Європейського Союзу та Європи і стає частиною процесу глобалізації вищої освіти та глобального ринку праці. Приєднання до Болонського процесу сприятиме утвердженню принципу автономії в університетській освіті України, послабленню, а в перспективі зникненню жорсткого адміністративного та фінансового контролю з боку державних органів за функціонуванням університетів, ефективному залученню та використанню власних ресурсів у навчальному процесі, організації стажування та обмінів для студентів та викладачів. У внутрішньо суспільних процесах ці зміни сприятимуть розвитку громадянського суспільства, формуванню громадянської культури та відповідальності, поглибленню демократичних трансформацій. Успішні кроки України у цій сфері співробітництва та інтеграції з ЄС позитивно вплинуть на прискорення процесів співробітництва в інших сферах, сприятимуть зміні ставлення ЄС до України, подоланню існуючих стереотипів. Отже, вхідження України у Європейський простір вищої освіти є одним з важливих чинників у реалізації визначеного стратегічного напрямку інтеграції України до ЄС.

Одночасно невизначеність перспектив та принципів взаємовідносин України та ЄС є одним з об'єктивних обмежень інтеграції української системи вищої освіти у Європейський простір. Можливо, вихід із цієї ситуації у «м'якому підході», при якому за основу буде прийнятий принцип різношвидкісного руху - приєднання до окремих компонентів Болонської системи в міру готовності української вищої освіти.

У сучасному українському суспільстві найвідчутніші такі тенденції:

1. *Змінюється характер праці, економічної діяльності, технічна база та її організаційні форми, вимоги до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної й соціальної мобільності.*
2. *Глобалізація економіки, створення мультинаціональних корпорацій та фінансових холдингів, які практично втрачають будь-який контроль над собою, різке збільшення малих і середніх підприємств (саме вони формують сектор так званої неофіційної економіки) змінюють характер взаємодії університетів з ринком праці та державою. Делокалізація підприємств змінює характер міграції робочої сили.*
3. *Усе це відбувається на тлі демографічної кризи. За цих умов суттєво погіршується рівень готовності вступників до опанування університетських навчальних програм. Наскільки це актуально для України, свідчать такі цифри: протягом 1987-1992 рр. до закладів вишу вступало десь по 22 % випускників середньої загальноосвітньої школи, а тепер - майже 70 %, спричинюючи таким чином проблему із кваліфікованою робочою силою.*

4. *Масовість вищої школи* створює дисбаланс на ринку праці, негативно впливає на якість освіти. Дипломовані фахівці не можуть працевлаштуватися або самі створити для себе робоче місце.

5. *Інтернаціоналізація культури, освіти* (той-таки Болонський процес) потребує започаткування заходів зі збереження відповідності освіти місцевим умовам та збереження національних традицій.

6. У країнах-учасниках Болонського процесу під егідою ENQA (Європейська мережа гарантування якості вищої освіти) *оновлюються принципи роботи незалежних агенцій із контролю якості вищої освіти* та критерії для включення цих агенцій до європейського реєстру. Змінюються підходи до оцінювання якості підготовки.

7. *Тенденція до зменшення державного фінансування* і взагалі впливу держави на вищу освіту, виникнення корпоративних університетів, виникнення суто професійних навчальних програм ставить проблему захисту фундаментальності класичних університетів як генераторів нових проривів у фундаментальних науках, як активних учасників розв'язання актуальних світових і регіональних проблем, як установ, які мають сприяти стійкому розвитку, розповсюдженню знань, ствердженню культури миру, забезпечувати підготовку кадрів найвищої кваліфікації. Виходом із такого становища є збереження колишніх пріоритетів навчальної діяльності технічних і класичних університетів та запровадження навчальних програм академічного й суто професійного спрямування, які обслуговуватимуть виробництво.

8. *Зростання впливу ринку праці на університети.* Університети й ринок праці мають бути рівними партнерами і взаємодіяти. Справжній університет не можна перетворити на майданчик для виробництва придатної на продаж «продукції». Значення й продукт діяльності університетів з погляду моральних та інтелектуальних наслідків досліджень і викладання, освітнього й культурного впливу перебувають за межами ринку.

9. Сучасне суспільство потребує від освіти *безперервності, диверсифікації, гнучкості реагування на зміни потреб*. Звідси випливає завдання створення можливостей отримати освіту в будь-який час життя. Нова концепція університетської освіти має забезпечувати загальноосвітню підготовку, що охоплює й зближує гуманітарну, природничо-наукову та технічну культури і, таким чином, долає розрив між загальною й професійною освітою.

10. У світі зростає увага до *посилення академічної мобільності викладачів та студентів*, перепідготовки викладачів, використання результатів наукової діяльності та безпосередньо до самої наукової роботи як основи організації навчального процесу, тому слід додати проблему комунікативності з зарубіжними колегами, а цьому перешкоджає низький рівень володіння іноземними мовами.

11. У зв'язку з глобалізацією, інтернаціоналізацією освіти, розвитком програм транснаціональної та комерційної освіти, зі зменшенням впливу держави на університетську освіту та її універсалізацією *змінюється місія університету*. Змінюється характер співробітництва, його принципи, серед

яких: міжнародний характер освітніх програм та наукових досліджень, широкий доступ до новітніх технологій, посилення партнерських взаємозв'язків між світом праці та вищою освітою. При цьому потрібно створити механізми протидії явищам маргіналізації, поляризації та фрагментації [164, с. 35-36].

Як переконують результати аналізу Болонських перетворень у нашій країні, етап дискусій про їхню доцільність можна й слід уважати завершеним на користь підтримки цих перетворень. Опонентам даної позиції варто нагадати, що 46 із 49 європейських країн добровільно ввійшли до Болонського процесу, тобто навіть ця статистика підтверджує не випадковий, а цілком закономірний характер «болонізації».

Жоден з основних пріоритетів Болонського процесу, а це: запровадження трициклової (за Болонською термінологією) системи ступенів, забезпечення якості й визнання ступенів та періодів навчання – сам по собі не загрожує якості вітчизняної вищої школи як національному пріоритету. І навіть більше: можна стверджувати, що ті позитивні зрушення у вищій школі, на яких наголошував Президент України на Всеукраїнській нараді з ректорами вищих навчальних закладів (16 вересня 2008 р.), а згодом на зустрічі з освітянами з нагоди Дня працівників освіти (3 жовтня 2008 р.), здебільшого якраз і пов'язані з участю України в Болонських перетвореннях як невід'ємної частини євроінтеграції, що є пріоритетом державної політики [182].

Отже, незалежно від темпів та результативності просування на шляху до ЄПВО (Європейський простір вищої освіти) принципи й пріоритети Болонського процесу слід уважати добрим методологічним орієнтиром та практичним путівником для змін у вищій школі.

Зрозуміло, що неприпустимо й спрощувати ситуацію, скажімо, модернізувати термінологію, перейменовувати, змінювати форми, не зачіпаючи суті. Тому участь у цьому процесі зобов'язує до підвищення спільної відповідальності, об'єднання й напруження зусиль, переходу від загальних дискусій до конкретних дій. Важливо також уточнити, що саме з національних надбань і традицій слід обстоювати, а від чого відмовитися, адже до підбиття підсумків утворення ЄПВО залишилося обмаль часу, за який належить ухвалити й упровадити найрадикальніші рішення. Складність ситуації полягає в тому, що з кожного з трьох основних пріоритетів маємо далекі від розв'язання системні проблеми [106].

Ще один важливий пріоритет - забезпечення якості вищої освіти.

Створюючи Зону європейської вищої освіти, ініціатори Болонської декаларації з метою вирівнювання якості освіти передбачають організувати незалежні акредитаційні агенції. Але чи зможе Україна конкурувати з ВНЗ країн, які зараз вкладають в освіту не за залишковим принципом, а 20 і більше відсотків від ВВП (США, Японія, Німеччина, Велика Британія). Для реалізації позитивних тенденцій у вищій освіті необхідні умови, у цілому однакові для країн СНД: достатнє матеріально-фінансове забезпечення системи освіти (зокрема, у СРСР на освіту відводилось 6-7 % ВВП, а зараз у більшості країн СНД забезпечення вдвічі зменшилось, так, наприклад, в Україні у 2003 р. - 5,6 %; у Киргизії - 75 %, лише в Республіці Білорусь вдалося зберегти колишні

показники) [67, с. 49-58].

Проблему освітньої якості насамперед спричинює загальносистемна криза вищої школи, що пов'язана не тільки з рівнево-галузевою, а й з мережевою її організацією. Недосконалість, невідповідність сучасним вимогам мережі вищих навчальних закладів зумовлює низку супутніх різноаспектних проблем у вищій освіті, що негативно позначається на її якості. Нині мережева проблема вищої школи загострилася як ніколи. Коротко її можна схарактеризувати як фактичне впровадження в Україні загальної вищої освіти без достатнього інституційного, ресурсного та іншого її забезпечення. Ліцензований обсяг прийому вступників до вищої школи значно перевищує річний випуск володарів атестатів про повну середню освіту, а через велику кількість ВНЗ (904 вишів та 1005 їхніх позабазових структурних підрозділів) і відповідно їхні малі розміри наша система вищої освіти не має аналогів у жодній розвинутій країні [162, с. 20].

Після багаторічного експерименту з вивільненням ініціативи й беззастережним розвитком ринку освітніх послуг та тривалих сподівань, що ринкова конкуренція сама по собі розв'яже проблеми якості, настав час для невідкладного впорядкування надто розпорошеної мережі закладів вищої освіти. Насамперед слід відновити традицію ретельної підготовки до відкриття або зміни статусу вишу на основі чітких вимог до його специфікації, бо практики щорічного створення вишів III й IV рівнів акредитації (далі - р. а.), на жаль, не припинено. Загалом за 17 років (1990-2007 рр.) кількість таких закладів зросла на 202, тоді як за попередні 30 років (1960-1990 рр.) - усього на 14 [106].

Раніше навіть зміна статусу закладу потребувала всебічних обґрунтувань і узгоджень, чіткого визначення й надійного гарантування ресурсів для задоволення певних статусних критеріїв. Наприклад, перетворенню в 1985 р. Запорізького педагогічного інституту на Запорізький державний університет передували тривалі консультації місцевих і центральних органів влади, відповідні погодження, підкріплені зобов'язаннями з розвитку матеріально-технічної бази новоствореного закладу, його оснащення комп'ютерною та іншою технікою, надання квартир для запрошених науково-педагогічних працівників тощо. Такий зважений і обачливий підхід було брутально порушено в роки незалежності. Скажімо, за один 1994 р. (рік найбільшого зменшення валового внутрішнього продукту аж на 23 %) в Україні було зареєстровано 73 нових ВНЗ III й IV рівня акредитації. [162]. (Порівняймо: у Франції аналогічного рівня закладів усього 78, а в Італії - 65 [182]).

Цілком зрозуміло, що не всі вони належно розвивалися й функціонували. Водночас частина з них кількісне зростання підкріплювала зростанням якісним, тож стала конкурентоспроможною. Прикладом такого закладу є Класичний приватний університет у Запоріжжі. Він неперервно будувався, розвивав матеріально-технічну базу, вкладав кошти в підготовку кандидатів та докторів наук в аспірантурі й докторантурі в Києві й Харкові, закріплював кадри, надаючи їм житло, розвивав бібліотечну й видавничу справи, інформаційно-комунікаційні технології, проводив дослідження та науково-комунікаційні

заходи і на цій основі згодом утворив уже свою аспірантуру та докторантуру, кандидатські й докторські спеціалізовані вчені ради, наукові фахові видання [104, с. 11].

Якими болісними не були б процеси консолідації й укрупнення ВНЗ, але без цього не обійтися. Це може бути предметом державної цільової програми на 2010 р. (Україна має подібний досвід реформування вищих військових навчальних закладів, коли їхню кількість у 90-х рр. було скорочено вчетверо). Без упорядкування мережі вищої школи, суттєвого зменшення в ній обсягу ліцензованих місць не можна розв'язати проблему кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення закладів, розвивати наукові школи та, зрештою, гарантувати якість освітньої й дослідницької діяльності, бо ж саме через розпорошеність вищої освіти її хронічно повною мірою не фінансують. Як відомо, протягом останніх чотирьох років освіти в Україні профінансовано на рівні майже 6,5 % валового внутрішнього продукту (ВВП), зокрема на вищу освіту з державного бюджету виділено 1,8 % ВВП, а з урахуванням недержавних закладів - понад 2 % ВВП [162].

Зазначені показники - одні з найліпших у світі. (Порівняймо: в середньому в країнах Організації економічного співробітництва й розвитку - ОЕСР - вищій школі, включаючи дослідження й розроблення, з державних і приватних джерел виділяють десь 1,5 % ВВП; у 19 країнах Євросоюзу, що входять до складу ОЕСР, цей показник дорівнює 1,3 %; з-поміж країн ОЕСР лише в Канаді, США та Кореї цей відсоток вищий, ніж в Україні).

Тож вимагати більшого від держави й суспільства неможливо. Натомість слід по-справжньому подбати про те, щоб наявні кошти не розпорошувалися між багатьма закладами, а концентрувалися в найдостойніших з них [162, с. 12].

Зараз в Україні формується система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ, яка використовує при оцінюванні діяльності міжнародні показники, водночас існує національна система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ з метою прийняття управлінських рішень.

Національна система забезпечення якості реалізується через системи ліцензування і акредитації.

Зовнішня система забезпечення якості охоплює всі вищі навчальні заклади України і поширюється на діючі в Україні філіали іноземних навчальних закладів.

Система гарантій якості, що існує, включає в себе:

- зовнішню експертизу (експертне оцінювання діяльності вищого навчального закладу),

- внутрішнє оцінювання (самоаналіз навчального закладу з подальшою підготовкою документів на ліцензування або при проведенні акредитації).

Створюється відповідна система інформування суспільства про результати акредитації.

Окрім системи акредитації, здійснюється внутрішня оцінка із забезпечення якості вищого навчального закладу через систему ректорських контрольних робіт і систему державних екзаменаційних комісій.

Зараз в Україні функціонує також незалежна державна інспекція. До участі в оцінці якості вищої освіти залучаються студенти і громадськість.

В усіх регіонах при обласних управліннях створено громадські акредитаційні комісії.

Таким чином, на національному рівні діє система забезпечення якості, яка застосовується до всієї вищої освіти і включає всі елементи оцінки якості вищої освіти: внутрішню і зовнішню оцінку та публікацію результатів.

Деякі університети самостійно звертаються до міжнародних агенцій з акредитації. На сьогодні це орієнтовно дев'ять вищих навчальних закладів.

Те саме стосується й заробітної плати науково-педагогічних працівників, адже вона ніколи не буде пристойною за надто великої кількості вищих навчальних закладів та чисельності в них викладачів і студентів. У процесі Болонських перетворень неодмінно слід відродити забуту національну традицію пріоритетності в оплаті праці у вищій школі. Приміром, під час реформи вищої освіти 20-річної давнини було встановлено ставки заробітної плати доцента, за якими за наявності наукового ступеня кандидата наук і 15-річного науково-педагогічного стажу верхня межа посадового окладу сягала 400 крб., тобто навіть дещо перевищувала ставку республіканського заступника міністра освіти - 390 крб. Професор, завідувач кафедри, ректор з науковим ступенем доктора наук міг отримувати заробітну плату на рівні, а то й вищу, ніж республіканський міністр або перший секретар обкому партії. Тому напевно чи теперішню середню заробітну плату доцента - 2,0 тис. грн. - і професора - 2, 5 тис. грн. [182] - можна вважати гідною й задовільною. Наслідки такої матеріальної оцінки праці науково-педагогічних кадрів для стабілізації їхнього якісного складу та якості їхньої освітньої діяльності очевидні. Крім того, поприкання вчених, абсолютна більшість яких зосереджена у вищій школі, на зразок «якщо ти такий розумний, то чому ж такий бідний?» підштовхують частину з них у ліпшому разі до відволікання на всілякі підробітки, в гіршому - до несумлінного виконання обов'язків, корупції, а талановиту молодь - до відтоку в інші галузі економіки.

Подібне можна сказати про недостатнє фінансування наукових досліджень і науково-технічних розробок у розпорошеній вищій школі, адже кошти на наукову й науково-технічну діяльність у загальному бюджеті вищої освіти трохи перевищують 3 % [106] замість 10, передбачених законодавством. Знову ж таки порівняймо: в країнах ОЕСР фінансування дослідницької та інноваційної діяльності у вищій школі в середньому сягає 25-30 % від загальних асигнувань на утримання цих закладів. Тому й не дивно, що в 351 вищому навчальному закладі III і IV р. а., які надають повну вищу освіту, дослідження й розробки здійснюють менш як половина [Вища освіта України - європейський], не кажучи вже про заклади II рівня акредитації, що готують бакалаврів, а поготів I рівня, яких аж 553, та позабазових підрозділів - понад тисячу [45, с. 13].

Просте, скажімо, подвоєння видатків на дослідження та інновації у вищій школі за такої її мережі суттєво не поліпшить становища. За цих умов

входження до 2010 р. вітчизняної вищої школи в європейський освітній простір і проведення досліджень (відповідно до Лісабонської стратегії, започаткованої у 2000 р.) проблематичне. Загалом може скластися так, що в європейський освітній простір спочатку буде інтегровано не цілісну вищу освіту України, а окремі її фрагменти або поодинокі вищі навчальні заклади.

Крім того у всьому світі наука та освіта розвиваються спільно. Науку розвивають ті самі заклади, які готують спеціалістів. В Україні ж, як у більшості пострадянських держав, наука виділена в національні академії наук, які віддаляють її від навчального процесу. Те саме можна сказати і про підготовку кандидатів та докторів наук. У всьому світі функціонує одноступенева система – підготовка докторів наук здійснюється безпосередньо у вищих навчальних закладах, а не через ВАК. Такий досвід в Україні мають Міжрегіональна академія управління персоналом та Міжнародна кадрова академія [42., с. 4].

Схожі проблеми маємо і з забезпеченням закладів навчальною, науковою та довідковою літературою, оснащенням сучасним обладнанням та приладдям, поповненням бібліотек оригінальними іноземними фаховими виданнями, розвитком власних видавництв, а також із виконанням вищою школою соціально-побутових функцій – наданням можливостей проживання в гуртожитках та харчування в їдальнях.

Щодо двоїстого пріоритету визнання ступенів та періодів навчання, то попри їхню розрізненість насправді вони тісно взаємопов'язані, адже визнання ступенів у смислі кваліфікацій безпосередньо залежить від терміну навчання, який за Європейською системою трансферу і накопичення кредитів (далі - ECTS) визначається в часових кредитах (25-30 навчальних годин - один кредит; навчальний рік - 60 кредитів). Більше того, ступінь (або кваліфікація) як результат навчання залежить від періоду навчання на попередніх освітніх рівнях. Тому якщо пересічний європейський здобувач бакалаврського ступеня має вчитися 3-4 роки, а магістерського - 1-2 роки, то в Україні, відповідно, - 4 та 2 роки. Цього вимагає й гірша в багатьох випадках результативність та ефективність вітчизняної освітньої діяльності [104, с. 12].

Формування національної системи кваліфікацій в контексті Європейського простору вищої освіти забезпечить, по-перше, прозорість, відкритість і визнання термінів та періодів підготовки фахівців з вищою освітою в Україні, а , по-друге, національна система кваліфікацій буде сертифікована відповідними європейськими структурними органами, що дозволить запровадити у вищу освіту України новий додаток до диплома європейського зразка.

Ефективне її функціонування створюватиме передумови для переходу від одного до іншого кваліфікаційного рівня чи набуття суміжних кваліфікацій, що, у свою чергу, мотивуватиме громадян України до професійного удосконалення та продуктивної зайнятості.

Водночас не тільки в деклараціях міністрів, відповідальних за вищу освіту, містяться принципи, що дають змогу створити по-справжньому привабливу й конкурентоспроможну європейську вищу школу. Такі сучасні підходи розробляють і в межах багатоаспектної роботи, що супроводжує Болонський

процес і створює умови для його найліпшої реалізації.

Це сповна стосується багаторічних європейських напрацювань із запровадження компетентнішого підходу до визначення результатів вищої освіти. Зазначений підхід разом із використанням ECTS дає змогу насправді зробити вітчизняну вищу школу зрозумілою, порівнюваною, якісною.

В Європі для вищої школи визначено загальні компетентності випускника та специфічні (предметні) компетентності для дев'яти предметних галузей. Фактична компетентність випускника певного освітнього циклу (бакалаврський, магістерський чи докторський) конкретного галузевого спрямування і кредитний вимір її досягнення - ось що може зробити нашу вищу освіту визнаною в Європі.

Отже, треба змістити акценти з освітнього процесу на його результат: віднині первинною й системоутворюючою стає не процесуальна (навчально-викладацько-оцінювальна) складова, що разом з тим не принижує її важливості, а результативна, виражена в термінах компетентностей. Вимірюваний результат детермінує процес з його досягнення.

На жаль, ознайомлюючись, приміром, з програмами навчальних дисциплін, доводиться констатувати, що з погляду результату тут мало що змінилося, а визначення кредитної ваги дисципліни часто-густо звелось до заміни 54-годинного кредиту на 36-годинний, який, до речі, мінімум на 20 % перевищує загальноєвропейський (як зазначалося, останній - це 20-30 годин на всі види освітньої діяльності разом із самостійною роботою). Тобто апіорі закладено витратну, неконкурентоспроможну педагогіку вищої школи, яка для досягнення того самого результату, що і в Європі, часто-густо потребує значно більше часу. Натомість у вищій школі розвинених європейських країн нерідко якісно готують фахівців, маючи менше ніж 10-15 тижневих аудиторних годин.

Не помітно суттєвих змін і в коригуванні форм навчання, методів викладання, способів і засобів оцінювання, здатних забезпечити досягнення й адекватне вимірювання запланованого результату. А з педагогічного погляду дуже прикро, що ще й досі багато хто не спромігся розібратися в перевагах і вадах того чи іншого методу, навіть сучасного, інноваційного та за яких обставин його ліпше застосовувати [104, с. 14].

Вітчизняна практика склалася таким чином, що навчальну дисципліну викладає і приймає з неї іспити один викладач. Це суперечить європейським нормам. За кордоном лекції читає один викладач, а іспити приймає інший, сторонній фахівець з цієї дисципліни, який не знає студента. Це дозволяє більш об'єктивно оцінювати знання. Наприклад, у Віденському університеті помітили, що тамтешній студент почуває себе значно вільніше. Віденські студенти не завжди відвідують пари, у них практикується складання заліків та іспитів протягом визначеного відрізка часу, а не в точно зазначений день, професорсько-викладацький склад менше спілкується зі студентами [42, с. 4].

Але підґрунтям європейської реформи є запровадження міжнародного стандарту для дипломів, що рано або пізно стане нездоланною перешкодою для випускників українських ВНЗ на світовому ринку праці. Причому це відбудеться за такою самою схемою, за якою уже виникли бар'єри для

українських літаків, двигуни яких раптом перестали відповідати стандарту обмежень щодо шуму, їх перестали пропускати в Європу! За такою самою схемою знімаються з доріг автомобілі, зроблені більше п'яти років тому, у зв'язку з жорсткістю екологічних стандартів. І точно за такою ж схемою можуть бути зняті з доріг своїх кар'єр випускники українських ВНЗ [115].

Зміна ситуації вимагає й перегляду багатьох стандартів вищої освіти. Йдеться не тільки про галузеві стандарти - ОКХ (освітньо-кваліфікаційна характеристика) та ОПП (освітньо-професійна програма), які якщо й розроблені, то за старими уявленнями та схемами (приміром, у них усе зведено лише до вмінь фахівця з акцентом на потреби ринку праці), а також ЗД - засоби діагностики вищої освіти, яких здебільшого взагалі немає [105], а й про державні стандарти вищої освіти [74].

Йдеться про потребу розроблення національної системи кваліфікацій [64], яка дала б більш-менш зрозумілу відповідь на запитання, які випускники вищої школи, за якими професіями та на яких посадах на ринку праці можуть бути корисними. Це потребує об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін: і самих випускників, і роботодавців, і викладачів, і навіть студентів.

Основні споживачі вищої освіти - студенти - мають насправді, а не формально, долучатися до ухвалення рішень з питань організації навчального процесу, його вдосконалення, наприклад, брати участь у визначенні якості, актуальності навчального матеріалу та рівня його викладання, а також в ідентифікації компетентностей, які треба сформулювати. Ефективним механізмом мотивації студентів до участі в справах навчального закладу є їх систематичне анкетування.

Часом гостро бракує роз'яснювальної роботи серед різних категорій науково-педагогічних працівників, про що свідчать їх опитування. Ідеї, принципи Болонського процесу, як це не прикро, ще не всі зрозуміли, їх і досі не перекладено на мову конкретних дій [104, с. 16].

Компетентності фахівця з вищою освітою визначають не лише на основі освітньо-кваліфікаційних характеристик, але й у тісному зв'язку з майбутніми роботодавцями, представниками виробництва. Інституалізація такої діяльності проходить у рамках навчально-науково-виробничих діючих комплексів, ресурсного центру, філій кафедр університету на виробництві та інших форм безпосередніх зв'язків факультетів та кафедр з виробництвом [23, с. 20].

Проте практичному впровадженню компетентнісного підходу перешкоджає те, що досі немає документів для визначення здатностей, умінь випускників, що співвідносилися б із компетенціями університетів ЄС, нормативних документів, передусім нової редакції закону «Про вищу освіту» (ліпше закону України «Про внесення змін до закону України «Про вищу освіту»»), а також загальноєвропейської системи визнання дипломів і кваліфікацій, нових державних стандартів підготовки за вимогами КМСОНП.

Звичайно, проблем з упровадженням Болонської системи у вищих навчальних закладах України ще багато. Більшість із цих проблем пов'язані з суттєвою недосконалістю чинної нормативно-правової бази України в царині вищої освіти та недостатнім рівнем академічної, наукової, адміністративно-

фінансової автономії ВНЗ, що значно поступаються європейському рівню. Насамперед законодавчо не закріплено трициклової системи. Для забезпечення сумісності системи працевлаштування та кар'єри в державному секторі з новою трицикловою системою ступенів у вищій школі слід ввести трициклову систему ступенів у практику роботи в освіті, науці, економіці, суспільстві. Не визначено ступеня бакалавра в нормативних документах Мінпраці, що унеможливило розподіл бакалаврів по підприємствах, бо останні не замовляють фахівців з дипломами «бакалавр», тому 99 % власників таких дипломів змушені навчатися далі у ВНЗ, щоб здобути ступінь спеціаліста або магістра. Треба, очевидно, визначитися з уведенням ступенів «магістр наук» (для майбутніх аспірантів, кандидатів і докторів наук, викладачів вищої школи) та «магістр технологій» (який відповідав би повній вищій освіті та замінив би існуючий рівень «спеціаліст»). З цього погляду заслуговує на увагу досвід вищих навчальних закладів, де ступінь «магістр» розділено на дві гілки: «магістр академічний» (2 роки навчання) та «магістр професійний» (1,5 року навчання) [23, с. 22].

Асоціація ректорів вищих технічних навчальних закладів, підтримуючи перехід до дворівневої системи підготовки бакалаврів і магістрів наук та враховуючи глибокі традиції національної освіти і найліпший світовий досвід, у зверненні (травень 2008 р.), зокрема, пропонує зберегти в країні звання «дипломований інженер», присвоюючи його магістрам наук після їхньої практичної роботи не менше ніж 2 роки та підтвердження здатності створювати принципово нові зразки техніки та технологій.

Для технічних вищих навчальних закладів велике значення має нормативне забезпечення практичної підготовки студентів, яку визнавали як велику перевагу радянської системи вищої освіти. Слід уніфікувати назви практик, які різняться в галузевих стандартах і назвах стандартів, згідно з якими підписано навчальні плани напрямів підготовки. Потрібно визначити й норми планування навчального навантаження відповідно до кожного виду практик.

Освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст» перебуває поза трицикловою системою, бо це лише неповна вища освіта, а до трициклової входять: «бакалавр», «магістр» і «доктор». Функції рівня «молодший спеціаліст» дуже значні, бо він дає основи знань із професійної підготовки.

За прогнозами ЮНЕСКО в XXI ст. рівень національного добробуту, що відповідає середнім світовим стандартам, досягнуть тільки ті країни, працездатне населення яких буде приблизно наполовину складатися з осіб з вищою освітою. Сьогодні у ВНЗ України навчається близько третини молоді віком від 18 до 23 років, що майже вдвічі нижче за аналогічні показники в більшості розвинутих країн і навіть країн "третього" світу, що динамічно розвиваються [171, с. 25-29].

В Україні є ще чимало інших проблем, що вимагають розв'язання найближчим часом. Ринкова економіка не повинна порушувати права людини. Тобто навіть при «надвиробництві» фахівців певної спеціальності забороняти здобувати ту або іншу професію не можна. Це вже інша проблема - реалізує

людина себе в цій спеціальності чи ні. Має місце зниження доступності освіти, диспропорція між попитом і пропозицією на освітньому і професійному ринках, перенасичення їх фахівцями одних профілів і послаблення уваги до інших. Наприклад, юристів сьогодні в Україні готують понад 70 державних і близько 50 приватних ВНЗ.

Створення європейського освітнього простору – основний шлях до забезпечення мобільності громадян. Але для України, де сьогодні мають місце безробіття, масова нестача робочих місць, низька заробітна плата та низький рівень соціального захисту, ще більше зростає і так значний рівень міграції. Ще одна проблема – міграція освічених або професійних кадрів з однієї країни, сектору економіки або області в іншу, зазвичай з метою одержання кращої оплати або умов життя. Це явище зумовлює дефіцит фахівців, що настає, коли висококваліфіковані кадри мігрують у нові форми зайнятості, що не потребують здібностей і досвіду, необхідних на колишній роботі.

Нещодавно з'явилося нове поняття – «циркуляція мізків». Йдеться про циклічні переміщення: за кордон для навчання і подальшої роботи, а потім повернення на батьківщину і поліпшення професійної позиції за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном. Вважають, що ця тенденція посилиться в майбутньому, особливо якщо економічні розходження між країнами будуть зменшуватися. Така циклічна міграція спостерігалася, наприклад, серед малайзійців, що навчалися в Австралії.

Відплив мозків сприймається в Європі насамперед як загроза втрати наукової еліти, тобто «зірок науки», яскравий талант яких може забезпечити величезні переваги країні, у якій вони працюють. Так у минулому європейські дослідники, що працювали в США, забезпечували цій країні значний економічний ефект, крім того, багато американських Нобелівських лауреатів мали європейське походження. Той факт, що вони часто відбираються на конкурсній основі, також підтверджує, що їхній загальний рівень вищий за середній. Більшість іммігрантів молоді, між 20 і 40 роками, тобто перебувають у найпродуктивнішому віці. 50 % українських мігрантів мають вік від 28 до 40 років, 25 % українців, які працюють за кордоном, мають вищу освіту, 34 % – незакінчену вищу.

Для України сьогодні особливо актуальна проблема – висококваліфіковані кадри мігрують у нові форми зайнятості, що не вимагають освіти, здібностей і досвіду. Будівельник з незакінченою вищою освітою у віці від 28 до 40 років – так можна охарактеризувати середньостатистичного українського мігранта [42, с. 4].

У перші роки «холодної війни» аналітики президента Гаррі Трумена, розробляючи стратегію своєї країни, прийшли до висновку, що найбільш економічний спосіб поширення впливу США у світі - це навчання іноземних студентів. 2000/2001 навчальний рік в університетах США навчалось 550 тис. осіб. Плата за їхнє навчання склала в цілому 6,042 млрд. дол. США, а супутні витрати – 9,500 млрд. дол. (з них 4 млрд. – фонди). Для порівняння, у РФ 87 тис. студентів у 2002 р. і 97 тис. студентів на квітень 2003 р. Австралія одержала у 2002 р. за навчання іноземних студентів 3,6 млрд. дол. (174 тис. іноземних

студентів, з яких 50 тис. учаться в закордонних філіях).

Нам необхідно визначитися з тим, що ми хочемо взяти від європейського співтовариства, а що можемо самі туди привнести. Система освіти у СРСР, при всіх її недоліках, залишалась протягом багатьох десятиліть конкурентоспроможною. Система освіти СРСР кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. вважається унікальною: традиції дореволюційної школи об'єдналися із модернізмом молодого держави. Покоління, яке отримало освіту саме в ці роки, забезпечило розвиток наукомістких виробництв у кінці 1950-х років. Успіхи СРСР в галузі космічних досліджень у 60-ті роки стали однією із основних причин зміни освітньої парадигми в усіх розвинутих країнах світу.

Особливістю освітньої політики в цей період стає пріоритетність фінансування системи освіти, визнання її сферою національних інтересів. У той час і сформувався концепція безперервної освіти, яка і сьогодні є провідною освітньою ідеєю. Освіта стала розглядатись як неперервний процес, концепція [42, с. 4] неперервної освіти стала результатом продуманої освітньої політики, коли на перше місце вийшли інтереси особистості: людина оволодівала не тільки способами вчення, але й перепідготовки, способами адекватної самооцінки, адаптаційними механізмами.

У контексті сказаного стає зрозуміло, що освіта в сучасному світі – і це давно продемонстрували найпотужніші країни світу, такі як Японія, Корея, США, – має:

а) бути максимально індивідуалізованою (з урахуванням природних здібностей, психологічних особливостей індивіда);

б) будуватися на найкращих освітніх технологіях (щоб – найголовніше – навчити людину вчитися, тобто самовдосконалюватися, знаходити нові знання на базі здобутих);

в) бути справді в безперервному розвитку.

Серед основних характеристик освіти, які нині беруться в першу чергу до уваги, можна визначити такі:

а) масовий, всеохоплюючий характер освіти (не плутати з індивідуалізацією навчання). Тобто освіта перестає бути певною мірою елітарною сферою, предметом небагатьох (еліти) – вона стає предметом більшості, передусім дорослого населення тих країн, які гостро відчувають необхідність переходу від індустріальних та постіндустріальних суспільств, до суспільств інформаційних;

б) принципова зміна не лише загальнолюдського, загальноцивілізаційного призначення освіти, а й обов'язкова її безперервність, тобто навчання, освіта, духовне і практично-прикладне, професійне збагачення, професійна підготовка людини під час здобуття освіти упродовж усього життя.

Отже, якщо сподіватися, очікувати, що освіта впродовж усього життя дасть певні наслідки, то варто враховувати, що вона є об'єктивною, реальною потребою людського чинника розвитку саме сьогодні. Зазначимо, що висока і систематична освіта впродовж життя вкрай необхідна не лише людям з певною вже набутою освітою і стабільним соціальним статусом у суспільстві, а й тим, кого зараховують до так званих кризових, маргінальних соціальних груп, та ще

для тих, хто працює, хто потребує освітніх послуг, максимально наближених до місця роботи чи проживання. Не можна забувати і того, що освіта дорослих значною мірою сприяє забезпеченню більш успішного пристосування до життя за різних причин і обставин недостатньо або й повністю несформованих членів суспільства та тих, життєвий шлях яких різко змінився. Зверніть увагу, наприклад, на те, як нині у багатьох високорозвинених країнах налагоджено навчання людей з обмеженими можливостями, тих, хто відбуває покарання за законом та ін. Звідси логічний розвиток заочного, дистанційного навчання, а отже, вимога принципово іншого навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Серед основних принципів освіти впродовж усього життя, зокрема в Україні, можна виділити такі основні, обумовлені не лише реальною ситуацією, а й законами про освіту: доступність освіти; послідовність та спадковість її здобуття; державна підтримка освіти на всіх її рівнях.

Зміст модернізації на основі нової освітньої політики має логічно пов'язувати всі рівні освітньої сфери. Всі інновації в основному торкаються загальної, а не вищої освіти. Але й вища школа мала б відреагувати: змінити технології, зміст, структуру, адаптувавши їх до нового абітурієнта. Зміни у вищій освіті в основному пов'язані зі створенням нових фінансових механізмів виживання та розвитку вищих навчальних закладів, з появою спеціальностей, які користуються попитом у населення, інтеграцією факультетів і навчальних закладів [50, с. 3-7].

Необхідно розвивати інтегровані напрями освіти відповідно до розвитку інформаційного суспільства, одним з яких є медіа-освіта. Медіа-освіта - це напрям сучасної педагогіки, який передбачає вивчення закономірностей масової комунікації (преси, радіо, телебачення, кіно, відео тощо), підготовку суспільства до життя в сучасному інформаційному світі, опанування вмінь сприймати й осмислювати будь-яку інформацію, особливо за допомогою технічних засобів. Даний напрям освіти поширений у педагогіці близького й далекого зарубіжжя, але в Україні цей напрям обмежується тільки вивченням сучасних технологій опрацювання даних, набуттям технологічних навичок, які є важливою складовою інформаційної культури людини, але не дають системного уявлення про зміст, сутність і мету інформатизації, не містять інтелектуальної складової в освоєнні інформаційного простору. Враховуючи тенденції глобальної цілісності інформатизаційних процесів, визначимо медіа-освіту як інтегрований напрям освіти в інформаційному суспільстві, спрямований на сприяння опануванню сучасних комп'ютерно-телекомунікаційних технологій за одночасного виховання відповідальності, пов'язаної з застосуванням цих технологій, і на усвідомлення не тільки їхніх переваг, а й загроз для людської психіки. При цьому одним із системоутворюючих понять медіа-освіти є поняття інформаційної безпеки – стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, зведення до мінімуму неповноти, невчасності й невірогідності інформації, негативного інформаційного впливу, негативних наслідків функціонування інформаційних технологій. Основним змістом медіа-освіти є інтелектуальні й процесуальні (технологічні) вміння інформаційної взаємодії. Структурним елементом і змістовою складовою медіа

-освіти є інформаційна освіта в усіх її сферах – інформаційно-технологічній, інформаційно-управлінській та інформаційно-аналітичній [111].

Каталоги дисциплін навчального плану і їхній англomовний варіант – неодмінна умова мобільності студентів між країнами-учасницями Болонської угоди та в межах України. Вони мають бути загальнозживаними, уніфікованими, максимально простими. Слід також уніфікувати навчальні плани, графіки навчального процесу в різних ВНЗ, що дасть змогу студентам максимально ефективно і оптимально використати весь час навчання у виші, зробити прозорим їхній навчальний процес і сприятиме підвищенню якості освіти.

Спираючись на каталоги дисциплін, потрібно надати ВНЗ закріплене нормативами право:

- зараховувати студентам дисципліни, які не збігаються за назвою, але мають однаковий зміст;
- зараховувати дисципліни, які різняться загальною кількістю годин, але мають усі потрібні змістові модулі;
- у варіативній частині зараховувати дисципліни спеціалізацій, які мав студент в іншому ВНЗ, можливо, якийсь їхній відсоток, який відповідає освітньо-кваліфікаційній характеристиці даного напрямку підготовки за змістовими модулями.

За умови збереження всього комплексу документів, який супроводжує студента всі роки його навчання та фіксує його підготовку як фахівця, додаткове введення індивідуального плану студента збільшило кількість близьких за змістом документів для організації навчального процесу, отже, збільшило навантаження на деканати. Основні параметри індивідуального плану студента вже прописано, але залишилася невизначеною ціла низка питань функціонування індивідуального плану, пов'язаних з тим, що:

- обов'язковою для архіву є індивідуальна картка студента, яку треба вести вручну. Індивідуальний план за формою, яку пропонують деякі ВНЗ, фактично її заміняє, але відділи кадрів не мають права відмінити названу картку;
- представлені форми індивідуального плану дублюють залікові книжки, збереження залікових книжок вимагає зміни їхнього формату, але таку зміну слід уніфікувати, що можна зробити тільки на рівні МОН;
- потрібно узаконити право навчальних закладів на ведення документів, які фіксують навчання студента, в електронному вигляді та перенесення їх у друкований для архівування [23, с. 24].

Змін потребує і Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Скажімо, їхнім студентам потрібно надати право на повторний курс у разі невиконання навчальної програми окремої дисципліни. Це відповідає вимогам кредитно-модульної системи і пропозиціям МОН України, викладеним у Тимчасовому положенні про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців, затвердженому наказом МОН України від 23.01.2004 р. № 48, а також європейській шкалі оцінювання. Нині студента обов'язково переводять з курсу на курс у межах набору, що, звичайно, полегшує перевірку на відповідність контингенту

ліцензованим обсягам, але суперечить формуванню індивідуального плану студента, положенням Болонського процесу про створення можливостей для гнучких підходів до більш результативного, орієнтованого на студента навчання у вищій освіті [121].

Теперішні форми ведення звітності у вишах і номенклатура справ не відповідають реальним потребам кафедр, деканатів та інших структурних підрозділів. Приміром, у зв'язку з кредитно-модульною системою немає можливості відобразити результати сесії згідно з формою У 5.10 «Відомості про результати екзаменаційної сесії».

Не відповідають реаліям та вимогам до проведення державної атестації і форми протоколів ДЕК: вони не враховують можливості тестового оцінювання знань випускників, а на захисті кваліфікаційних робіт - усіх елементів процедури захисту, тому структурні підрозділи ВНЗ змушені заповнювати старі форми для номенклатури справ, а паралельно для себе вести іншу звітність.

Навчальне навантаження викладачів вищих навчальних закладів розраховується за нормами, визначеними наказом МОН України № 450 від 07.08.2002 р. «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів». Однак із перенесенням акценту в роботі викладача на самостійне та індивідуальне навчання студента стала нагальною потреба змінити критерії виміру діяльності викладача. Внутрішніми документами ВНЗ вводять години на модульний контроль, на контроль самостійної та індивідуальної роботи, змінюють відведені години на контрольні роботи, відмінюють години на заліки та екзамени тощо. Це породжує конфлікти, суперечить нормативним документам МОН. Особливо загострилося становище в державних закладах. Зміни норм навантаження викладачів мають враховувати зміну принципів його формування, і визначення максимальної кількості годин також. Цифра, закріплена Законом про вищу освіту - 900 год. навчального навантаження, - не дає однакових можливостей викладачам працювати над підвищенням якості освіти, її модернізацією, інноваційними технологіями [23, с. 25].

Не відповідають сучасним вимогам і зафіксовані наказом № 450 від 07.08.2002 р. види навчальних робіт, які розходяться з практикою навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи, де основний час викладач працює зі студентом позааудиторно. За теперішньою практикою основною складовою навчального навантаження є аудиторне, яке сягає 60 %. Зменшення аудиторних годин з дисциплін призводить також до збільшення кількості курсів на одного викладача (оскільки штатний працівник виконує навантаження від 800 до 900 год.) або змушує ВНЗ приймати сумісників.

Запровадження в Україні практики зарахування на навчання у ВНЗ за результатами незалежного зовнішнього тестування (НЗТ) - крок прогресивний, що відповідає принципам Болонської конвенції, але її безоглядне впровадження може зруйнувати багаторічну систему профорієнтаційної роботи, яка, безумовно, дуже важлива, передовсім для технічних, технологічних і

педагогічних вишів. Можливість подати сертифікати НЗТ до необмеженої кількості ВНЗ та на необмежену кількість спеціальностей у кожному з них фактично настроює абітурієнта вступати не на конкретну омріяну спеціальність, а на будь-яку, «щоб тільки вступити». Нівелюється значення атестатів, медалей тощо. У зверненні вже згаданої наради Асоціації ректорів ВТНЗ зазначено:

1. Провести ретельний аналіз попередніх результатів зовнішнього незалежного оцінювання поточного року. Цю систему можна визначити як важливий інструмент моніторингу якості середньої освіти, утім глибоко непокоїть: велика кількість осіб, що зареєструвалися, але не взяли участі в тестуванні (загалом по Україні з української мови -10,1 %, математики - 15,1 %, з фізики - 29 %), що насамперед зумовлено неучастю випускників минулих років, які працюють на виробництві, тому й не мали змоги тестуватися в робочі дні); високий рівень незадовільних оцінок (наприклад, за даними Українського центру оцінювання якості освіти, з математики менше ніж 3 бали за 12-бальною шкалою отримало майже 20 % тих, хто взяв участь у тестуванні). Вважати за доцільне залучати до тестування випускників поточного року.

2. Вважати за доцільне збереження заочної форми підготовки, зважаючи на велику потребу розвинених високотехнологічних підприємств (скажімо, ЗАТ «ЗАЗ», ВАТ «Мотор-Січ», ВАТ «Запоріжтрансформатор», державне підприємство «Іскра» тощо) в оновленні технічних кадрів.

3. Враховувати вимоги роботодавців: до визначення мови вивчення спеціальних дисциплін (українська, англійська, німецька, французька, російська тощо) відповідно до мов технічної документації на підприємствах, до можливості проходження всіх видів практики, виконання реальних курсових, дипломних робіт і майбутнього працевлаштування з договірним визначенням взаємовідносин між університетом та відповідним підприємством [23, с. 25].

Загалом за умови злагодженої взаємодії міністерств і відомств, відповідальних за нормативно-правове забезпечення впровадження елементів Болонської системи, а також колективів викладачів ВНЗ Україна зможе виконати свої зобов'язання із входження в єдиний європейський освітнянський простір.

Тепер наведу перелік того, *чого ми не зробили і що може створити труднощі для входження України в єдиний європейський освітній простір.*

Не вдалося розв'язати проблему зміцнення потенціалу окремих вищих навчальних закладів завдяки збільшенню та впорядкуванню їхньої мережі, усуненню розпорошеності за відомчим підпорядкуванням.

Чинний порядок планування підготовки фахівців, визначення обсягів підготовки за кошти державного бюджету в розрізі окремих напрямів підготовки та спеціальностей не відповідають завданням збереження освітньо-наукового потенціалу нашої держави, не задовольняють потреб ринку праці і, таким чином, не сприяють підвищенню соціальної захищеності випускників вищих навчальних закладів. Не відпрацьовано системи регіонального замовлення на підготовку фахівців. Вважаємо, що *найефективнішому розв'язанню цих проблем сприятиме:*

- кардинальна зміна законодавчої бази, яка визначає формування держзамовлення на підготовку кадрів з вищою освітою;
- значна диверсифікація навчальних програм, зокрема завдяки запровадженню університетських програм професійної та академічної спрямованості;
- ґрунтовне розроблення за участю роботодавців стандартів і національної структури кваліфікацій на основі принципів компетентності та узгодженого з нею переліку напрямів і спеціальностей підготовки;
- перегляд класифікатора професій та розширення переліку посад, що їх можуть займати випускники бакалаврату, які навчалися за програмами вищої освіти професійного спрямування.

Для якісного розв'язання цих проблем потрібні принципово нові рішення уряду України з питань налагодження належної взаємодії між МОН, Мінпраці та соціальної політики, а також Мінекономіки України. Потрібно запровадити нові типи зв'язків із роботодавцями [164, с. 36-37].

3. Не розв'язано проблеми моніторингу якості підготовки фахівців як на державному рівні, так і на рівні конкретного університету. Потребує свого вирішення питання створення незалежних агенцій гарантування якості освіти, що мають отримати сертифікат європейської агенції, та радикальне поліпшення системи ліцензування і акредитації. При цьому нам слід сповна використати систему індикаторів, яку в 2008 р. розробили експерти ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку).

Слід налагодити роботу зі створення методичного забезпечення процесу впровадження Європейської ECTS, особливо того, що стосується змісту модулів та їх оцінювання й визнання. З огляду на проблему визнання документів про освіту треба було б розглянути пропозицію окремих ректорів про введення практики видачі випускникові диплома вищого навчального закладу, який за статусом прирівняний до державного, звичайно ж з упровадженням механізмів відповідальності університету за якість підготовки.

4. Не переглянуто принципів організації та змісту підготовки наукових кадрів відповідно до вимог, що їх рекомендують країни-учасниці Болонського процесу для 3-го циклу вищої освіти.

5. Чинна система оплати праці викладачів університетів не забезпечує належної мобільності провідних викладачів університетів, тому потрібно переглянути порядок планування і обліку навчального навантаження, щоб поліпшити умови для їх залучення до навчального процесу в інших університетах, і за кордоном також.

6. Не завершено створення підсистеми елітної освіти для підготовки висококваліфікованих кадрів для пріоритетних та наукомістких галузей економіки. Не знайдено ефективних управлінських рішень про взаємодію у вирішенні цих проблемних питань між МОН, національною та галузевими академіями наук. Не отримала свого розвитку ідея створення системи національних ВНЗ, через що вплив цього управлінського ресурсу на розвиток вищої школи України практично став непомітним, тобто система економічного й правового стимулювання розвитку університетів не працює.

7. Не розроблено системи рейтингової оцінки діяльності ВНЗ із застосуванням рейтингів різного призначення - управлінських, інформаційних тощо. Перші спроби застосування рейтингів показали недосконалість індикаторів, безвідповідальність та сумнівність представлених університетами показників діяльності та нормативної бази з використання результатів рейтингу як підстав для прийняття управлінських рішень. Приємним винятком є пілотний проект «Рейтинг ВНЗ "Компас"», який з певною мірою об'єктивності дає можливість дізнатися про оцінку якості підготовки з боку роботодавців та студентів. Заслугове на увагу пропозиція про започаткування рейтингу ВНЗ НАПН України [164, с. 36-37].

8. Розширення обсягів прийому на перші курси закладів вищої школи без відповідного збільшення кількості місць у гуртожитках погіршило умови проживання студентів у гуртожитках; багато університетів обмежили кількість місць для мешканців області, в якій розташовано університет. Через брак коштів більшість університетів не може будувати нові гуртожитки.

9. Не реалізовано й спільної ідеї МОН України та адміністрації Києва про будівництво нового студентського містечка. Не набула сучасного вигляду система післядипломної освіти, яка залишається відокремленою від університетів та від сфери виробництва. Певним чином поліпшує становище поява на ринку освітніх послуг приватних навчальних закладів. Утім спектр їхніх навчальних програм не відповідає завданням системи освіти дорослих та умовам для навчання протягом усього життя. Головним управлінським рішенням на даному етапі має стати розроблення нормативно-правової бази післядипломної освіти та налагодження дійової співпраці МОН і університетів з роботодавцями, їхніми громадськими об'єднаннями та службою зайнятості.

10. Система стипендіального забезпечення студентів не відповідає своєму призначенню і не може створити нормальні умови навчання для малозабезпечених студентів: фактично вона втратила свою стимулюючу функцію в справі підвищення якості навчання. Досі не відпрацьовано механізмів запровадження системи соціальних стипендій для малозабезпечених студентів та надання грантів для поліпшення умов навчання для талановитої студентської молоді.

11. Не вдалося досягти належної координації виконання численних державних програм розвитку освіти та забезпечення їхнього наукового супроводу й фінансування.

12. Не відпрацьовано ефективної форми цілісної системи управління вищою школою, що поєднувала б державну та громадську складові управління, помірковану централізацію та автономію суб'єктів управління, чітку їхню взаємодію по вертикалі управління, об'єднувала б зусилля всіх відомств, яким підпорядковано навчальні заклади, й роботодавців та використовувала б можливості студентського самоуправління і, таким чином, була наближеною до інноваційної моделі управління галуззю [164, с. 36-37].

Положення про вищий навчальний заклад та доповнення до Закону України «Про вищу освіту» передбачають:

- створення органів студентського самоврядування на рівні університету і факультету;

- представництво студентів у складі вченої ради університету.

В цих документах виписані повноваження органів студентського самоврядування:

- участь у прийнятті рішень щодо організації навчання;

- участь у вирішенні питань контролю якості освітніх послуг;

- участь у вирішенні питань організації побуту, дозвілля та сприяння працевлаштуванню.

Студентські профспілки опікуються питанням стипендіального забезпечення, підтримки студентів із малозабезпечених сімей, покращення умов проживання в студентських гуртожитках.

У разі виключення студента з університету за причин, не пов'язаних з невиконанням навчальної програми, ректор повинен отримати погодження на це студентської профспілки.

Але це все нормативні гарантії, в той же час досвід показує, що сьогодні в Україні органи студентського самоврядування – це переважно лише декларація, «віртуальна фікція», необхідний показовий атрибут європейськості вищого навчального закладу та старанності виконання вказівок Міністерства освіти керівниками вищих навчальних закладів (ВНЗ). Представники попередньої влади, форсуючи «входження у Болонський процес», не приховували свого бажання бачити у кожному ВНЗ студентське самоврядування, не має значення як воно виглядатиме – паперовим чи декларативним. 8 листопада 2004 року Ректорам вищих навчальних закладів було надіслано лист, у якому «Міністерство освіти і науки звертає увагу на необхідність наявності у вищому навчальному закладі Положення про студентське самоврядування, яке має бути затверджене в установленому порядку, залучення органів студентського самоврядування до розгляду питань змісту та організації навчання...» Яким чином Ректори повинні були виконати вимогу «необхідності наявності» положення про студентське самоврядування? Мабуть, зібрати групу студентів і зробити імітацію цієї «наявності» органів студентського самоврядування. Отож для нашої держави поки що важливою була «наявність» Положення та органів студентського самоврядування, а не їх належне ефективне функціонування і партнерство з ними. Адже для того, щоб воно існувало не лише як «паперовий варіант або як «список мертвих душ» у ВНЗ, потрібно було визначити статус, права та гарантії студентського самоврядування шляхом внесення змін до Закону України «Про вищу освіту».

Протягом 2005-2009 років Верховною Радою України приймалися зміни та доповнення до Закону України «Про вищу освіту» щодо студентського самоврядування. Проте такі зміни не поліпшили стану студентського самоврядування, а виявилися декларативними та популістськими.

3.2. Європейський простір української вищої освіти.

Початок ХХІ сторіччя ознаменувався зростанням уваги суспільства до вищої освіти, модернізація якої стала об'єктивною необхідністю. Вища освіта у

цивілізованому світі є не просто засобом задоволення фахових потреб особистості, вона в значній мірі є духовною необхідністю суспільства. Політики, вчені, прості громадяни усвідомили потребу у побудові всеохоплюючої та спрямованої у майбутнє Європи, зокрема на основі використання і зміцнення її інтелектуального, культурного, соціального, наукового та технологічного потенціалу.

«Європа знань» є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального та людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення й інтелектуального збагачення європейських громадян, оскільки саме така Європа спроможна надати їм необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття. Тому на сьогодні день особливо важлива співпраця України з Європейським Союзом, що передбачає поступову інтеграцію національної системи вищої освіти в Європейський освітній простір, завдяки якому можна досягти вагомих успіхів у всіх інших євроінтеграційних процесах.

Інтеграція української вищої освіти в європейський освітній простір може стати одним з вирішальних системних чинників у входженні України в об'єднану Європу. При цьому інтеграційний процес у сфері освіти і науки полягає, насамперед у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті. Не менш важливим міркуванням є те, що дії, спрямовані на європейську інтеграцію через вищу освіту, слугуватимуть каталізатором реформування української системи вищої освіти. Початок цьому процесу було покладено підписанням в 1998р. в місті Болонья (Італія) Болонської декларації. Сьогодні Болонський процес об'єднує 40 країн, передбачається, що основні його цілі повинні будуть досягнуті до 2010 року [31]. Україна підписала Болонську декларацію 19 травня 2005 року та стала офіційним його учасником [124], що реалізує конкретні напрями основної домовленості – Болонської декларації. Основними серед її вимог є:

- оптимізація мережі закладів освіти;
- адаптація нормативно-правового поля освітньої діяльності;
- новітні установки на освітньо-кваліфікаційні рівні;
- оптимізація напрямів підготовки фахівців, уточнення переліку кваліфікацій та посад та узгодження їх з вимогами європейського ринку праці;
- універсалізація підготовки фахівців вищої кваліфікації. Зупинимось на їх розгляді більш детально.

Навчальні заклади України, на сьогоднішній день, функціонують в зоні європейської освіти та науки. Все це вимагає, з одного боку, старанного вивчення та гармонійного адаптування досвіду передових європейських університетів, з іншого боку – збереження своїх національних освітніх традицій

За роки незалежності відбулися позитивні зрушення в розвитку мережі закладів освіти та їх оптимізація щодо входження в єдиний європейський простір. З іншого боку ще існує багато проблем, які на сьогоднішній день потребують нагального вирішення.

Вирішальну роль у реформуванні української вищої освіти повинні відіграти провідні національні університети, на чому, до-речі, зроблено наголос

у «Саламанському зверненні» Європейської асоціації університетів (2001 р.). У ньому, зокрема, підкреслено, що університети, які є автономними і відповідальними юридичними особами, керуючись принципами Великої хартії університетів (1988 року), підтримуючи загально визнані тенденції, зобов'язані формувати свої стратегічні цілі і завдання; розвиваючи співробітництво з університетами Європи, Америки чи Азії, вони повинні формувати свою освітню політику [31].

Болонська Конвенція проголосила принцип вільного пересування студентів, викладачів, науковців, для чого рекомендовано створити в університетах гідні умови для проживання та навчання студентів з інших країн, в першу чергу докторантів та постдокторантів [131].

В той же час в Україні на час проголошення незалежності було сім університетів і біля 150 інших закладів вищої освіти. Поступово всі з них стали університетами і з'явилося майже 200 нових. Віддаючи належне провідним закладам освіти, їм було надано статус національних. І це цілком закономірно, адже тут зосереджений вагомий науково-педагогічний потенціал – академіки, професори, відомі в світі вчені. Проте згодом розпочалося клонування національних університетів. Прийшло у невідповідність з нинішніми реаліями положення про університети, їх акредитацію, система віднесення одних до дворівневих, а других – до самоврядних національних. На сьогоднішній день залишається відкритим питання автономії університетів.

Ще у 2005 і 2006 рр. у пресі повідомлялося про спроби реформувати систему вищої освіти через експериментальне запровадження основ університетської автономії. Статтею 29 Закону України «Про вищу освіту» стверджується, що «управління вищим навчальним закладом здійснюється на основі принципів... автономії та самоврядування» [73; 119; 132].

У квітні 2005 р. керівники восьми українських університетів утворили консорціум «Автономія університетів», яким було проведено ряд заходів, спрямованих на підготовку документів, необхідних для реалізації експерименту. Проте, з того часу ані законодавство, ані способи управління вищою освітою істотно не змінилися, а отже експеримент так і не був проведений.

Ця проблема – центральна для реформування усієї системи вищої освіти України. Адже вища освіта є інноваційною галуззю, котра, за своєю природою, потребує розмаїття поглядів і підходів до проведення досліджень, викладання і управління.

Європейська освітня спільнота цього поки що не вимагає, напевно, гадаючи, що університети країн-учасників Болонського процесу є автономними за визначенням. Для всіх західноєвропейських країн Magna Charta Universitatum, підписана у 1988 р., за якою університети (ВНЗ) є автономними, – відносно давно діючий документ (як є діючими і кількосторічні європейські традиції), і, відтак, автономізація університетів не є елементом Болонського процесу. У Болонській декларації лише підкреслюється відданість принципу автономії університетів як фундаментальній цінності і, зокрема, записано таке: «університети та інші інституції вищої освіти можуть зробити вибір на користь того, щоб бути учасниками, а не об'єктами цього процесу істотних змін.

Зокрема, вони можуть складати свої навчальні плани згідно з особливостями пост-Болонського середовища, яке нині формується, зокрема, включаючи курси бакалаврського рівня у системі, в котрих їх традиційно не було, а також створюючи курси магістерського рівня для задоволення потреб мобільних студентів після –бакалаврського рівня зі всього світу...» [31].

Ще одна група питань пов'язаних з оптимізацією мережі вищих навчальних закладів та їх інтеграцією полягає в упорядкуванні мережі освіти з урахуванням регіональних особливостей, активізуючи роботу щодо створення регіональних університетських комплексів, як регіональних освітніх і наукових комплексів.

Міністерство освіти і науки України прагне більш повно врахувати процеси регіоналізації освіти. Суть цих процесів обумовлена прагненням молоді отримувати освіту якомога ближче до місця проживання. Тому підтримується ініціатива вищих навчальних закладів щодо створення позабазових підрозділів.

За останній рік створено 49 таких підрозділів. Таким чином досягнуто вирівнювання освітніх потенціалів регіонів за кількістю студентів на 10 тисяч населення. А кращі вищі навчальні заклади наблизились до місць проживання абітурієнтів.

Створені факультети і центри стимулюють діяльність місцевих вищих навчальних закладів, дають можливість їх випускникам навчатися за програмами більш високого рівня.

Для розширення доступу до вищої освіти було введено квоту цільового прийому сільської молоді за спеціальностями, що визначають соціально-економічний розвиток села. В основному, це спеціальності сільгоспвиробничі, екологічні, правознавство, економічні та педагогічні [84].

Реалізації цієї ідеї сприяє Болонський процес. Наведемо декілька положень Болонської декларації:

- студенти Європи мають потребу і право на навчання для здобуття ступенів, що визнаються в Європі, а не тільки в країнах (регіоні), де їх здобуто;
- головною відповідальністю навчальних закладів та установ європейської вищої школи є гарантування того, що вони роблять усе можливе для надання однаково високого рівня кваліфікації своїм студентам [57, с. 77].

Важливу соціальну роль в правовому забезпеченні можливостей отримання вищої освіти молоді мають Укази Президента України «Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості», «Про державну допомогу дітям, які вчаться за гірничими спеціальностями і батьки яких загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах», «Про надання допомоги сім'ям загиблих учасників бойових дій на території інших держав у навчанні їх дітей», що є реальними кроками на шляху гуманізації освіти [www.osvita.org.ua, 02.02.2008)].

У відповідності з Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI сторіччя» передбачено забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень.

Планується реорганізація існуючих та створення нових навчальних виховних закладів нового покоління, регіональних центрів та експериментальних майданчиків для створення та відбору ефективних педагогічних новацій та освітніх модулів, створення мережі регіональних центрів дистанційної освіти. Принципами реалізації цієї програми є багатоукладність та варіантність освіти, що передбачає створення можливості широкого вибору форм освіти, засобів навчання, які відповідали б освітнім запитам особистостей, запровадження варіантної компоненти змісту освіти. Водночас передбачається оновлення змісту освіти, запровадження ефективних технологій, створення нової системи методичного та інформаційного забезпечення освіти. Це можливо лише за умов створення національного науково-педагогічного інформаційного простору, запровадження нових інтелектуальних інформаційних технологій навчання.

Враховуючи тенденцію кількісної еволюції вищої освіти, що характеризує її масовість на сучасному етапі розвитку суспільства, реалізація програм підготовки без зниження якості навчання при обмежених ресурсах можлива лише через нові методи і технології, які дозволять більш активно залучити студентів до процесу управління якістю свого навчання. Це потребує застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій навчання, передбачених програмами підготовки.

Всі зазначені процеси диктують перш за все необхідність визначення, гармонізації та затвердження нормативно-правового забезпечення в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації.

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрямки розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

У 2001 році вступив у дію «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти». Даним документом регламентуються нові вимоги до освіти і професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі, що обумовлені ідеями і принципами ступеневої освіти в Україні.

Не зважаючи на розбіжності зазначені вище, Верховна Рада України 03.12.1999 року ратифікувала механізми здійснення положень Лісабонської конвенції «Про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європейському регіоні» і це створює необхідні передумови реалізації Україною Болонських принципів [63, с. 41-46; 149].

Зазначений комплекс нормативно-правових документів визначив ідеологію реформування всієї освітньої галузі, яка обстоює демократичні права особистості та передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливість особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей;

- формування мережі вищих навчальних закладів, яка за освітніми та кваліфікаційними рівнями, типом навчальних закладів, формами і термінами навчання, джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби кожної людини і держави в цілому;

- підвищення освітнього і культурного рівня суспільства;

- піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинених країнах світу та її інтеграцію у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

В цілому ж структура вищої освіти України розбудована у відповідності до структури освіти розвинених країн світу, яка визначена ЮНЕСКО, ООН та іншими міжнародними організаціями.

Не менш важливе питання пов'язане з вимогами МОН до ВНЗ стосовно навчально-методичного (і «науково-методичного») забезпечення вищої освіти. У ст. 15 Закону України «Про вищу освіту» сказано, що «підготовка та забезпечення вищих навчальних закладів навчально-методичною документацією повинна відповідати змісту навчання, визначеному стандартами вищої освіти» [73].

Державні стандарти розробляються з урахуванням європейського рівня вимог до вищої освіти, що забезпечить входження України до світового освітнього простору. Великого значення у Державних стандартах освіти надається гуманістичному спрямуванню. Зокрема, передбачається нормативна частина змісту освіти, якою забезпечується обов'язкове вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: права, екології, етики, філософії, світової та вітчизняної культури тощо. Дисципліни людинознавчого, народознавчого характеру складають до 20 відсотків навчального часу на підготовку фахівців. Більше того – Державними стандартами передбачено надання фундаментальним і спеціальним дисциплінам гуманістичної спрямованості. Державні стандарти забезпечують не тільки європейський рівень формування освіти та вироблення професійних навичок, але й виховання гармонійно розвиненої, соціально-активної людини, здатної до саморозвитку, самовдосконалення, з високими духовними якостями, гуманністю та толерантністю.

Для розв'язання, зокрема проблеми якості професійної підготовки, необхідно розкрити сутність людини як суб'єкта діяльності, що дасть змогу виявити не тільки безособистісні структури, а й доповнити її механізмом саморегуляції, функціонування якого зумовлене особистісними характеристиками. У Державному стандарті освіти модель спеціаліста має передбачати людський фактор соціального замовлення і забезпечити психологічний компонент якості. Модель повинна сформулювати соціопсихологічні орієнтири під час розробки освітньо-кваліфікаційних характеристик підготовки фахівців конкретного професійного напрямку у даному навчальному закладі.

Державні стандарти освіти передбачають наявність трьох компонент державної, галузевої та компоненти навчального закладу.

У вищій освіті державна компонента визначає структуру переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється освіта і професійна підготовка

фахівців за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями. До його складу входять класифікатор галузей освіти, напрямів підготовки і спеціальностей.

Галузева компонента Державних стандартів освіти базується на державній компоненті і включає до свого складу освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) і освітньо-професійну програму (ОПП).

Повертаючись до ст. 15 Закону України «Про вищу освіту»² зазначимо, що окрім навчально-методичного забезпечення, у цій статті Закону згадується і науково-методичне забезпечення вищої освіти: «науково-методичне забезпечення вищої освіти включає підготовку навчальної і наукової літератури та забезпечення нею вищих навчальних закладів»; «науково-методичне забезпечення вищої освіти здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки, іншими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, науково-методичними установами та вищими навчальними закладами» [118].

У Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженому наказом Міністерства освіти України сказано, що науково-методичне забезпечення навчального процесу включає у себе, окрім підручників і навчальних посібників, також державні стандарти освіти, навчальні плани, навчальні програми з усіх навчальних дисциплін, програми навчальної, виробничої й інших видів практик, інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять, індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів, контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять, контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу, а також методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт і дипломних проектів (робіт). З першого погляду, цей перелік може виглядати обґрунтовано, адже, справді, усі згадані компоненти ніби відповідають основним змістовним і формальним елементам навчального процесу. Проте, потрібно згадати про найголовніше що є у вищій освіті - пріоритетність досліджень, які і лише які дозволяють досягати відповідності змісту навчальних курсів сучасному стану науки і технології.

Декілька років тому, задля зближення системи української вищої освіти з Болонською моделлю, Міністерством освіти і науки було ініційовано педагогічний експеримент щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації; після проведення цього експерименту у ряді ВНЗ Міністерство рекомендувало усім навчальним закладам III-IV рівнів акредитації перейти на кредитно-модульну систему організації навчального процесу у Наказі МОН № 774 від 30.12.2005 р.

Ще одне неординарне явище в українській вищій освіті - диплом «державного зразка». Зрозуміло, що це явище - один з інструментів підтримання васальної залежності вищих навчальних закладів від Міністерства, адже, якщо студент має отримати диплом «державного зразка», тоді його видає,

в остаточному підсумку, Міністерство, а не ВНЗ. Якщо ж держава «не довіряє» ВНЗ навіть проводити підсумкові экзамени для своїх студентів і видавати документи про освіту, тоді будь-які розмови щодо автономії університетів є просто безглуздими (в принципі, ВНЗ можуть видавати «недержавні» дипломи, однак ст. 7 Закону «Про вищу освіту» робить їхній статус нікчемним).

Звернімося тепер до питання стосовно освітніх рівнів і наукових ступенів. У Законі України «Про вищу освіту» Статті 6 «Структура вищої освіти» зазначається, що «до структури вищої освіти входять освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні: 1) освітні рівні: неповна вища освіта; базова вища освіта; повна вища освіта; 2) освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст, магістр» та у Статті 59: «1. Науковими ступенями є: кандидат наук; доктор наук. Наукові ступені присуджують спеціалізовані вчені ради на підставі прилюдного захисту дисертацій. Рішення спеціалізованих вчених рад про присудження наукових ступенів затверджуються Вищою атестаційною комісією України». На відміну від української системи вищої освіти, у системах вищої освіти європейських країн найвищі академічні ступені (якими є ступені доктора філософії або доктора наук) не відокремлюються від інших ступенів вищої освіти і присуджуються університетами. Окрім цього, у багатьох західних країнах існує лише один різновид академічного ступеня докторського рівня і, відповідно, передбачений захист лише однієї докторської дисертації. У небагатьох західних країнах, наприклад, у Німеччині, для габілітації носіїв докторських ступенів передбачений захист другої – «габілітаційної» – дисертації, однак, згідно з принципами Болонського процесу, європейські університети і органи влади докладають зусиль до того, щоб двохрівневі системи докторських ступенів були замінені на однорівневі. Як повідомляється, наприклад, [веб-сайтом ЮНЕСКО](#), у Німеччині вимога щодо габілітації претендентів на професорські посади в університетах буде скасована.

Більшість європейських країн, відповідно до прийнятої Конвенції, перейшли на систему вищої освіти, яка полягає в послідовному здобутті ступенів «бакалавр», «магістр» і «доктор філософії». Структура «бакалавр-магістр» стала європейським стандартом, що стало своєрідним викликом для української вищої освіти.

Підписанням Болонської Конвенції Україна започаткувала низку методичних та організаційних змін, вищі навчальні заклади України перейшли на Державні стандарти підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням європейського рівня вимог і введення освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» [170].

Із 1998 по 2004 рік у рамках Болонського процесу відбулося багато різнорівневих зустрічей, робочих нарад, конференцій на яких було сформульовано шість ключових принципів цього процесу:

1. Введення двоциклового навчання. Фактично пропонується ввести два цикли навчання:

1-й – до одержання першого академічного ступеня (бакалавр)

2-й – після його одержання (магістр).

При цьому тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

2. Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити у всіх національних системах освіти системи обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. За основу пропонується прийняти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів), зробивши її нагромаджувальною системою, здатною працювати в рамках концепції «навчання впродовж усього життя». Європейська системи перезарахування кредитів (ЄСПК) створювалася протягом останніх 13 років і є найпоширенішою основою визначення навчального навантаження студентів закладів вищої освіти Європи [33].

Запровадження кредитної системи обумовлює кредитно-модульну організацію навчального процесу. Кредитно-модульна система організації навчального процесу – це модель організації навчального процесу, яка базується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (кредитів). Вона зменшує навантаження на студентів, оскільки за умов її впровадження відсутні сесії. Система не передбачає обов'язкового семестрового екзамену для всіх студентів. Протягом навчального семестру студенти складають два модульні контролі під час тижнів, вільних від аудиторних занять, а їх знання оцінюється у 100-бальній шкалі [35].

За кордоном прийнята двоступенева система вищої освіти. Університети готують бакалаврів (3-4 роки навчання) і магістрів (ще 1,5 - 2 роки). Диплом бакалавра свідчить про повну вищу освіту. Хто бажає продовжити навчання, стає спершу магістром, а потім може отримати науковий ступінь доктора.

Наші вищі навчальні заклади сьогодні забезпечують чотири рівні підготовки фахівців з вищою освітою: заклади 1-2 рівнів акредитації готують молодших спеціалістів і бакалаврів, у закладах 3-4 рівнів акредитації готують бакалаврів, спеціалістів і магістрів. Це є ще однією неузгодженістю щодо процесу навчання вітчизняних та європейських ВНЗ.

Отже, Болонський процес спрямований на формування єдиного відкритого європейського простору у сфері освіти, впровадження кредитних технологій на базі європейської системи трансферу кредитів, стимулювання мобільності і створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців в межах європейського регіону, спрощення процедури визначення кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників і студентів на європейському ринку праці. У зв'язку з проголошенням Україною про свій намір приєднатися до Європейського Союзу система вищої освіти потребує докорінного реформування. Необхідна трансформація існуючої в Україні системи вищої освіти до європейських вимог, упровадженні нових підходів та технологій навчально-виховного процесу.

Важливим кроком на шляху розробки Державних стандартів вищої освіти України є затвердження Постановою Кабінету Міністрів України Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у

вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями. В даному Переліку вперше відображені освітньо-кваліфікаційні рівні (ступенева освіта) підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, внесені принципові зміни до Переліку з урахуванням встановлення ринкових відносин, введено багато нових спеціальностей, здійснено їх значне узагальнення, що збільшує можливості фахівців до самовираження та самовиявлення їх людських якостей, формуванню активної позиції, утвердженню плюралізму, демократії та правопорядку, що відповідає «Декларації принципів толерантності».

Впровадження ступеневої освіти системи вищої освіти і введення нових освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» надає широкі можливості для задоволення освітніх потреб особистості, забезпечує гнучкість загальноосвітньої, загальнокультурної та наукової підготовки фахівців, підвищення їх соціального захисту на ринку праці та інтеграцію у світове освітянське співтовариство. Введення ступеневої освіти в освітню галузь України значно розширило правові рамки фахівців, про що свідчить підписана Україною у Лісабоні на спільній конференції Ради Європи та ЮНЕСКО конвенція про визнання кваліфікацій, які належать до вищої освіти у Європейському регіоні.

Важливим інструментом процесу забезпечення високої якості освіти є державна система ліцензування і акредитації. Згідно з чинним законодавством навчальні заклади незалежно від їх відомчого підпорядкування і форм власності здійснюють освітню діяльність тільки після отримання відповідної ліцензії.

Ліцензування здійснюється шляхом експертного підтвердження можливості навчального закладу проводити відповідну освітню діяльність. Це забезпечує отримання об'єктивної інформації про стан мережі навчальних закладів, їх потенційні освітянські можливості, рівень та якість підготовки, потребу у фахівцях різних напрямів і спеціальностей.

Визнання певного освітянського статусу навчального закладу передбачено проводити шляхом акредитації, яка підтверджує його здатність здійснювати підготовку фахівців на рівні державних вимог по одному напрямку підготовки або спеціальності. Акредитація здійснюється за ініціативою навчального закладу і у разі позитивного рішення йому надається право видачі відповідних документів про освіту державного зразка.

Попередня експертиза стану справ у навчальному закладі здійснюється експертними радами, а кінцева – Державною акредитаційною комісією.

Надзвичайно важливим досягненням в напрямку забезпечення якості вищої освіти європейського рівня є те, що на початку березня 2008 року Україна стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру із забезпечення якості (EQAR), засновником якого є E4 (ENQA – Європейська мережа із забезпечення якості вищої освіти, EUA – Європейська асоціація університетів, EURASHE – Європейська асоціація вищих навчальних закладів, що не є університетами, ESU, колишня ESIB – Європейська спілка студентів.

Даний реєстр діятиме відповідно до норм і стандартів забезпечення якості вищої освіти, які прийняті міністрами, що відповідають за вищу освіту в Бергені 2005 року.

Європейський реєстр із забезпечення якості (EQAR) розпочав свою діяльність влітку 2008 року.

Необхідним завданням модернізації освіти України є впровадження кредитно-модульної системи організації навчання. Хоча ця модель для нас на сьогодні і не є новою, вона потребує розробки сучасних механізмів здійснення навчального процесу, визначення результатів якості освіти, управління навчальним закладом.

Значна увага приділяється подальшій розробці Європейської системи перевідних кредитів (ECTS), заснованої на філософії взаємної довіри, здатності освітніх структур до гармонізації як на національному, так і на міжнародному рівнях. Мова йде про вираження результатів навчання не у вигляді тимчасових затрат, які вимагаються для засвоєння тієї чи іншої освітньої програми, а в термінах кредитів (залікових одиницях), прив'язаних до досягнутих результатів у вигляді набору компетенцій, що формуються на основі відповідної освітньої програми.

Перехід на європейську систему вимагає також усунення розбіжностей в трактуванні таких визначальних понять, як «освітня кваліфікація» та «вчений (науковий) ступінь». В Україні під науковим ступенем розуміють рівень наукової кваліфікації особи. У нас є два наукові ступені: кандидата і доктора наук. В документах Болонської декларації часто під вченим ступенем розуміють освітню кваліфікацію (бакалавр, магістр).

Те ж саме стосується терміну «професор». На Заході цим терміном величають усіх викладачів. Правда, тут є три категорії професорів (за посадою): професор-асистент, асоційований професор і повний професор. Іноді для цього навіть не потрібно мати науковий ступінь.

Інша картина у вітчизняній освіті щодо наукових ступенів кандидата наук та доктора наук. Термін «кандидат наук» давно став анахронізмом, чогось подібного у світі немає. Ми вже давно прирівнюємо його до ступеня «доктор філософії». Що ж стосується ступеня доктора наук, то це наше надбання, яким ми маємо право пишатися, бо справді наш доктор наук є на голову вище закордонного доктора філософії.

До речі, український ВАК вважає усіх докторів наук і докторів філософії, що отримали свої ступені за кордоном, такими, що мають ступені, еквівалентні українському ступеню кандидата наук. Точніше, такими, що можуть отримати ступені кандидатів наук, якщо пройдуть процедуру переатестації в Україні; до речі, переатестація зводиться до захисту в Україні вже захищеної за кордоном дисертації. Претендувати на український ступінь доктора наук можуть лише ті іноземні доктори наук і доктори філософії, що пройшли у своїх країнах процедуру «габілітації»; проте, у багатьох країнах такої процедури взагалі не існує, а у тих, де існує, вона визначає те, що в Україні називається вченим званням; тобто «габілітовані» іноземні доктори філософії і доктори наук - це викладачі з вченими званнями, еквівалентними українським званням професора

і доцента.

Якщо звернути увагу на структуру вищої освіти України загалом, можна помітити, що лише ступені докторського рівня називаються власне ступенями. У цей самий час, у західних системах вищої освіти вживаються також поняття ступенів магістра і бакалавра (якщо і рівень молодшого спеціаліста вважати рівнем вищої освіти, тоді щодо нього також логічно застосовувати поняття ступеня), причому замість звичного для нас поняття «науковий ступінь» вживається поняття «академічний ступінь». Слово «науковий» у загальноновизнаній термінології західних країн стосується природничих, але не гуманітарних наук, тоді як слово «академічний» стосується і перших, і других.

Також цікавим є і залишається питання викладачів західних і українських університетів. Професорами (викладачами) західних університетів звично стають ті доктори філософії чи доктори наук, що мають публікації у міжнародних журналах, у котрих діє система анонітного фахового рецензування поданих матеріалів. У кожній галузі існують більш чи менш авторитетні міжнародні фахові журнали. Отримати професорську посаду у престижному європейському університеті можна, лише маючи декілька публікацій в авторитетних міжнародних фахових журналах. Особливістю українських фахових журналів в багатьох галузях є те, що вони не є міжнародними фаховими журналами. Згідно з вимогами ВАК, на отримання наукових ступенів і вчених звань в Україні можуть претендувати особи, що мають опубліковані статті у журналах, визнаних фаховими ВАКом, або в іноземних фахових журналах (при цьому в Україні звично не звертається увага на міжнародні рейтинги іноземних фахових журналів). Український викладач університету (ВНЗ), виконавши такі вимоги, найімовірніше, не може претендувати на професорські (викладацькі) посади в європейських університетах тому, що він/вона не має публікацій в авторитетних міжнародних фахових журналах.

Науковий ступінь українського вченого може бути відносно легко (навіть без переатестації чи чогось подібного) визнаний в Європі як еквівалент ступеня доктора філософії чи доктора наук. Проблема для такого вченого в Європі полягатиме у тому, що він чи вона зможе далі зробити зі своїми ступенями: без публікацій у міжнародних фахових журналах серйозно претендувати на роботу в університетах він чи вона не зможе, а на публікації у журналах, визнаних фаховими ВАКом, швидше за все, ніхто не звертатиме уваги. Особливо це стосується українських фахівців у галузях соціальних і гуманітарних наук. Українські фахівці у галузях природничих наук, з урахуванням авторитету колишньої радянської природничої освіти, можуть розраховувати на отримання роботи в Європі як для дослідників чи інженерів, однак, знов таки, без публікацій у міжнародних фахових журналах серйозно претендувати на викладацьку (професорську) роботу в університетах вони не зможуть. Отже, українські носії наукових ступенів і вчених звань ще не можуть на рівних конкурувати за посади в європейських чи американських університетах.

Таким чином, проблема вдосконалення системи вищої освіти та підвищення якості професійної підготовки фахівців в Україні є найважливішою

соціокультурною проблемою, розв'язання якої можливе тільки при приведенні освіти у відповідність з новими соціально-економічними вимогами ринкової економіки. На сьогодні державні структури, які визначають і здійснюють політику в галузі якості освіти, напружують політичні тенденції, визначають стратегії і здійснюють, у відповідності з потребами суспільства і ресурсами держави, освітянські програми, які необхідні для економічного та соціального розвитку України, а також індивідуального та культурного самовираження особистості у суспільстві. Освіта в Україні організується з урахуванням принципу безперервності. Програми реформування освіти націлені на те, щоб відповідати як вимогам відповідних галузей економіки, так і забезпечувати професійну підготовку.

Не менш важливе завдання поставлено тезою навчання впродовж всього життя людини. Ринок праці швидко змінюється, що диктує необхідність створення короткотермінових навчальних програм перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів. Цю важливу функцію має виконувати система післядипломної освіти [181, с. 83-84].

У той же час, істотним моментом навчання студентів на Заході є, як відзначають вітчизняні і західні вчені [35], переважна її практична спрямованість при недостатній теоретичній підготовці, слабо вираженому соціальному аспекті. Зазначені особливості, на думку фахівців, не дуже сприяють успішній професійній адаптації і компетентності випускників. Таким чином, виходячи з існуючих у нашій країні умов і досвіду інших держав, немає підстав для повного застосування системи навчання, яка набула поширення за кордоном, можливо лише її часткове чи адаптоване використання [52].

Сьогодні відбуваються позитивні зміни у формуванні комплексної системи післядипломної освіти, як складової частини національної освіти. Функціонує понад 500 державних та недержавних навчальних закладів та підрозділів, з яких близько 200 вищих навчальних закладів післядипломної освіти підпорядковані безпосередньо Міністерству освіти і науки України. Поряд з цим 23 міністерств та відомств мають власну мережу закладів, серед яких найбільш вагомі – аграрна, промислова та транспортна галузі. Через систему післядипломної освіти щорічно проходить 300 тис. фахівців, у тому числі близько 30 тис. отримують вищу освіту різного освітньо-каліфікаційного рівня з 58 спеціальностей.

Формується інфраструктура перенавчання кадрів з питань банкрутства, конкурентоспроможності, охорони інтелектуальної власності, і пенсійної системи, фахівців по роботі з цінними паперами тощо. Сформована мережа закладів з професійного навчання державних службовців, керівників підприємств, військовослужбовців, звільнених в запас, митників тощо. Відкриваються нові спеціалізації напрямків перепідготовки для роботи в нових господарських структурах і ланках малого підприємництва, у банківській справі, страховій діяльності.

Проведення оперативного аналізу явищ, процесів і тенденцій, дає можливість реагувати на державному рівні в реальному масштабі часу для упередження прояву негативних явищ і розв'язання проблем, що виникають у

сфері працевлаштування випускників.

Для розв'язання цих проблем необхідно:

- законодавчо розширити сферу використання випускників, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням, на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності;
- впровадити механізм економічного стимулювання підприємств, що створюють і бронюють робочі місця для молодих фахівців;
- підвищити ефективність цільової підготовки фахівців в частині, що стосується подальшого працевлаштування випускників, які навчалися за цільовим направленням;
- посилити відповідальність підприємств, організацій та установ за забезпечення соціально-побутових умов для молодих фахівців, особливо забезпечення житлом у сільській місцевості, збільшити частку місцевих бюджетів і коштів галузей у структурі фінансування вищої освіти;
- удосконалювати механізм довгострокового пільгового кредитування навчання молоді у вищих навчальних закладах.

Для досягнення цілей Болонської декларації (підвищення конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти; підвищення мобільності студентів і, як наслідок, робочої сили у межах європейського простору) були означені такі завдання:

- 1) створення системи кваліфікаційних ступенів вищої освіти (дворівнева система «бакалавр-магістр»);
- 2) створення системи накопичення та переведення залікових одиниць або «кредитів», які даватимуть змогу продовжувати навчання в іншій країні;
- 3) співробітництво в галузі управління якістю;
- 4) створення європейського стандарту вищої освіти;
- 5) мобільність студентів, викладачів, дослідників [152, с. 72].

Відмінність у національних системах вищої освіти може стати справжньою перешкодою економічній глобалізації, а перехід до інформаційної економіки призводить до розширення специфічних вимог (комунікація, відповідальність, уміння працювати в команді, адаптованість) до майбутніх випускників університетів.

Мобільність викладача в Україні – це поширення та запозичення досвіду в іншому навчальному закладі [154].

Хоча мобільність викладацького складу досліджена не так добре, як мобільність студентів, її можна вважати другою за важливістю формою глобалізації вищої освіти. Традиційно міжнародна мобільність професорсько-викладацького складу обумовлена дослідженнями і науковою роботою, але в деяких регіонах і певних напрямках освіти, наприклад, менеджмент і ділове адміністрування, існують спеціальні схеми регіонального і міжнародного тренінгу для молодих дослідників і викладачів.

На мобільність професорсько-викладацького складу сильно впливають географічні відмінності. На одному полюсі розташовані країни з високим рівнем наукової еміграції внаслідок цілеспрямованого залучення наукового персоналу для розширення системи вищої освіти (наприклад, Гонконг), а на

іншому – країни з низьким рівнем інтернаціоналізації професорсько-викладацького складу (це країни з високим рівнем національної однорідності, що використовують лише одну мову у навчанні, тому важко знайти спеціалістів, які володіють іноземними мовами). США і Великобританія є найбільшими експортерами наукових трудових ресурсів, але водночас кафедри їх університетів дуже привабливі для зарубіжних спеціалістів. У цьому можна переконатися, якщо звернути увагу на склад висококваліфікованих працівників наукових кафедр, серед яких немало представників зарубіжних країн [153].

Серед проблем сучасної вищої школи в Україні виділяється питання співвідношення академічної освіти, що дає можливість зростання в академічному плані, і професійної освіти, що дає можливість швидко адаптуватись на ринку праці. В цьому ключі Україна намагається зберегти прекрасну фундаментальну освіту, фундаментальну підготовку.

Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти в Україні формально поєднує в програмах освіти як академічну, так і професійну спрямованість. В теперішній час це призводить до проблеми формування змісту освіти. З одного боку, скорочується навчальний час, що необхідний для глибокого розуміння предметів соціально-економічної та природничо-наукової спрямованості (тобто для фундаменталізації освіти), з другого боку, страждає практична підготовка тих, хто навчається, оскільки вони не отримують повноцінних навичок професійної роботи (тобто не отримують визначеного рівня кваліфікації). Власне, зараз потреба в «кваліфікації» у традиційному змісті слова відпала, оскільки в Україні немає більше планового господарства.

Перегляд статусу кваліфікацій в українській освіті буде означати зміну орієнтирів: від підготовки студента до майбутнього примусового «розподілу» настав час перейти до нової філософії освіти, заснованої на підготовці випускника вищого навчального закладу для конкретного ринку праці.

Вища школа готує випускника не до конкретного робочого місця, а до вільного пошуку роботи на ринку праці. В Україні дотепер існує надмірно дробова й еkleктична система записів у документах про вищу освіту. Потенційний роботодавець повинен пізнавати в першу чергу запис, що відповідає номенклатурі професій (спеціальностей), які затребувані на ринку праці [118].

1. Варто зазначити, що «Національний звіт України із запровадження положень Болонського процесу у вищу освіту» оцінений Болонським секретаріатом на Лондонському саміті міністрів країн-учасниць Болонського процесу (травень, 2007р.) досить високо – 3,83, за умови, що найвищий бал становив – 5 [190].

Водночас приєднання України до Болонської декларації торкнулося багатьох сторін функціонування вищої школи. Тому потрібно відповідним чином оптимізувати структуру вищої професійної освіти, наново осмислити місце і роль різноманітних структурних підрозділів ВНЗ в організації навчального процесу, відновити методичне та інформаційне забезпечення. Характер такого процесу має визначатися цілями, що чітко формулюються та можуть бути досягнуті системою освіти і сприяти її розвитку, розширенню

виходу на світовий освітній ринок конкурентоспроможних вітчизняних освітніх програм [46, с.5].

Головною умовою міжнародної інтеграції в сфері освіти було і залишається отримання акредитації освітніх програм у провідних акредитаційних агенціях. Це можливе лише в тих випадках, коли є освітнє середовище певного рівня, склалася структура освіти, в рамках якої можливе формування широкого спектру освітніх програм, виходячи з освітніх інтересів особистості та можливостей освітніх закладів.

Таким чином, головним завданням Болонського процесу є «...формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що ґрунтується на спільності принципів функціонування систем вищої освіти країн-учасниць» [118, с.5]

Розв'язання такої задачі не може бути досягнуто без покращення якості, підвищення мобільності та конкурентоспроможності випускників. Це потребує цілого ряду внутрішньосистемних перетворень до яких, на думку учасників Болонського процесу, належить:

- формування трициклової системи освітніх програм вищої освіти таким чином, щоб ступені як першого, так і другого щаблів могли задовольняти не тільки різноманітні індивідуальні й академічні потреби, а й потреби трудового ринку, а третя ступінь – доктор філософії (PhD), безумовно, сприяла росту наукового потенціалу країни, наукової еліти;

- удосконалювання системи сумісності національних освітніх систем шляхом удосконалення процедур визнання ступенів і періодів навчання, вироблення єдиного визначення кваліфікацій, що враховує показники обсягу академічного навантаження, рівня та результатів навчального процесу, компетенцій і профілю освітніх програм;

- забезпечення якості вищої освіти шляхом розвитку ефективних систем якості на рівні ВНЗ, на національному та загальноєвропейському рівнях, раціонального сполучення академічної якості і прикладного характеру освітніх програм;

- розвиток системи перевідних і накопичувальних кредитів і її послідовне застосування в рамках загальноєвропейського простору вищої освіти, що стрімко розширюється.

Важливою нормою Болонської співдружності освітян є підвищення мобільності викладачів і студентів, самостійності студентів, рівня їх самоорганізації [47, с. 263].

Для нашої педагогічної освіти це поняття є новим як за змістом, так і за можливостями організації. Виключаючи окремі випадки, обмін викладачами між університетами в Україні практично не проводиться. «Але лише через обмін можна досягти найбільш ефективного осягнення предмету, сформувати своєрідне поле науково-педагогічного пошуку, яке сприяє зростанню майстерності як викладача, так і студента» [7, с. 7].

Для забезпечення академічної мобільності необхідно, перш за все, вирішити питання порівнянності ступенів, назв спеціальностей та навчальних дисциплін, одиниць виміру академічного навантаження, систем оцінки знань або, точніше, виміру рівня навченості. Окремі кроки в цьому напрямку вже

зроблені. Так Міністерство освіти і науки України видало наказ «Про особливості введення переліку напрямів підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра».

Академічну мобільність у дусі Болонської декларації слід розуміти в широкому значенні, тобто як мобільність студентів, викладачів і наукових працівників вищих навчальних закладів як на європейському, так і на національному, в нашому випадку – внутрішньоукраїнському, рівні. Внутрішньоукраїнська мобільність студентів нині надзвичайно ускладнена через причини високої вартості проживання в іншому місті; великої кількості спеціальностей і диверсифікації навчальних планів одних і тих самих спеціальностей, відведена кількість годин на які та навчальні плани часто не співпадають у різних вищих навчальних закладах; через гостру нестачу місць у гуртожитках тощо. Разом з просторовою мобільністю, на якій наголошено в Болонській декларації, в Україні слід і надалі зберігати традиції забезпечення професійної мобільності, в основі якої лежить фундаментальна загальна і професійна підготовка спеціалістів з вищої освіти.

Звернути увагу варто й на інше: трансформуючись в контексті вимог Болонського процесу, українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитись саме українською – сердечною, духовною, людяною, народною і родинною, патріотичною і моральною у всіх загальнолюдських вимірах. Приймаючи її у її власних характеристиках, Європа отримує велетенські переваги, насамперед, в контексті утвердження дійсно людських відносин, миролюбства і працелюбства, толерантності і співробітництва, шанування батьків і народу, відродження дійсно морального ставлення до життя, про яке сучасна прагматична Європа може лише мріяти [7].

У рамках Болонського процесу формується Європейський простір (далі – ЄПВО), що визначений географічними та інституційними нормами Європейської культурної конвенції. Болонський процес передбачає структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміст освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Проте він не передбачає уніфікації змісту освіти, а навпаки, у багатьох документах Болонського процесу зазначається що кожна країна-учасниця повинна зберегти національну палітру, самобутність та надбання у змісті освіти і підготовці фахівців з вищою освітою, а далі запровадити інноваційні прогресивні підходи до організації вищої освіти, які є властивими ЄПВО.

На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що такий процес – добровільний, полісуб'єктний; такий, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури; такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий.

Таким чином, в сучасному світі, що стрімко змінюється, вища школа, яка перебуває в процесі інтенсивних змін, є одночасно і суб'єктом, і об'єктом змін, що виникають. Збереження, а за можливістю й зміцнення суб'єктності вищої освіти виступає в якості базового концептуального принципу не тільки реформ

національних систем освіти, але й широкомасштабних інтеграційних процесів, що розгортаються в регіоні Європи, про що свідчать документи, характеризуючі цілі та задачі європейських реформ освіти на сучасному етапі: в результаті їх здійснення має зрости суб'єктна (тобто дієво-самостійна, активна) роль вищої освіти в цілому, роль кожного вищого навчального закладу, викладачів і студентів як активних та відповідальних учасників процесу змін. Разом із тим зміни необхідні і в державній політиці, і а інституційних відносинах: адекватне фінансування, розширення автономії ВНЗ, демократизація вищої освіти в цілому.

Болонський процес спрямований на формування єдиного відкритого європейського простору у сфері освіти, впровадження кредитних технологій на базі європейської системи трансферу кредитів, стимулювання мобільності і створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців в межах європейського регіону, спрощення процедури визначення кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників і студентів на європейському ринку праці.

Щоб входження України до Болонського процесу стало реальністю, треба провести серйозні реформи в галузі освіти. Українська вища освіта відрізняється від європейської.

У Європейському Союзі прийняті і діють інші стандарти. Престиж освіти, високої кваліфікації у Європі традиційно дуже високий. Там знають і розуміють, що здолати освіту здатна не кожна людина.

Вищу освіту спроможний здобути заледве один з десяти тих, хто навчався у школі, а до вищих студій (на магістерському і докторському рівнях) доходить не більше 10-15 % випускників бакалаврату.

У Європі завершують середню освіту на високому рівні лише тільки ті випускники, які мають намір вступити до вищих навчальних закладів. Це приблизно від 15 до 25% усіх учнів середніх шкіл.

Сьогодні вищі навчальні заклади України приймають на навчання до 70% випускників шкіл, тобто у 7 разів більше, ніж дозволяє нормальний розподіл інтелекту.

Сьогодні наш диплом не визнається у Європі, наші фахівці без додаткового перенавчання не можуть влаштуватися на роботу за фахом. І хоча вони за багатьма показниками, за розвитком, ерудованістю, спеціальною підготовленістю перевершують зарубіжних фахівців, дискредитація українського диплома триває.

Таким чином, орієнтація на Болонський процес не має призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Навпаки, її стан потрібно глибоко осмислити, порівнявши з європейськими критеріями і стандартами, та визначити можливості вдосконалення на новому етапі. При цьому еволюцію системи освіти не слід відокремлювати від інших сфер суспільства. Вона має розвиватися у гармонійному взаємозв'язку з суспільством у цілому, беручи на себе роль його провідника.

Ми вступаємо до Болонського процесу. Це повинно дати молоді змогу, співпрацюючи з Європою, розбудувати Україну і зробити нас громадянами

європейського континенту. Українська вища освіта має глибокі та славетні традиції. Спираючись на власний та запозичуючи закордонний досвід, необхідно впроваджувати раціональне своє.

Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної мобільності, нормативно-правової бази, організаційно-економічного механізму, визначення джерел фінансування та готовності до партнерства.

Водночас участь системи вищої освіти України в болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів її якості. Орієнтація на Болонський процес не має призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Навпаки, її стан треба глибоко осмислити, порівнявши з європейськими критеріями і стандартами, та визначити можливості її вдосконалення на новому етапі. При цьому еволюцію системи освіти не слід відокремлювати від інших сфер суспільства. Вона має розвиватися в гармонійному взаємозв'язку з суспільством в цілому, беручи на себе роль його провідника.

Таким чином, втілення Болонської конвенції в Україні вимагає значних зусиль та чіткої координації, що потребують:

1. Переглянути структуру закладів вищої освіти і привести її у відповідність з потребами держави; дати чітке визначення понять «університет», «академія», «інститут», «коледж», «технікум», «училище» та їх підрозділів – «факультет», «відділення», «кафедра», «лабораторія».

2. Проведені останнім часом зміни мережі вищих навчальних закладів, надання багатьом з них статусу університету принизило значення цього типу закладу вищої освіти. В Україні нині є 86 національних університетів, проте немає чіткого розмежування понять «національний», «державний», «регіональний», «місцевий» як і немає вимог щодо них. Необхідно встановити три рівні градації університетів – національний, державний, регіональний і розробити відповідні положення і провести акредитацію навчальних закладів на відповідність цим положенням.

3. Вища школа України має багаті традиції демократичного управління освітою, які свого часу були закладені в статuti навчальних закладів. Необхідно переглянути статuti навчальних закладів і звільнити їх від невластивих нашарувань.

4. В ряді навчальних закладів порушується положення про виборність професорсько-викладацького складу, про терміни переобрання, ігнорується давня традиція про можливість перебування на керівній посаді не більше двох термінів. Необхідно відновити давні університетські традиції, бо скоро всі периферійні університети стануть національними, а їх керівники – пожиттєвими обранцями долі.

5. Освіта є невід'ємною складовою культури суспільства, тому розвиток їх не мислимий одного від одногою. Наша національна культура є серцевиною української національної ідеї, це її основа і простір для розвитку. З цієї точки

зору викладання у всіх державних вищих закладах освіти, за винятком окремих, чітко визначених регіональних, повинно здійснюватися українською мовою.

6. Виходячи з цих міркувань, і, враховуючи європейські наміри України, на даному етапі, мінімум на 5 років, вступні іспити до українських вищих навчальних закладів повинні включати усний екзамен з української мови, усний екзамен з англійської (чи іншої іноземної) мови та екзамен за обраним фахом, який може бути тестовим.

7. Вимагає перегляду та удосконалення запропонована останнім часом методика проведення курсових та семестрових екзаменів на засадах Болонської Конвенції.

8. Вимагають також перегляду і приведення у відповідність з реальною дійсністю положення про бакалаврат та магістратуру.

9. Необхідно переглянути положення про наукові ступені та вчені звання, замінивши ступінь кандидата наук на докора філософії і перейти, отже, на два докторських ступені – доктора філософії та доктора наук.

10. Потрібно, врешті-решт, перейти на європейські норми педагогічного навантаження викладачів.

Уряд України має прийняти усвідомлене політичне рішення, яке б ґрунтувалося на потребі проведення зазначених реформ та було б покладено в основу рішучої зовнішньої політики держави, спрямованої на інтеграцію вітчизняної системи вищої освіти в європейський простір.

Отже, участь системи вищої освіти України в Болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів її якості. Орієнтація на Болонський процес не повинна призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Ключова позиція реформування має бути наступною: Болонські вимоги – це не уніфікація вищої освіти в Європі, а широкий доступ до багатоманітності освітніх і культурних надбань різних країн.

3.1. Реформування гуманітарної освіти в Україні.

Проблема гуманізації освіти обумовлена процесом реформування системи освіти і виховання в Україні, який викликаний радикальними змінами, що відбуваються в світі та українському суспільстві на шляху незалежності в напрямі гуманізації та демократизації всіх сфер соціального життя та переходом до ринкової економіки.

Про радикальну перебудову освіти вказує Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)», в якій гуманістичний контекст «пронизує» всю структуру цього важливого документа [62]. Визначене стратегічне у реформуванні освіти завдання - відродження і розбудова національної системи освіти. Воно включає в себе гуманістичні цінності-цілі:

- формування освіченої, творчої особистості;
- становлення її фізичного і морального здоров'я;
- забезпечення пріоритетного розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усьому розмаїтті зразків.

Серед основних напрямів реформування є досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів, а саме: української та іноземних мов, історії, літератури, математики, природничих наук; забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для виховання фізично та психічно здорової особистості.

Чільне місце серед основних шляхів реформування освіти займає гуманістичний напрям. Подолання девальвації загальнолюдських цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел мало б розчистити освітянський духовний простір для впровадження у навчально-виховний процес гуманістичних цінностей. А відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі повинен забезпечити сприятливі умови для творчої самореалізації і розкриття творчого потенціалу всіх учасників навчального процесу.

Гуманістична спрямованість Програми чітко визначена у принципах її реалізації, принципах гуманізації та гуманітаризації освіти, навколо яких вибудовано інші принципи гуманістичного сенсу: демократизації освіти, її національної спрямованості та відкритості, безперервності, багатоукладності та варіантності. Особливої значущості в суспільстві набуває підтвердження принципу неподільності навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання; формуванні цілісної та всебічно розвиненої особистості.

Зазначені принципи визначили напрям і шляхи реформування змісту гуманітарної освіти. Було визначено такі основні її напрями:

- формування гуманітарного мислення;
- вивчення рідної, державної та іноземної мов;
- залучення до мистецтва;
- творчості, української та світової культури;
- осмислення історичних фактів, подій і явищ, розмаїття шляхів людського розвитку;
- формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури, утвердження пріоритетів здорового способу життя людини;
- відображення в змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку;
- широке вивчення українознавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів держави.

Розглянемо послідовність і системність впровадження гуманістично спрямованих реформ у освіті: загальноосвітній, професійній і вищій. Ознака комплексного підходу до «гуманістичної лінії» Програми вбачається у поширенні завдань гуманізації і на управління освітою, без чого процес реформування був би приречений на нерозуміння і спротив адміністративних структур. Ще однією ознакою змісту й практичної спрямованості Програми є реформування на гуманістичних засадах наукової діяльності у системі освіти.

Таким чином, Державна національна Програма «Освіта (Україна XXI століття)» містить гуманістичні засади освітньої реформи, які розкривають

стратегію завдань, включених до пріоритетних напрямів реформування і представлених у всіх принципах реалізації Програми. Відтак, було створено теоретичне методологічне підґрунтя для наступного наукового пошуку та інституалізації гуманістичної ідеї - провідної в теоретичному обґрунтуванні законотворчих та практичних кроків здійснення освітньої реформи в Україні. Програма не була позбавлена деяких вад, але не втратила теоретичної і практичної значущості для подальшої гуманізації та гуманітаризації освіти.

Наступним кроком було створення Проекту Концепції гуманізації та гуманітаризації освіти в Україні (1995 р.). Гуманізація освіти в ній трактується:

- як утвердження на всіх освітніх рівнях формах навчально-виховного процесу людини - найвищої соціальної цінності у розкритті її здібностей, задоволенні її потреб, забезпеченні гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства й природи;

- як спрямованість на формування особистості, активне засвоєння нею крізь освіту норм і моралі, які виробило людством протягом багатовікової історії.

Аналіз текстів Проекту і прийнятих пізніше Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні (1996 р.) показує, що основні положення Проекту мають подальший розвиток в Концептуальних засадах, але як теоретичні засади реформування гуманітарної сфери, вони суттєво розширені, переструктуровані. Концептуальні засади й Проект продовжили і розвили ідеї та підходи, заявлені в Програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)».

Створення і впровадження Концепції гуманітарної освіти в Україні - це відповідь на виклик часу, його глобального і внутрішнього характеру. Глобальні виклики, пов'язані зі змінами у світовій системі ціннісних орієнтацій та соціальних нормативів, які визначають поступ людської цивілізації і суспільну роль особистісного начала. Свідома діяльність індивіда, його прагнення створити нову реальність за критеріями знань, професіоналізму і власної відповідальності за себе і суспільство - домінуюча тенденція початку ХХІ століття. Отже, нагальною потребою освіти, (передовсім української) є необхідність привести зміст і методику організації навчального процесу у відповідність до таких системних змін.

Інший глобальний виклик цивілізаційного розвитку, пов'язаний з попереднім, це сама людина і повернення її проблем на авансцену сучасної суспільної теорії та практики. Сучасна світова гуманістика виходить з того, що саме людина, її права та обов'язки, запити і потреби мають перебувати в центрі уваги держави і суспільства. Ідея олюднення простору соціальних відносин, визнання іншості й самотності кожної людини за вищу цінність стає стратегічною метою демократичної держави.

Зазначені вище глобальні виклики обумовлюють внутрішні політичні, соціально-економічні, культурні потреби суспільства. Радикальні зміни, що відбуваються у нашому суспільстві і спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення у світогляді, ідеології, науці і культурі погребують нової концепції гуманітарної освіти, яка має стати основою підготовки студентської свідомого громадянина України, патріота незалежної української

держави, готового до самостійної, активної та творчої життєдіяльності в нових соціальних і культурних умовах.

Необхідність нової концепції зумовлена і сутністю державотворчого процесу, утвердженням України, як демократичної суверенної держави. Досягнення цієї мети можливе, якщо до її будівництва включаться мільйони громадян, які свідомо обирають незалежність, свободу, демократію, право на вільний вибір і самореалізацію за основу смислоутворюючої життєвої програми

При цьому особливого значення набуває пріоритет гуманістичних цілей та суспільних завдань для перехідного суспільства, яке відчуває на собі тягар криз, живе серед загострення проблем соціального буття людини. Оновлення та впровадження ідеї гуманізму має охоплювати всі категорії молоді, яка навчається. Виховання такої свідомості - важлива функція гуманітарної освіти, яка має здійснюватися на загальнодержавному рівні, охоплювати всі ланки освіти.

Слід зазначити, що основні концептуальні ідеї - мета, цілі, принципи та напрями реалізації Концептуальних засад орієнтовані на всю освіту, а їх спрямованість на вищу освіту слід визнати як «найвищу планку досягнень», на яку мають орієнтуватися всі інші рівні освіти і визначатися щодо їх змісту, як вихідних ідей і результатів-досягнень всієї освітньої системи. Принципи гуманітарної освіти охоплюють всі системотворчі теоретичні та методологічні положення, дотримання та реалізація яких обумовить створення та ефективно її функціонування, як цілісної системи гуманітарних знань та засобів їх упровадження на всі рівні освіти в Україні.

В Концептуальних засадах заявлені принципи:

- теоретико-фундаментальні;
- об'єднано-міждисциплінарні;
- окреслюючо-обмежувальні [128].

Теоретично-фундаментальні принципи об'єднують головні сенсоутворюючі ідеї та теорії гуманітарної освіти і включають принципи: людиноцентризму, фундаментальності та системності.

Принцип людиноцентризму полягає у забезпеченні реалізації головної ідеї гуманістичної освіти - людини, як найвищої суспільної цінності і кінцевої мети суспільного розвитку. Навколо цієї ідеї мають вибудовуватись всі складові елементи гуманітарної освіти.

Принцип фундаментальності має спрямувати гуманітарну освіту на трансформацію найвагоміших наукових досягнень у галузі наукового пізнання, теорій, напрямів, шкіл, що мають світове визнання.

Принцип системності дозволяє забезпечити висвітлення гуманітарних знань у розмаїтті взаємовідносин і взаємозв'язків усіх його складових на тлі досягнень гуманітарних, організаційних, природознавчих, технічних, технологічних наук та зберігати цілісність гуманітарної освіти, як єдиного комплексу спеціалізованих знань про суспільство, державу, людину і культуру з загальнонауковими уроками історії, поступом цивілізації.

До об'єднуючо-міждисциплінарної групи входять принципи, зміст яких поєднує (інтегрує) гуманістичні аспекти (складових) різних навчальних дисциплін та сфер гуманітарної освіти, навколо принципів першої групи та забезпечує гуманістичну спрямованість навчально-виховного процесу. Складовими цієї групи є принципи єдності: логічного й історичного, національного й загальнолюдського, суспільного й особистого, теорії і практики, а також єдності навчання і виховання. Кожен з принципів сприяє втіленню в навчально-виховний процес відповідних інтегруючих складових ідей гуманізму.

Принцип єдності логічного та історичного характеризує співвідношення реального суспільного поступу і його відображення в теоретичному мисленні та навчально-виховному процесі, зобов'язує до всебічності, повноти вивчення та висвітлення проблеми людини. В той час, як принцип єдності національного й загальнолюдського спрямовує гуманітарну освіту на об'єктивне висвітлення особливого і загального в культурі народів, сприяє усвідомленню долі, історичної місії свого народу, об'єктивному вивченню рідної історії, застерігає навчально-виховний процес від космополітичних збочень, нехтування надбань світової та національної гуманітаристики. Врахуванню мета-, мега- та мікрорівнів взаємодії людини і середовища сприяє принцип єдності суспільного й особистісного. Він орієнтує навчально-виховний процес на висвітлення органічності взаємозв'язку людини і суспільства, природи, культури тощо.

Принцип єдності теорії і практики засвідчує взаємозалежність гуманітарної теорії і соціальної практики, сприяє формуванню громадянської позиції особистості, що навчається.

Особливого змісту в трансформації вищої освіти на гуманістичних засадах набуває принцип єдності навчання й виховання. Оволодіння науково-гуманітарними знаннями, виховання особистості як громадянина і патріота України покладено на усі рівні освіти, всі освітні установи та організації.

Окреслюючо-обмежувальна група принципів покликана оберігати освіту від проникнення антиподів гуманістичних ідей; зокрема, від пропаганди насильства, жорстокості, війни, людиноненависних теорій, та поглядів державоруйнівного змісту. Обмежувально-регламентуючий контекст визначає, що гуманітарна освіта в державних вишах України має світський характер. Державні заклади освіти в Україні відокремлені від церкви. Втім, це не виключає можливості гуманістичних акцій, спільно з навчальними закладами і релігійними організаціями [128].

Розглянуті вище принципи забезпечують науковий характер гуманітарної освіти. Адже вона формується на викристалізованих вітчизняним та зарубіжним досвідом розвитку науки, освіти (навчання) та виховання, доведених теорією та перевірених практикою знаннях. Це, в свою чергу, створює наукові засади та практичну можливість чіткого визначення мети гуманізації, як орієнтиру в здійсненні процесу реформування.

Головна мета гуманітарної освіти полягає у залученні учнів та студентів до освоєння передових наукових знань, досягнень вітчизняної та світової науки

у цій галузі пізнання та практики, історичного досвіду народів України, формування культури творчого мислення, наукового світогляду, моральної позиції особистості, виховання патріота і громадянина України.

Стратегічними завданнями гуманітарної освіти визначається необхідність формування:

- почуття національної гідності громадянина України;
- повага до законів України;
- політичної культури особистості;
- соціальної активності та гуманістичного мислення;
- працьовитості, ініціативності, цілеспрямованості, відповідальності та інших провідних характеристик всебічно розвиненої особистості;
- поваги до народів та культур світу;
- миротворчої дієздатності, толерантності, моральної цілісності, духовної самовимогливості людини; екологічного мислення та поведінки [128].

Як бачимо, виховання в процесі гуманітарної освіти рис, якостей та почуттів учнів і студентів виступає підґрунтям у формуванні готовності до участі в соціальному житті на засадах гуманізму.

Статус гуманітарної освіти визначається її світоглядною орієнтованістю, функцією знань із різних галузей науки в цілісну картину світу та формування певних позицій і цінностей особистості в найбільш важливих сферах життя, їй притаманна функція соціалізації людини - освоєння сконцентрованих у гуманітарній освіті знань, які розкривають узагальнений і науково-осмислений соціальний досвід як людства в цілому, так і окремого суспільства й навіть окремих людей. В цьому контексті система гуманітарної освіти органічно поєднується з виховною роботою в закладах освіти.

На інтеграцію гуманітарної освіти з вихованням молоді, яка навчається, орієнтує нас також Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти [94]. У ній принцип гуманізації виховання визначено, як один із головних. Звернено увагу на визначення головної мети національного виховання - набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової і екологічної культури.

Єдність освіти і виховання ґрунтується на спільності їх фундаментальної функції - бути механізмами соціалізації людини: освоєння нею соціального досвіду, культури і традицій народу, цінностей та ідеалів, стереотипів, схваленої суспільством поведінки.

Такий підхід повною мірою відповідає конкретно-історичному принципу дослідження соціальних явищ. Тому зміст освіти (гуманітарної зокрема) та суспільний ідеал, як норма суспільної моралі і права, повинні відображати вимоги конкретного суспільства. Вони мають орієнтувати людину на адекватне розуміння сутнісних характеристик суспільства, в якому вона живе, законів і принципів взаємодії між його основними складовими елементами, свого місця і ролі у цій взаємодії та норм і правил (стереотипів) соціальної поведінки, які

дають змогу узгоджено з суспільством реалізувати власні потреби та інтереси. Зрозуміло, що зміни в суспільстві вимагають адекватних змін у змістовому наповненні механізмів соціалізації. Ці зміни в українському суспільстві відбуваються через реформування системи освіти і виховання [107].

Стратегічний напрям суспільних змін в Україні зафіксовано в Конституції України [93], які лягли в основу Закону про освіту та інші нормативні акти, що визначають правове поле реформування освіти України. На них ґрунтуються такі теоретичні концепції, як Концепція виховання, Концептуальні засади гуманітарної освіти.

Гуманітарна освіта має формувати в людини як суб'єкта соціалізації наукове бачення сутності й механізмів соціалізації, а також допомогти їй адекватно оцінити можливості для своєї самореалізації і міру відповідності для цього власного потенціалу й зусиль. Саме на фундаменті сучасних наукових знань про людину як об'єкта-суб'єкта соціалізації, про суспільство та культуру як соціальне середовище соціалізації, про сам її процес та його механізми (зокрема, освіту й виховання), про взаємодію з довкіллям повинне спиратись сучасне виховання. В такому контексті зв'язок педагогіки з іншими гуманітарними дисциплінами допоможе реальному баченню об'єкта-суб'єкта виховання та освіти, адекватному уявленню про вплив конкретних умов соціального життя, розумінню місця освіти і виховання в суспільстві їх функцій і ролі в соціальних процесах.

Таке соціальне бачення українського суспільства як середовища освіти і виховання дасть змогу не тільки якісно і кількісно охарактеризувати стан основних сфер суспільства, а й визначити, як зміни в кожній з них впливають на молодих людей, зокрема на їх світосприйняття, ціннісні орієнтації.

Стосовно політичної сфери, то результати соціологічного моніторингу Українського науково-дослідного інституту проблем молоді свідчать, з одного боку, про підтримку молоддю демократичного шляху розвитку суспільства: на кінець ХХ століття 78% опитаних виступають за реформування суспільства, 9% - за радикальні зміни, 3% вважають, що зміни не потрібні, а 10% не визначились. З другого боку, молодь демонструє деяку політичну пасивність: лише 23% молодих людей визнають політику важливою для себе, а позитивна оцінка ролі окремих партій в житті України коливається в діапазоні від 1% до 9% опитаних. Водночас пасивне ставлення до політики пояснюється тим, що вона мало впливає на життя молоді. За умов збільшення такого впливу 47% готові виявити інтерес до неї. Думається, що політична пасивність молоді пов'язана також із її низькою правовою культурою. Про це свідчить, зокрема, обізнаність її з текстом Конституції України. Досить глибоко ознайомлені з ним були лише 8% опитаних, з окремими положеннями - 33%, знали тільки те, що вона була прийнята, - 48%, а 11% не знали про Конституцію нічого. Як бачимо, навіть ці окремі результати досліджень свідчать про реальний стан і ефективність правової освіти та виховання молоді.

Деякі кращі показники політичної культури у студентської молоді, особливо у першокурсників. Так представницькі соціологічні дослідження професора М. Добрускіна [82] свідчать, що біля 2/3 опитаних студентів

першого курсу ознайомлені з законами та Конституцією України. Хоча лише 19% опитаних студентів вважають, що добре розуміються в сучасній політичній ситуації в Україні, а регулярно читають газети лише 30-35% опитаних.

Звичайно в процесі навчання у ВНЗ політична культура студентів поступово зростає, і на п'ятих курсах технічних вузів 30,7% студентів добре розбираються в політичній ситуації в Україні. В той же час серед ціннісних орієнтацій студентів четвертих курсів патріотизм, політична свобода і демократія займають відповідно 35,6% та 53% всіх відповідей.

Не може не викликати занепокоєння соціальна сфера. Так, згідно досліджень Українського науково-дослідного інституту проблем молоді [65] нижче середнього оцінювали стан свого матеріального становища 66%, як середній - 31%, і лише 3% опитаних молодих людей вважають, що цей стан вище середнього. Звичайно, таке становище відображається на соціальній напруженості: лише 15% вказують на її відсутність у місцях проживання, 12% - не визначились, решта тією чи тією мірою визначає її наявність. Водночас, позитивним є орієнтація значної частини молоді на самостійне подолання труднощів: 61% студентів і 48% школярів збираються самі вирішувати свої проблеми, лише 4-5% очікуватимуть поліпшення ситуації. Хоча не може не турбувати те, що 20-27% готові вирішувати ці проблеми в інших державах із вищим життєвим рівнем.

Суттєві зміни відбулись і в сфері духовного життя, що позначилося на пріоритетах ціннісних орієнтацій молоді. Першу позицію тут займає сім'я (на важливість її для себе вказали 97%), другу - друзі, знайомі (92%), третю, як згадувалось вище, - робота (83%), четверту - вільний час (81%). Далі місця розподілилися у такій послідовності: улюблена справа (хобі) - 71%, мати власну справу - 64%, релігія - 51%, вечори, дискотеки, кафе - 47%, політика - 23% респондентів. Звертає на себе увагу той факт, що практично всі опитані орієнтуються на сім'ю, як найвищий пріоритет. Поясненню цього соціального факту можуть сприяти такі аргументи. По-перше, він цілком прогнозований з позицій концепції соціалізації Е. Еріксона, згідно з якою саме на цьому віковому етапі вирішується головне соціалізаційне завдання - налагодження інтимного життя. По-друге, він може розцінюватись як наслідок зростання ролі сім'ї - важливого інституту соціалізації, роль якого підвищується в перехідний період від соціального патерналізму держави до соціального самозахисту кожного. Зрозуміло, що це вимагає ефективного батьківського «всеобучу», піднесення ролі родинної педагогіки (М.Стельмахович) [128].

Обнадійливими є відповіді молоді на питання про мову. Майже 2/3 опитаних вважають, що люди можуть говорити різними мовами, але державною повинна бути українська. Така позиція має принципове значення. Адже рідна мова виступає важливим засобом освоєння рідної культури, без чого соціалізація виглядає дуже проблематичною. Тому українознавство, українська мова і література є сьогодні пріоритетними в національному вихованні, соціалізації. Тим більше, що практично четверта частина опитаних хибно вважає: державних мов може бути кілька, а 10% - що це не має значення.

Бачення людини як складової біопсихосоціальної системи дає змогу адекватніше уявити механізми її поведінки, зрозуміти, що в їх основі лежать її біологічні, психологічні і соціальні потреби.

Заслуговує на увагу модель людини як живої, багаторівневої, соціальної, саморегулюючої, відкритої системи (І. Хомич). При цьому поведінка розглядається як інтегрована відповідь усіх структурних рівнів особистості на зміни в системі "людина-середовище", спрямована на збереження і відтворення її життєдіяльності. Подібна модель виступає в ролі однієї з найбільш вдалих спроб поєднати біологічне, психічне і соціальне в людини, представити її поведінку як інтегрований результат впливу всіх рівнів «людини-системи» - структурного, функціонального, психічного, свідомісного та поведінкового. Звичайно, такий підхід потребує подальшої розробки й уточнення, хоча його використання для досліджень проблем освіти і виховання та соціалізації виглядає досить перспективним. Звичайно, окреслені вище деякі можливості залучення досягнень гуманітарних наук не претендують на завершеність чи вичерпність. Вони можуть розглядатись, як один з варіантів використання сучасних досягнень гуманітарних дисциплін у освіті, теорії і практиці виховної роботи. Однак навіть такий розгляд дає підстави для висновку, що шляхи гуманізації освіти і виховання пролягають насамперед через використання досягнень психології, соціології, українознавства, екології.

До проблеми впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти не були практично готові більшість викладачів-суспільствознавців. У викладацькому середовищі розгорнулася гостра дискусія щодо відношення до марксизму-ленінізму, ідеалів соціалізму, в якій проявилася диференціація поглядів суспільствознавців. При цьому дослідники вважають за можливе виділити три основні групи [82].

Першу групу утворили викладачі, які порвали з марксизмом. Вони швидко пристосувались до нових умов, деякі приєднались до критики марксизму. Деякі з них стали вихвалити західні філософські теорії так само апологетично, як робили це зовсім недавно щодо марксизму-ленінізму.

Друга менша групи суспільствознавців, не змінила своїх світоглядних орієнтацій з принципових позицій, залишилась прихильниками марксистських поглядів, як «єдино вірних», представники цієї групи не ховали своїх поглядів, несли ці переконання у студентське середовище, читаючи нові за назвою суспільні дисципліни за старими догмами. Третя група суспільствознавців зайняла центристську позицію, пасивно пристосувались до змін, несучи до студентів косметично оновлені навчальні курси.

Знайшлися й такі суспільствознавці, які сформувались не лише під впливом безоглядної апологетики марксизму, але й в розумінні неможливості зрозуміти і пояснити складні явища суспільного життя, спираючись лише на одну наукову теорію, саме завдяки їх чіткій і зваженій позиції, науковим переконанням відбувається впровадження та поширення ідей гуманітарної освіти в навчальний процес вищої школи. Вплив цієї групи на впровадження гуманітарних засад обумовлювався відповідними нормативними документами: «Закон про освіту», «Закон про середню освіту», «Закон про професійно-

технічну освіту» та «Закон про вищу освіту» [128].

Перелічені нормативні документи створювали правове поле, яке чітко обумовлювало неухильність реформування всіх рівнів освіти України на гуманістичних засадах. Були розроблені навчальні програми з основних суспільних та гуманітарних навчальних дисциплін після обговорення на регіональних нарадах завідуючих кафедрами суспільних наук набули нормативного характеру і обумовили чіткі вимоги щодо змісту та структури кожної з дисциплін.

Таким чином, Концептуальні засади гуманітарної освіти набули змістовної спрямованості у всіх вищих навчальних закладах, та організованого контрольованого характеру, а отже стали об'єктом управління навчальним процесом.

Але на сьогодні залишається чимало проблем, пов'язаних з перепідготовкою та підвищенням кваліфікації викладачів - суспільствознавців. Нажаль, відсутність чіткої системи у цьому напрямі залишає ще на досить низькому рівні теоретичну підготовку професорсько-викладацького складу, консервує умови відтворення міфів у освіті.

Важко не погодитись з оцінкою відомого фахівця з філософії освіти В. Андрущенко, що наше освітянське поле рясніє пустоцвітом різноманітних міфів - завищених оцінок, фантастичних проєктів, безпідставного самозвеличення і самозаспокоєння. Ці міфи, більшість яких сформувались ще в царині ідеологізованої суспільної (громадянської) свідомості колишнього СРСР, заважають справі. Як пута на ногах, вони стримують погляд у майбутнє. Щоб стати на твердий ґрунт реальності, ми повинні пройти етап звільнення освіти від міфів [6].

На заваді впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти постала, перш за все, міфологізація змісту освіти. Найзручнішими і ефективними засобами цього були, звичайно ж, освіта і культура, мистецтво і безпосередня пропаганда. Майстерно komponуючи навчальні програми й не менш скрупульозно цензуючи підручники, колишні «ідеологи від освіти» наповнили її системою різноманітних міфів, які пронизували собою не лише гуманітарні, але й практично весь комплекс природничих і технічних дисциплін, поширювались на виховну, спортивно-масову й культуротворчу роботу, охоплювали життєдіяльність закладу освіти загалом. Як не прикро, але факт: значна частина змісту всіх навчальних планів і підручників все ще міфологізована. Це означає, що частка ілюзійного знання, на якому відточують свої здібності, духовний світ і культуру нинішні школярі і студенти, досить висока. Нам належить здійснити широкомасштабну деміфологізацію змісту освіти, пройти етап, «звільнення від минулого і новоствореного привида» (Френсіс Бекон) [9].

Зрозуміло, що особливо важливим блоком деміфологізації навчання є осучаснення змісту дисциплін соціально-гуманітарного профілю. Розпочинати потрібно з переосмислення (переоцінки) значення і ролі марксистсько-ленінської теорії. Приваблюючи обіцянками їх досягнення в майбутньому, КПРС спрощувала як самі цінності, так і ті засоби, якими вони можуть бути

наближені, відторгала людей від світової науки і культур, де означені цінності отримували більш менш реалістичну інтерпретацію. Саме тому, розвінчуючи марксизм, як останню міфологічну конструкцію ХХ століття, варто повернутись до справжньої науки і культури, до дійсної історії і соціальної практики, до теорій і імен, які становлять гордість вітчизняної і світової думки.

Слід підкреслити, що критичне осмислення суті і спрямованості нових і новітніх наукових і філософських доктрин, на яких базується сучасна соціальна практика, є завданням не менш складним і довготривалим. Більшість з них у їх істинному значенні і спрямуванні нашим науковцям (а тим більше вчителям і педагогам) не відомі. Звичайно, про них чули. Імена їх творців десятки й сотні раз «переспівувались» спеціалістами з «критики буржуазної філософії». Однак те, про що в дійсності писали ці мислителі залишалося за межами навчальних курсів, підручників і монографічних досліджень. Тому, звертаючись до них, можна потрапити в нову пастку - віддати свої симпатії доктринам, які випадково попали в поле нашої наукової уваги. Очевидно, авторитетом і зразком для наслідування тут має стати «державна філософія» розвинутих країн світу. З другого боку, ми маємо уникнути сліпого копіювання чужого досвіду, більш уважно придивитися до власної філософської, наукової і культурної традиції й сформувані теорію чи, скоріш, низку теорій, органічне плетиво яких й утворить світоглядну й методологічну основу української освіти, культури і виховання особистості.

Крім того, необхідно підкреслити роль гуманітарної освіти у деміфологізації природничих дисциплін, серед яких продовжують домінувати взаємопов'язані групи міфів. Подорожуючи сторінками практично всіх природничих дисциплін, цей міф формує у школярів і студентів сцієнтистський світогляд і спосіб мислення - хибне (ілюзійне) уявлення про науку як «абсолютне добро» і як абсолютний засіб розв'язання всіх суспільних суперечностей і негараздів, як єдину й безальтернативну панацею від всіх бід, як «абсолютне благо». Вони можуть бути величезним суспільним благом і не меншим суспільним лихом.

Викорінення міфу про «науку як абсолютне благо» є одним із головних завдань деміфологізації змісту природничої і науково-технічної (інженерної) освіти. Зрозуміло, освіта має базуватися на науковому знанні, однак, не фетишизуючи його значення і соціальну роль, а зважаючи на співвідношення можливого (з точки зору науки) і не можливого (з точки зору сучасних і перспективних соціокультурних реалій). Не все обґрунтоване (доведене, спрогнозоване) наукою є «можливим» і «доцільним» на сьогодні. Не все з нього може бути можливим і доцільним завтра і, навіть, взагалі. Істина і похибка - рідні сестри, які поперемінно (але обов'язково через науку) пропонують людству свої «прогресивно-модернові» послуги. Окрім того, існує глибокий пласт так званого позанаукового знання. Існують міфи, релігійні доктрини, теологія, теософія, окультне знання. Студенти повинні мати про них хоч би первинне уявлення. Саме тому, залучаючись до наукового знання і пізнання, студенти повинні навчитись думати, розмірковувати, сперечатись, зрештою не боятись не погоджуватись з тим, що пропонується їм у якості

безапеляційної наукової істини.

Не менш розповсюдженим є міф про невичерпність вітчизняних надр, запасів сировини, багатий природоресурсний потенціал держави. Цей міф «перекочував» зі старої системи освіти з тим же пафосом і самозахопленням, перебільшенням і навіть фетишизацією розглядаються аналогічні показники України як незалежної держави. У учнів і студентів мимоволі формується ілюзійне уявлення про природоресурсні передумови й резерви незалежності, підточується почуття бережливості і екологічного мислення, ініціюється гординя, яка згодом стає підставою для безгосподарності і марнотратства. Зміна «ідеології» розгляду природо-ресурсної проблематики, її деміфологізація постає нагальною й невідкладною проблемою оновлення змісту ряду навчальних курсів.

На сьогодні потрібно повернутись до реальності й, відкинувши самохизування, відкрито визначитись у кількості і якості тих природних передумов, з яких розпочинає розбудовуватись незалежна й самостійна держава. Студенти мають знати, з чого Україна розпочинає вибудовувати свою соціальність, якими ресурсами (природними, енергетичними, людськими) вона володіє, з чим входить у світову співдружність і яку позицію у відповідності з геополітичним становищем та природними умовами буде.

Як показують дослідження, перехід від тоталітарного до демократичного (відкритого) суспільства здійснюється не водночас, а довготривалою й копіткою реформаторською діяльністю, а головне - на зрілій самосвідомості громадян, які мають сміливість і змогу «керуватись власним розумом».

За розрахунками експертів подолання наслідків і залишків тоталітаризму буде здійснюватись зусиллями декількох поколінь. Відповідно, формою суспільної життєдіяльності в цей час має бути інша модель, а саме - модель «організованого суспільства», в межах якої, по-перше здійсниться деконструкція тоталітарної системи і, по-друге, сформується цивілізаційні підвалини суспільного життя, які зрештою й дозволять новим поколінням стати в один ряд з розвинутими народами і державами світу [5-7].

Слід зазначити, що міфологізація змісту освіти, і гуманітарної зокрема, співіснує (а нерідко підсилюється) з так званими «освітянськими міфами» - ілюзійними уявленнями про стан і закономірності розвитку самої освітянської галузі.

Найбільш поширеними з «освітянських» є міф про те, що «освіта в Україні - в одній з розвинених республік колишнього СРСР - була коли б чи не найкращою в світі». Ідеологія і пропаганда колишнього СРСР виконувала функцію відсторонення людей від тяжкої й несправедливої дійсності. Вона створювала про нею таку ілюзію, попадаючи в яку, людина втрачала відчуття реальності й не лише не зважала на негаразди, але й пишалась досягненнями, яких не було. «Ідеологізовані речі» в свідомості пересічної людини жили власним активним життям, заступали істину і правду і одночасно спонукали до дії - голодних і обездолених, але щасливих в своїй надії на світле, краще і справедливе [9].

Освіта в колишньому СРСР була загалом непоганою, збалансованою у відповідності до вимог тогочасної суспільної практики, більш-менш конкурентноздатною. Однак, це лише половина правди, причому, не головна, повна правда має бути доповнена іншим: в радянській системі освіти мали місце такі суперечності, які руйнували її зсередини й розгортання яких, рано чи пізно привело б до розпаду системи освіти, навіть, якщо допустити, що СРСР продовжував існувати ще деякий час. Найбільш відчутним серед них були: а) тотальна ідеологізація освіти; б) її надмірна централізація; в) відторгнення освіти від національної культурно-історичної традиції (денаціоналізація освіти); г) мілітаризація освіти і виховання; д) відмежованість освіти від зарубіжної теорії і практики (закритість системи); ж) одержавлення освіти й обмеження демократичних тенденцій її розвитку; з) розбалансованість системи ("перевиробництво" фахівців інженерно-технічного профілю й обмаль підготовки спеціалістів соціального профілю).

Отже, колишня система освіти мала як свої плюси, так і не менш вагомі мінуси, їх можна і потрібно аналізувати, причому, не лише з позицій історично пройденого і пережитого, а й з тим, щоб знати, що треба взяти з собою у майбутнє, а чого слід уникнути. Суспільство очікує перетворень. Перший крок до них має здійснити освіта, деміфологізація якої постає у якості головної вимоги повернення до реальності, конкретних справ і дійсного оновлення.

Не менш живучим (і деконструктивним) освітянським міфом є міф про те, що нібито існує міжнародна ідеальна модель освіти, яку потрібно лишень належним чином освоїти і впровадити в наше освітянське середовище. Логіка розповсюдження цього міфу виходить із правильних у своїй основі положень щодо європейської орієнтації України, демократичних і ринкових перетворень, повернення до фундаментальних цінностей, на яких базують свою життєдіяльність розвинені народи світу. Різновидом (модифікацією) зазначеного міфу є думка про те, що «ідеальну модель освіти» можна сконструювати, запозичивши все краще з досвіду розвинених країн світу. У цьому зв'язку, в нашому педагогічному середовищі досить інтенсивно популяризуються способи організації навчання та виховання в Англії і США, Німеччині і Франції, Японії і деяких інших країнах світу. Причому, саме «популяризуються», а не аналізуються - критично і прискіпливо - як з точки зору їх сутності, так і з поглядом на внутрішні суперечності, які звичайно ж є в будь-якій системі освіти, навіть в найбільш розвиненій і ефективній.

Ті, кому доводилося займатися цією справою предметно і професійно, розуміють, що «ідеальної моделі освіти» не існує. Очевидно, навряд чи її можна й механічно сконструювати, навіть якщо у якості складових взяти найбільш життєві частки більш-менш ефективних освітянських моделей світу. «Життєвість» цих часток існує доти, доки вони є органічними складовими цієї ж таки (а не іншої!) системи, вибудованої у відповідності з конкретними умовами, традиціями, культурою. Отже потрібно відмовитись від сліпого копіювання «чужих моделей», а тим більше - від їх механічного "конструювання". У пошуках нової моделі освіти слід рухатись, насамперед, шляхом творчого відтворення власного культурно-історичного досвіду в його

органічному поєднанні з найновішими досягненнями сучасної науки, культури і соціальної (у першу чергу, педагогічної) практики.

Нова модель української освіти має базуватись на українській національній культурно-історичній традиції, теоретичних надбаннях української педагогіки, досвіді поколінь у найбільш широкому розумінні. Вона повинна враховувати й відтворювати менталітет нації, народні традиції і звичаї, відповідати характеру української людини, відтворювати її світовідчуття і життєоблаштування. Зрозумілим є й те, що в неї повинно увійти все передове і прогресивне, вивірене досвідом передових країн світу. «Закритість» системи ми вже пережили. Універсальною формулою створення нової моделі освіти має стати Шевченкова настанова – «і чужого не цурайтесь, і свого навчаєтесь»: «свого» - дійсно національного, народного, «чужого» - дійсно передового і прогресивного [128].

Не менш «живучим» є й новітній, сформований наприкінці ХХ століття міф про «всесилля комп'ютеризації освіти, її входження в ІНТЕРНЕТ і дистанційне навчання». Його провідники і прибічники, знову ж таки, виходять з принципово правильних позицій, зокрема, щодо активізації інформаційних процесів, необхідності їх упорядкування.

Серед можливих негативних наслідків перебільшення ролі комп'ютеризації в реформуванні освіти В.Андрущенко визначає тенденцію до елітарної замкненості групи інтелектуалів і відповідного відчуження людини від реального життя, загрозу втрати почуттєвості спілкування вчителя і учня в навчально-виховному процесі; своєрідна деінтелектуалізація навчання, його заміщення механічними правилами роботи з комп'ютером; загальна криза творчості, в яку подневільно попадають учасники навчально-виховного процесу, захоплені інформаційними технологіями більшою мірою, ніж того вимагає практика. Відомий афоризм засвідчує просту істину: «не завжди важливо, що говорять, але завжди важливо, як говорять». Мова комп'ютера завжди однакова, вчителя - різна. Причому, з урахуванням індивідуальності кожного, хто навчається! Саме вона пробуджує почуття, виховує світогляд, надихає на творчість [8].

І все ж, інформатизація освіти є тенденцією об'єктивною, а тому й невідворотною. Понад те, вона є стратегічним ресурсом розвитку освіти такою ж мірою, як інформація й теоретичне знання є стратегічним ресурсом постіндустріального суспільства. Її можна прискорити чи загальмувати, але ніяк, ніколи, і ніякими засобами не зупинити, як не можна зупинити прогресивний хід історії, розвиток науки і техніки, творчої наснаги людини.

«Криза освіти», про яку сьогодні так багато говорять по обидва боки океану має не лише «інформаційну» природу. Її корені набагато глибші. Простою «комп'ютеризацією» її не подолаєш. Упровадження інформаційних технологій - не панацея від всіх бід, а лише засіб осучаснення освіти, її модернізації у відповідності з найновішими досягненнями цивілізації. І не більше.

Деміфологізація освіти - процес складний і довготривалий. Він розпочинається з переосмислення загальної концепції освіти у відповідності з

новими життєвими реаліями, культурними надбаннями людства, досягненнями науки і соціальної практики. Завершальним акордом цього процесу є перекваліфікація педагогів. Головною ж метою деміфологізації є радикальна зміна свідомості учасників навчально-виховного процесу, думка, почуття і воля яких мають вирватись з лабет ілюзійної свідомості і повернутись до реальності, якою б важкою і суперечливою вона не була.

На подальшу деміфологізацію освітянської свідомості орієнтує вищу освіту Проект «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» [119]. З подоланням зокрема згубних наслідків технократизму безпосередньо пов'язується прогресивний поступ людства, зумовлений зростанням ролі освіти, її відповідності новим вимогам XXI століття. Характерно, що в Національній доктрині закладено подальше реформування, трансформація та розвиток української освіти на засадах гуманізму.

Гуманітарне спрямування, притаманне також головним пріоритетам державної політики в розвитку освіти, щодо реалізації цієї головної мети. Це, зокрема, такі пріоритети:

- особистісна орієнтація освіти;
- * формування національних та загальнолюдських цінностей;
- * створення рівних можливостей для дітей і молоді у здобутті якісної освіти, постійного оновлення змісту освіти;
- * розвиток системи неперервної освіти та освіти впродовж життя;
- * формування через освіту здорового способу життя;
- * розвиток україномовного освітнього простору;
- * забезпечення освітніх запитів національних меншин;
- * забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу;
- * розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості;
- * інтеграція освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки;
- * розробка і запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- * створення індустрії навчальних засобів;
- * створення ринку освітніх послуг;
- * інтеграція української освіти у європейський та світовий освітній простір.

На систему освіти Доктриною передбачено покладання важливих завдань гуманістичного контексту щодо забезпечення:

- * формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- * збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;

- * виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини;
- *формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу, сучасного світогляду, творчих здібностей і здатності до самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;
- *підготовку людей високої освіченості і моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці;
- *створення необхідних умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;
- *підтримка дітей і молоді з особливими потребами;
- *формування здорового способу життя, розвиток дитячого і юнацького спорту, туризму;
- *етичне, естетичне та екологічне виховання;
- *наступність і неперервність освіти;
- *інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- *різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання й виховання;
- *моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- *створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу [119].

В Доктрині передбачене подальше поєднання освіти з вихованням на розширенні гуманістичного підґрунтя їх реалізації. Зокрема, національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь [119].

Таким чином, дослідження проблем впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні дає підстави для деяких узагальнень:

1. Впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти виступає як важлива складова і, в той же час, необхідна умова трансформації освітньої системи в Україні.
2. Складність протікання процесу гуманізації та гуманітаризації української освіти, і вищої освіти - зокрема, обумовлена співпаданням у часі глобальної кризи світової освіти з загальносуспільною кризою в українському суспільстві і відповідного резонансу кризових явищ у освітянській галузі України.
3. Гальмування процесу гуманізації освіти в Україні відбувається також в наслідок дії «освітніх міфів» щодо стану і моделей розвитку української освіти та змісту як соціально-гуманітарних, так і природничих дисциплін у ВНЗ.

4. Долаючи труднощі і перешкоди відбувається поступова, послідовна і неухильна трансформація освіти на гуманістичних засадах. Цей процес набуває все більшої нормативної визначеності та відповідного теоретико-методичного забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті виступає теоретичним документом, який з одного боку - завершує процес створення теоретичного підґрунтя та практичних змін у навчально-виховному процесі, організації і управлінні вищою освітою, які, в цілому, забезпечують незворотність гуманістичної трансформації вищої освіти. З іншого боку в цьому документі закладено теоретичні орієнтири на подальше поглиблення гуманізації та гуманітаризації вищої освіти.

Висновки до третього розділу

1. Вхід України у Болонський простір є для українського суспільства важливим та необхідним через потребу визнання українських дипломів за кордоном, підвищення ефективності та якості освіти і відповідно конкурентоздатності українських ВНЗ та їхніх випускників на європейському й світовому ринку праці. Адже Болонський процес вийшов за межі Європейського Союзу та Європи і стає частиною процесу глобалізації вищої освіти та глобального ринку праці. Приєднання до Болонського процесу сприяє утвердженню принципу автономії в університетській освіті України, послабленню, а в перспективі зникненню жорсткого адміністративного та фінансового контролю з боку державних органів за функціонуванням університетів, ефективному залученню та використанню власних ресурсів у навчальному процесі, організації стажування та обмінів для студентів та викладачів. У внутрішньо суспільних процесах ці зміни сприяють розвитку громадянського суспільства, формуванню громадянської культури та відповідальності, поглибленню демократичних трансформацій.

2. Враховуючи тенденції глобальної цілісності інформатизаційних процесів, медіа-освіта як інтегрований напрям освіти в інформаційному суспільстві, спрямована на сприяння опануванню сучасних комп'ютерно-телекомунікаційних технологій за одночасного виховання відповідальності, пов'язаної з застосуванням цих технологій, і на усвідомлення не тільки їхніх переваг, а й загроз для людської психіки. При цьому одним із системоутворюючих понять медіа-освіти є поняття інформаційної безпеки – стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, зведення до мінімуму неповноти, невчасності й невірогідності інформації, негативного інформаційного впливу, негативних наслідків функціонування інформаційних технологій. Основним змістом медіа-освіти є інтелектуальні й процесуальні (технологічні) вміння інформаційної взаємодії. Структурним елементом і змістовою складовою медіа-освіти є інформаційна освіта в усіх її сферах – інформаційно-технологічній, інформаційно-управлінській та інформаційно-аналітичній.

3. Проблема вдосконалення системи вищої освіти та підвищення якості професійної підготовки фахівців в Україні є найважливішою соціокультурною проблемою, розв'язання якої можливе тільки при приведенні освіти у відповідність з новими соціально-економічними вимогами ринкової економіки. На сьогодні державні структури, які визначають і здійснюють політику в галузі якості освіти, напрацьовують політичні тенденції, визначають стратегії і здійснюють, у відповідності з потребами суспільства і ресурсами держави, освітянські програми, які необхідні для економічного та соціального розвитку України, а також індивідуального та культурного самовираження особистості у суспільстві. Освіта в Україні організується з урахуванням принципу безперервності. Програми реформування освіти націлені на те, щоб відповідати як вимогам відповідних галузей економіки, так і забезпечувати професійну підготовку.

4. Стратегічним у реформуванні гуманітарної освіти завдання є відродження і розбудова національної системи освіти. Воно включає в себе гуманістичні цінності-цілі: формування освіченої, творчої особистості; становлення її фізичного і морального здоров'я; забезпечення пріоритетного розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усьому розмаїтті зразків. Основними напрямом і шляхами реформування змісту гуманітарної освіти є: формування гуманітарного мислення; вивчення рідної, державної та іноземної мов; залучення до мистецтва; творчості, української та світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, розмаїття шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури, утвердження пріоритетів здорового способу життя людини; відображення в змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку; широке вивчення українознавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів держави.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження виконано всі його завдання. Аналіз результатів дослідження дає можливість зробити такі **висновки**:

1. Європейський вибір України, необхідність європейської інтеграції є одним з найважливіших чинників державної незалежності, політичної стабільності та економічного розвитку країни. Україна послідовно реалізує курс на інтеграцію в європейські структури. Прагнення нашої держави до здобуття повноправного членства в Європейському Союзі вперше зафіксоване в «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою України у липні 1993 року. На міжнародному рівні це було проголошено Президентом України Л. Кравчуком 14 червня 1994 року в м. Люксембурзі під час підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та його державами-членами. А Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, яка визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади з метою створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в Європейському

Союзі. Така стратегія повинна забезпечити входження держави до європейського політичного, економічного і правового простору і отримання на цій підставі статусу асоційованого члена ЄС, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі.

2. Відкритий європейський простір для вищої освіти України є багатим джерелом перспектив, які враховують її різноманітність. Він вимагає подальших зусиль щодо усунення бар'єрів і оновлення систем викладання і навчання. Це сприятиме розвитку мобільності і тісної співпраці. Інтеграційний процес в Україні полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків в ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовують на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору. Завдання процесу передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти й обміни та поширення інформації.

3. Для реалізації концептуальних засад євроінтеграційного процесу в галузі науки та освіти в Україні створено умови для: вдосконалення двоступеневої структури вищої освіти; прийняття прозорих та зрозумілих градацій дипломів, ступенів та кваліфікацій; використання єдиної системи кредитних одиниць і додатка до диплома; врахування європейської практики організації акредитації та контролю якості освіти; підтримка і розвиток європейських стандартів якості освіти; ліквідація перепон для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників; запровадження сучасних підходів інтеграції вищої освіти і науки у справі підготовки магістрів та аспірантів; забезпечення подальшого розвитку автономності та самоврядування у системі вищої освіти та науки.

4. Впровадження ступеневої системи вищої освіти і введення нових освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» надає широкі можливості для задоволення освітніх потреб особистості, забезпечує гнучкість загальноосвітньої, загальнокультурної та наукової підготовки фахівців, підвищення їх соціального захисту на ринку праці та інтеграцію у світове освітянське співтовариство. Введення ступеневої освіти в освітню галузь України значно розширило правові рамки фахівців, про що свідчить підписана Україною у Лісабоні на спільній конференції Ради Європи та ЮНЕСКО конвенція про визнання кваліфікацій, які належать до вищої освіти у Європейському регіоні.

5. Впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти виступає як важлива складова і, водночас, необхідна умова трансформації освітньої системи в Україні. Складність протікання процесу гуманізації та гуманітаризації української освіти, і вищої освіти зокрема, зумовлена збігом глобальної кризи світової освіти із загальносуспільною кризою в українському суспільстві і відповідним резонансом кризових явищ в освітянській галузі України. Гальмування процесу гуманізації освіти в Україні відбувається також внаслідок дії «освітніх міфів» щодо стану і моделей розвитку української освіти та змісту

як соціально-гуманітарних, так і природничих дисциплін у ВНЗ. Долаючи труднощі і перешкоди, відбувається поступова, послідовна і неухильна трансформація освіти на гуманістичних засадах. Цей процес набуває все більшої нормативної визначеності та відповідного теоретико-методичного забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті виступає теоретичним документом, який, з одного боку, завершує процес створення теоретичного підґрунтя та практичних змін у навчально-виховному процесі, організації й управлінні вищою освітою; з іншого боку, у цьому документі закладено теоретичні орієнтири на подальшу практичну реалізацію завдань гуманізації та гуманітаризації вищої освіти.

6. Модернізація гуманітарної освіти в Україні, відповідно до інтеграційних процесів в освітньому середовищі включає такі пріоритети: особистісна орієнтація освіти; формування національних та загальнолюдських цінностей; створення рівних можливостей для дітей і молоді у здобутті якісної освіти, постійного оновлення змісту освіти; розвиток системи неперервної освіти та освіти впродовж життя; формування через освіту здорового способу життя; розвиток україномовного освітнього простору; забезпечення освітніх запитів національних меншин; забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу; розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості; інтеграція освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки; розробка і запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій; створення індустрії навчальних засобів; створення ринку освітніх послуг; інтеграція української освіти у європейський та світовий освітній простір.

На систему гуманітарної освіти покладено важливі завдання гуманістичного контексту щодо формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється; збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини; формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу, сучасного світогляду, творчих здібностей і здатності до самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості; підготовку людей високої освіченості і моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці; створення необхідних умов для розвитку обдарованих дітей та молоді; підтримка дітей і молоді з особливими потребами; формування здорового способу життя, розвиток дитячого і юнацького спорту, туризму; етичне, естетичне та екологічне

виховання; наступність і неперервність освіти; інноваційний характер навчально-виховної діяльності; різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання й виховання; моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг; створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу.

7. Встановлено, що академічна мобільність – це система заходів, які забезпечують право та можливість переміщення студента на навчання чи стажування за межами навчального закладу з метою опанування або продовження освіти. Вона сприяє навчальній, виховній, науковій, культурній, методичній діяльності; забезпечує умови для оволодіння системою знань про людину, природу і суспільство; формує соціально зрілу, творчу особистість; виховує морально, психічно і фізично; формує національну позицію, патріотизм, власну гідність, готовність до трудової діяльності, відповідальність за свою долю; забезпечує високі етичні норми, атмосферу доброзичливості і взаємоповаги у стосунках між працівниками, викладачами та студентами; забезпечує набуття студентами знань у певній галузі, готує їх до професійної діяльності; надає можливість проведення наукових досліджень або творчої, мистецької діяльності як основи підготовки майбутніх фахівців та науково-технічного і культурного розвитку держави; готує молодь до самостійної наукової, викладацької або мистецької діяльності.

Запровадження мобільності в Україні передбачає цілу низку заходів на різних рівнях організації, зокрема: заснування в організаційно-функціональній структурі ВНЗ міжнародного офісу і бюро для організації обміну студентами та викладачами; створення банку даних про світові, європейські й національні університети та їх навчальні матеріали; інтернаціоналізація і скоординованість навчальних планів; впровадження кредитно-модульної системи ECTS; розробка веб-сторінок, які б відображали процеси, що відбуваються в створених консорціумах; створення необхідної системи кураторства, яка допомогла б студентам і викладачам у практичній реалізації їхніх потреб щодо мобільності; організація студентських служб для адаптації студентів у новому середовищі; створення нової системи підвищення кваліфікації і перепідготовки для професорсько-викладацького складу, яка задовольняла б потреби ринкової економіки України для реалізації важливого загальноєвропейського принципу «освіта через усе життя»; впорядкувати систему наукових ступенів в Україні, яка відповідала б міжнародним стандартам і дозволяла б зняти перешкоди у мобільності на європейському науковому й освітянському просторах; Міністерство освіти і науки має впорядкувати термінологію мобільності студентів і професорсько-викладацького складу в Україні. та створити відповідний тлумачний словник. Представлене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх проблем, майбутніх розвідок потребують питання, що стосуються академічної мобільності студентів в європейському просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук О. Європейська унія: криза чи реформа? / О. Андрійчук // Львівська газета, 2005. – 06 липня. – № 116 (682).
2. Андрущенко В. Вища освіта в пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу / В. Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. - №2. – С. 6-12.
3. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В.Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. - № 1 – С. 5–10.
4. Андрущенко В. Модернізація вищої освіти України в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 5–11.
5. Андрущенко В.П. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко / Ін . вищ. освіти АПН Укр. – К., 2006. – 583 с.
6. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблеми організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2005. – 498 с.
7. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть / В. Андрущенко / Інститут вищої освіти АПН України. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. – 501 с.
8. Андрущенко В.П. Педагогічна освіта України: Болонські виклики і напрями модернізації / В.П.Андрущенко // Практична філософія. – 2004 – № 1. – С. 124-128.
9. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2005. – 804 с.
10. Андрущенко Т.В. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації (політологічний аналіз): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.В. Андрущенко; Харк. нац. унт ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – 19 с. – укр.
11. Астахова В. Академическая мобильность преподавателей и студентов: состояние и перспективы развития / В. Астахова, Н. Белова // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: [редкол.: В. И. Астахова и др.] – Харьков: Изд-во НУА, 2010. – 364 с.
12. Астахова В. Безперервна освіта – стратегічний напрям розвитку сучасних освітніх систем / А. Астахова // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 43-45.
13. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 352 с.

14. Бабкіна О. Проблеми підвищення якості вищої освіти в Україні у контексті болонських реформ / О. Бабкіна // Освіта і управління. - К., 2006. - №1. - С. 91-94.
15. Бабочкин П.И. Духовно-нравственное становление специалиста в вузе (в зеркале социологии) / П.И. Бабочкин. - М.: 1999. – 234 с.
16. Байденко В.І. Болонський процес: структурна реформа вищої освіти Європи / В.І. Байденко. - М.: Дослід. центр проблем якості підготовки спеціалістів, Рос. новий ун-т, 2002. - 128 с.
17. Балицкий А.Г. Болонский процесс: на пути к гармонизации европейского образовательного пространства / А.Г. Балицкий // Словацкий технический университет. – ИжГТУ, 2004. – 125 с.
18. Балл Г.О. Професійна діяльність і підготовка до неї у контексті розвитку особистості та становлення її духовності / Г.О. Балл // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року / За редакцією С.О. Сисоевої і О. Г. Романовського. – Харків: ХДПУ, 2000. – С. 34-39.
19. Барановський Ф. Чинники та мотиви європейської інтеграції України / Ф. Барановський // Політичний менеджмент, 2008. – №1 (28) (лютий).
20. Белова Н.И. Академическая мобильность преподавателей и студентов: состояние и перспективы развития / Н.И. Белова // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: [редкол.: В.И. Астахова и др.]. – Харьков: Изд-во НУА, 2010. – 364 с.
21. Беренштейн Л. Ю. Суть та етапи впровадження принципів Болонського процесу у вищих навчальних закладах сучасної України / Л. Ю. Беренштейн // Матер. Всеукр. наук.практ. конф. 21 квітн. 2005. Націон. аграрн. унт. – Ч. 1. – К: НАУ, 2005. – С. 28-34.
22. Бех В.П. Генезис соціального організму країни / В.П. Бех. – Запоріжжя. - Просвіта, 2000. - 288 с.
23. Беліков С.Б. Досвід упровадження Болонської системи в закладах ВНЗ Запоріжжя / С.Б.Беліков, О.В.Климов // Педагогіка і психологія. – 2009. – №1. – С. 17-27.
24. Беляев Ю. Болонський процес. Хрестоматія / Ю. Беляев, О. Мішуков. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – 276 с.
25. Беляков О.О. Впровадження ідей Болонського процесу: чого бракує Україні? / О.О. Беляков // Вчені записки університету «КРОК». – 2008. – Вип.. 18. – том 1. - 344 с.
26. Бідзюра І. Деякі аспекти захисту національних інтересів України / І. Бідзюра // Політичний менеджмент, 2005. – № 2 (11). – с.145-155.
27. Бобицький Н. Україна – ЄС: на шляху до нової угоди / Н. Бобицький // Дзеркало тижня, 2006. – № 1 (580). – 14-20 січня.
28. Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с.

29. Болонський процес: модель структури додатку до диплому / уклад. З.І. Тимошенко; Європейський університет. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2004. – 74 с.
30. Болонський процес: нормативно-правові документи / уклад. З.І. Тимошенко; Європейський університет. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2004.
31. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / Упорядн.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабін. – Київ -Тернопіль, 2003. – 55 с.
32. Болонський процес: Погляд у майбутнє загальноєвропейського освітнього простору. Щотиждн. «Аптека». – 2005. – № 47 (518).
33. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський, ректор НТУУ «КПІ». - Режим доступу: <http://www.ntukpi.edu>
34. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи / Укл. В.П. Бех, Ю. Л. Маліновський ; за ред. академіка В.П. Андрущенка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Дрогоманова, 2004. – 221 с.
35. Болонський процес: цикли, ступені, кредити / Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Є.І. Сокол, Б.В. Клименко – Харків: вид-во НТІ «Харківський політехнічний інститут», 2004. – 143 с.
36. Болюбаш Я. Болонський процес: подолання стереотипів / Я. Болюбаш // Освіта України. – 2004. – 19 березня.
37. Большаков В. Болонський процес: плюси і мінуси / В. Большаков, С. Нейковський // Інформаційний вісник АН вищої освіти України. - 2007. - №2(53). - С. 11-13.
38. Бондаренко О. Болонський процес: камені спотикання на шляху до Європи / О. Бондаренко // Віче України. – 2005. – 22 серпня.
39. Бринев С. Академическая мобильность студентов как фактор развития процесса интернационализации образования / С. Бринев. - [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prof.msu.ru>
40. Бутейко А. Українські вектори / А. Бутейко // Дзеркало тижня, 2002 . – 11-17 травня. – № 17.
41. Василенко С.Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: Автореф. дис. ... д-ра політ. Наук / С.Д. Василенко. – К., 2002. – 48 с.
42. Васильєва О.О. Шляхи реалізації основних принципів Болонської декларації. Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / О.О. Васильєва, С.Ф. Горбань, В.О. Толок // НМЦ ВО МОН України. – К., 2005. – Вип. 45: Болонський процес в Україні. – 4.1. – 192 с. – С. 4-8.
43. Велика хартія університетів (Болонья, 18 верес. 1988. Болонський процес: документи). – К: Вид-во Європейського ун-ту, 2004.
44. Вербицька С.В. Міжнародна студентська академічна мобільність: етапи розвитку та суб'єкти організації / С.В. Вербицька. Вісник Житомирського державного університету. - Випуск 45. Педагогічні науки, 2009 . - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/3047/1/4_45.

pdf

45. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: Доповідь міністра освіти і науки І. Вакарчука на підсумк. колегії МОН України (21 бер. 2008 р., Київ) // Освіта України. – 2008. – 25 бер. – № 23.
46. Вища освіта України і Болонський процес: курс лекцій / укл. В.Г. Воронкова, О.Є. Швець. – Запоріжжя: Держ. акад. управління, 2004. – 95 с.
47. Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / За редакцією В.Г Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болубаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 384 с.
48. Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: монографія / Під загальною редакцією Андрущенко В. П., Михальченка М.І., Кременя В.Г. – К.: ДЦССМ, Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 440 с. - Соціальна робота. Книга 6. – С. 109-183.
49. Вища освіта в Україні: реалії, тенденції. Перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 17-18 квітня 1996 р. / Ред. Колегія Андрущенко В.П., Зязюн І.А., Ничкало Н.Г., Стрілько В.В., Дем'яненко Н.М., – К.: 1996. – 208 с.
50. Владимірова А. Современное образование: политика выживания или развития / А. Владимірова, Н. Акинфиева // ВВШ. – 2001. – № 10. – С. 3-7.
51. Внукова Н. Якість освіти у реалізації завдань Болонського процесу / Н. Внукова // Новий колегіум. – 2005. – № 6. – С. 9-13.
52. Герасіна Л. М. Вища школа: реформування в демократичному суспільстві / Л.М. Герасіна, А. Д. Ятченко. – Х.: Акта, 1998.
53. Герцик М.А. Український спорт на етапі державотворення / М.А. Герцик // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження професора Івана Боберського «Спорт і національне відродження». – Львів, 1993. – Ч.1. – С. 125-127.
54. Гетьманчук О. Євросоюз прочиняє двері: [Конф. в Афінах засвідчила зростання зацікавленості в інтеграції нашої країни до ЄС] / О. Гетьманчук // Київські відомості, 2003. – 25-29 квітня. – с.2.
55. Гребенюк В. Болонський процес і традиції української освіти / В. Гребенюк, Є. Євсєєв // Новий колегіум. – 2004. – № 3. – С. 43-49.
56. Грищенко Г. Болонський процес і стандарти вищої педагогічної освіти / Г. Грищенко // Другі Міжнародні драгоманівські читання, 2006. – Вип. 1. – С. 48-53.
57. Гуляєва Н.М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н.М. Гуляєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С.76–81.
58. Гурч Л. Мобільність студентів та професорсько-викладацького складу як фактор підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в європейському просторі // Персонал, 2005. – № 7.

59. Дем'яненко Н. Класичний університет України і Болонський процес: Реалізація принципу автономії в управлінні / Н. Дем'яненко // Рідна школа. – 2004. - №5. – С. 53-55.
60. Дергачов О. Нова Європа для старої України / О. Дергачов // Політика і культура, 2003. – № 7.
61. Дергачов О. Позиція України щодо Європейської політики сусідства (ЄПС) та перспектив співпраці з ЄС / О. Дергачов. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2007.
62. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.»). – К.: Райдуга, 1994. – С. 8-9.
63. Державна програма розвитку вищої освіти на 2005-2007 роки: Постанова № 1183, 08 вересня 2004 р. // Вища освіта: Інформаційний вісник. – 2005. – 3 17. – С. 41-46.
64. Десятов Т. Національні рамки кваліфікацій в країнах ЄС: порівняльний аналіз: Наук.-метод, посібник / За ред. Н. Г. Ничкало / Т. Десятов. – К.: АртЕК. – 2008. – 264 с.
65. Довідкові матеріали про становище молоді та хід реалізації молодіжної політики в Україні. – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1997. – С. 10-11.
66. Долженко О.В. Сорбонская и Болонская декларации: Информация к размышлению / О.В. Долженко // Вестник высшей школы: Alma mater. – 2000. - № 6. – С. 19-20.
67. Доповідь голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Станіслава Ніколаєнка на парламентських слуханнях «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» 13 травня 2004 р. // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 1. – С. 49-58.
68. Дядченко О.В. Формування академічної мобільності майбутніх учителів іноземної мови: постановка проблеми. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2011_34_2/Dyadchenko.pdf
69. Євтух М. Методологічні засади трансформації вищої освіти України в контексті Болонського процесу / М. Євтух, І. Волощук // Освіта України. – 2006. 14 листопада. – С. 6.
70. Жовта І. Реформування вищої освіти і Болонський процес / І. Жовта // Освіта України. – 2003. – 16-23 березня (№ 12). – С. 4-5.
71. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. – К.: Політехніка, 2003. – 200 с.
72. Журавський В. Ми прагнемо ввійти в єдиний європейський освітній простір / В. Журавський // Уряд. Кур'єр. – 2004. – № 154. – С. 8.
73. Закон України «Про вищу освіту» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 26 грудня 2002 р. №380-IV.
74. Закон України «Про вищу освіту» / Верховна Рада України. / І.О. Вакарчук (ред.) // Студент у законотворчому просторі вищої освіти. - К.: Знання України. – 2008. – 213 с.

75. Закон України «Про вищу освіту». №2984-III, із змінами від 12 березня 2009 р. // [www/zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
76. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України: монографія / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
77. Згуровський М.З. Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу / М.З. Згуровський. – К.: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2004. – 76 с.
78. Згуровський М.З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський. – Режим доступу: // <http://www.idn.polynet.lviv.ua>
79. Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці / М. Згуровський // Вища школа. – 2004. - № 5-6. – С. 54-61.
80. Зязюн І.А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / І.А. Зязюн // Рідна школа, 2000. - №8. – С.20.
81. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І.А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2000. - №1. – С. 12-13.
82. Инженер XXI века: личность и профессионал в свете гуманизации и гуманитаризации высшего технического образования / Под. ред. М.Е. Добрусникина. – Х.: «Рубикон», 1999. – С. 130-134.
83. Иноземцев В. Восставшая из пепла: европейская экономика в XX веке / В. Иноземцев // МЭ и МО, 2002. – № 1.
84. Інтеграція вищої освіти України в європейську систему: Зб. наук. пр.: За результатами Міжнар. наук.-метод. конф. «Інтеграція вищ. освіти України в європ. систему», Дніпропетровськ, 15 трав. 2001 р. [Міжнар. фонд «Відродження:»; За ред. Н.Є.Бойцун]. – Дніпропетровськ: [Арт-Прес]. 2001. – 107 с.
85. Інформація до першої лекції 2004/2005 навчального року Міністерство освіти і науки України (МОН) Лист № 1/9402 від 28.07.2004 / Вища освіта України і Болонський процес / навчальна програма. – К.: МОН, 2004. – 18 с.
86. Кинелев В.Г. Объективная необходимость. История, проблемы, перспективы реформирования высшего образования России / В.Г. Кинелев. - М.: Республика, 1995. - 328 с.
87. Кільова Г. Вища освіта України у Болонському процесі: проблеми, завдання, перспективи / Г. Кільова // Післядипломна освіта в Україні. – 2011. - №1. – С. 8-10.
88. Коваленко А. Україна: глухий кут у кінці євротунелю / А. Коваленко // Дзеркало тижня, 2002. – 29 грудня-11 січня. – № 51.
89. Ковальчук В.Ю. Менеджмент та самоорганізаційні процеси в освіті: Вітчизняні реалії / В.Ю. Ковальчук // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя, 2004. – Випуск № 19.
90. Ковальчук Т. Роль і місце культурної політики Європейського Союзу у процесі європейського будівництва / Т. Ковальчук // Віче, 2008. – № 1.

91. Коган М.С. Что должно быть в основе? / М.С. Коган // Вестник высшей школы. - 1993. - №5. - С. 14-22.
92. Козлакова Г. Информатизація навчального процесу – передумова інтеграції до європейського освітнього простору / Г. Козлакова // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О. С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 37-42.
93. Конституція України: Прийняття на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 4, 10.
94. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій. – К.: ІЗМН, 1998. – 181 с.
95. Корецька А. Освітні інтенції в контексті Болонського процесу / А. Корецька // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 67-72.
96. Корольов Б. Методична складова Болонського процесу / Б. Корольов // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 11-15.
97. Корсак К.В. Болонський процес – приклад нових підходів до розвитку освіти / К.В. Корсак // Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті, 2004. – С. 132-137.
98. Корсак К. Європейський простір вищої освіти і Україна у ХХІ столітті / К. Корсак // Вища школа. – 2005. - №1. – С. 47-56.
99. Корсак К. Первинна. Диференційована. Термін – 20 років / К. Корсак // Дзеркало тижня. – 2003. – № 28 (453) 26 лип.-1 сер.
100. Кремень В. Болонський процес: зближення, а не уніфікація / В. Кремень // Освіта: технікуми, коледжі: навчально-методичний журнал. – 2004. - № 4. – С. 4-7.
101. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К., 2003. – 215 с.
102. Кремень В.Г. Підготовка творчої індивідуальності як основне завдання освітньої системи ХХІ століття / В.Г. Кремень // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року / За редакцією С.О. Сисоєвої і О.Г. Романовського. - Харків: ХДПУ, 2000.- С. 3-4..
103. Литвин О. Болонський процес і наші державні стандарти (на прикладі математики) / О. Литвин // Вища освіта України. – 2004. - №3. – С. 42-44.
104. Луговий В.І. Реалізація принципів і пріоритетів Болонського процесу у вищій школі України: час дискусій і час дій / В.І. Луговий // Педагогіка і психологія. – 2009. – №1. – С. 5-17.

105. Луговий В. І. Стандартизація стандартів вищої освіти / В. І. Луговий // Вища освіта України. – 2008 р. – № 3 (додаток 2). – Т. 1: Тем. випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – С.33-44.
106. Луговий В. І. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти та їх вплив на модернізацію вищої школи України / В.І. Луговий // IV Міжнар. наук.-метод. конференція «Сучасні тенденції розвитку вищої освіти, трансформація навчального процесу у технологію навчання» (25-26 жовт. 2007 р.): Матеріали конференції. – К.: Вид-во ДУІКТ. – 2007. – 168 с.
107. Лукашевич М.П. Роль гуманітарних наук у соціалізації молоді / М. П. Лукашевич // Шлях освіти. – 1998. - № 2. – С. 2-3.
108. Лукичев Г. А. Динамика Болонського процесу / Г. А. Лукичев // Высшее образование сегодня. – 2002. – № 3. – С. 32-37.
109. Мазоренко Д. Методологічні аспекти модифікації освіти за знаковий історичний період університету / Д. Мазоренко // Новий колегіум. – 2005. – № 5. – С. 3-10.
110. Малишенко В. С. Європейський вибір України і проблема формування еліти / В. С. Малишенко, Л. В. Перевалова // Проблеми та перспективи формування національно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Вип. 1 (5). – Х.: НТУ «ХП», 2003. – С. 144-151.
111. Матвієнко О.В. Педагогічні основи підготовки менеджерів інформаційних систем: Монографія. – К.: Вид-во НТУ. – 2001. – 259 с.
112. Маруняк Є. О. Особливості прояву і взаємодії основних складових глобальної економіки на теренах України у контексті її приєднання до СОТ // Український географічний журнал. – 2007. – № 1.
113. Мацик К. В. Крос-культурна комунікація в освітньому сегменті інформаційного суспільства: автореф. дис. ... кандидата філософських наук. - 09.00.10 – «Філософія освіти». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/172045>
114. Медвідь Ф.М. Підготовка спеціалістів фізичної культури і спорту: національні засади навчання і виховання / Ф.М. Медвідь // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 50- річчю ЛДІФК «Освіта в галузі фізичної культури: стан, проблеми, перспективи». – Львів, 1996. – С. 54-56.
115. Митрофанов С. Плюсы и минусы «болонского процесса» / С. Митрофанов // Русский журнал. – 2003. – № 7 / www.russ.ru
116. Михайлева Е. Г. Ценности и ценностные ориентации в современной социокультурной образовательной среде / Е. Г. Михайлева. – Х.: Издво НУА, 2004. – 48 с.
117. Міклуха О. Конкурентоспроможність вищих навчальних закладів в умовах мобільності студентів. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2012_1/2mikluha.pdf
118. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Левківський, Ю.В. Сухарніков; відп. ред. М.Ф.Степко. – К.: Изд., 2004. – 60 с.

119. Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002.
120. Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу: до VI міністерської конференції // Вища школа: науково-практичне видання. – 2009. - № 3. – С. 3-25.
121. На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації: Комюніке конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти. – Лондон, 16-19 трав. 2007 р. / www.belisa.org.by
122. Невмержицький О. Реалії виховної роботи в сучасному вищому навчальному закладі у світлі Болонського процесу / О. Невмержицький // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 28-32.
123. Неприцький О.А. Приєднання України до Болонського процесу і післядипломна педагогічна освіта / О.А. Неприцький // Відродження. Науково-методичний вісник. – Вінниця, 2005. – С.23-26.
124. Ніколаєнко С. О. Болонський процес зрушив: [Інтерв'ю] / С. Ніколаєнко; Л. Суржик // Дзеркало тижня. – 2005. – 28 травня.
125. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення // О. Овчарук // Управління освітою. – 2003. - №3. – С. 6-9.
126. Оніщенко І. Гуманітарна освіта в контексті Болонського процесу / І. Оніщенко // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 32-37.
127. Онкович Г. Болонський процес і національні пріоритети в гуманітарній освіті / Г. Онкович // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 80-86.
128. Онкович Г. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти: монографія / Г. Онкович, В. Андрущенко, М. Бойченко та ін. – К.: Педагогічна думка, 2007. - 333 с.
129. Онкович Г.В. Медіаосвіта як інтелектуально-комунікативна мережа // Г.В. Онкович // Вища освіта України. - 2008. - № 3. - Д. 1. - Тем. вип. - Наука і вища освіта в Україні: міра взаємодії. - С. 130-137.
130. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи та матеріали 2003 – 2004 рр. / За ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль, 2004. – 143 с.
131. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали. Травень-грудень 2004 р. – Ч. II / Упорядники: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубіянко, І. І. Бабин – Тернопіль: Вид-во ім. В. Гнатюка, 2005. – 188 с.

132. Основні напрями реформування вищої освіти в Україні: Указ Президента України від 12 вересня 1995 р. №832/95.
133. Павловский М. Вступление В ВТО: кому – выгода, кому – угроза М. Павловський // Голос України, 2001. – 26 июля. – № 131(2631).
134. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія / За ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 326 с.
135. Перспективні освітні технології: наук.-метод. посібник / За ред. Г.С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. – 560 с.
136. Петренко В.Л. Державний стандарт вищої освіти у контексті Болонського процесу (переліки кваліфікацій, напрямів і спеціальностей вищої освіти) / В.Л. Петренко // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник, 2005. - вип. 46. – Ч. 2 «Болонський процес в Україні». – С. 80-117.
137. Петренко В.Л. Стандарти вищої освіти у контексті Болонського процесу. Історія, сучасний стан, перспективи / В.Л. Петренко // Проблеми освіти: науково-методичний збірник. – Вип. 45. – Ч. 1. – С. 66-106.
138. Петров П.К. Современные информационные технологии в подготовке специалистов по физической культуре и спорту / П.К. Петров // Теория и практика физической культуры. - 1999. - №10. - С. 6-9.
139. Петров Р. А. Сучасні інтеграційні європейські процеси в галузі освіти: «Сорбонсько-Болонський процес» / Р.А. Петров // LawSchool.lviv.ua – 2004.
140. Пироженко В.О. Європейська інтеграція України як проблема економічної доцільності / В.О. Пироженко // Контекст, 2002. – № 2(14).
141. Підлуцький О. Роман Шпек: будівлю членства України в Євросоюзі зведено відсотків на 20-25 // Дзеркало тижня, 2008. – 4 березня.
142. Пінчук Т.О. Болонський процес і проблеми національної освіти / Т. О. Пінчук // Віче. – 2010. - №3. – С. 38-39.
143. Попова К.О. Кредитно-модульна організація навчального процесу у вищих навчальних закладах як одна з ключових позицій Болонського процесу / К.О. Попова [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті: http://www/bdpu.org/scientific_published/Students_publications/01
144. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35.
145. Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічної освіти (історичний, теоретико-практичний аспекти): Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 170-річному ювілею університету / За заг. ред. Л. Вовк, О. Падалки. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 150 с.
146. Про дальші заходи у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України. Рішення Держ. Ради з питань Європ. і Євроатлантичної інтеграції України від 19 трав. 2003 р. № 3 // Зб. поточ. законодавства, нормат. актів арбітр. та суд. практики. – 2003. № 23. – с.16-17.
147. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. – Офіційне видання Міністерства освіти і науки, молоді та спорту

України. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2011. – 32 с.

148. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки . Наказ Мін. освіти і науки Укр. № 49 від 23.01.2004р. Інформаційний вісник вищої освіти. – 2004. – № 13. – С. 29.

149. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні: Указ № 1013/2005, 4 липня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – 22 липня. – № 27. – С. 30-32; // Збірник поточного законодавства. - 2005. – Липень. – № 28. – С. 12-14.

150. Романовский А.Г. Новые принципы подготовки гуманитарно-технической элиты в НТУ «ХПИ» / А. Г. Романовский // Теорія і практика управління соціальними системами. – Х., 2003. – № 2. – С. 29-36.

151. Рудяков П. Європейський Союз – Україна: еволюція підходів / П. Рудяков // Політична думка. – 2002. – № 1. – с.87-96;

152. Савченко О. І. Створення міжнародних та національних університетських консорціумів як запорука успішного розвитку бізнес-освіти / О.І. Савченко, Р. О. Несторенко // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17-19 лютого 2005 року , м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 71-76.

153. Сагинова О.В. Интернационализация высшего образования как фактор конкурентоспособности [Электронный ресурс] / О.В. Сагинова. – Режим доступа: // <http://www.marketologi.ru>

154. Секційне засідання «Мобільність професорсько-викладацького складу та студентів в Україні. Переваги обміну ідеями та досвідом» / Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні». – Дніпропетровськ, 2005.

155. Сенашенко В. Болонский процесс и качество образования // В. Сенашенко, Г. Ткач // ALMA MATER Вестник высшей школы. - 2003. - №8. – С. 7.

156. Сидоренко О. У Європу знань – через Болонський процес / О. Сидоренко // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 216. – С. 11.

157. Сисоева С. О. Освіта і особистість у швидкозмінному світі / С. О. Сисоева // Педагогіка та психологія професійної освіти: результати досліджень та перспективи: Зб. наук. пр. / За ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. – К., 2003. – С. 30-39.

158. Слєпкань З.І. Болонський процес – європейська інтеграція систем вищої освіти / З.І. Слєпкань // Дидактика математики: Проблеми і дослідження. – 2005. – Вип. 23. – С. 4-15.

159. Сокурская Л.Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев / Л.Г. Сокурская // Академическая мобильность - важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Харьков: НУА, 2010. - С. 282-291.

160. Солана Х. ЄС – Україна: розвиваючи стратегічне партнерство / Х. Солана // Дзеркало тижня, 2000. – 16-22 вересня. – № 36.
161. Сорока Б. Болонський стандарт: Систему вищої освіти України почали адаптувати до світових вимог / Б. Сорока // Україна молода. – 2005. – 30 листопада (№ 224). – С. 9.
162. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України / За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. П.П. Забродський. – К.: Консультант. – 2008 р. – 552 с.
163. Степко М. Вища технічна освіта і наука України як фактори суспільного розвитку та інтеграції України у світове співтовариство / М. Степко // Вища освіта. – 2004. - №5-6. – С 40-53.
164. Степко М.Ф. Проблеми реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу / М.Ф. Степко // Педагогіка і психологія. – 2009. – №1. – С. 34-40.
165. Суліма Є. Україна у Болонському процесі: Європейський вибір / Є. Суліма // Урядовий кур'єр. – 2005. – 20 травня (№ 92). – С. 5.
166. Теоретико-методологічні засади модернізації змісту гуманітарної освіти у вищій школі України: Монографія / [К.Є. Балабанова, Н.М. Дем'яненко, Н.О. Дівінська та ін.]; За заг. ред. Г.В. Онкович. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 282 с.
167. Терезенко Ю. Проблема якості освіти в контексті Болонського процесу: Болонський процес в дії / Ю. Терещенко // Освіта. – 2004. - № 30. – С. 2.
168. Терещенко Ю. Проблема якості освіти в контексті Болонського процесу / Ю. Терещенко // Болонський процес в дії: Матеріали «Круглого столу», проведеного Інститутом вищої освіти АПН України та редакцією тижневика «Освіта» (травень 2004 р. – лютий 2005 р.) / За ред. О.С. Коноваленко, Б.І. Корольова. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 98 с. – С. 22-27.
169. Тимошенко З. Болонський процес: сутність, витоки та етапи розвитку / З. Тимошенко // Економічний Часопис ХХІ. – 2004. – №78. – С. 22-30.
170. Товажнянський Л. Болонський процес: цикли, ступені, кредити/ Л. Товажнянський, Є. Сокол, Б. Клименко. — Харків: Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2004. – 143 с.
171. Толок В.О. Профорієнтаційна робота з абітурієнтами та маркетинг ВНЗ / В.О. Толок, С.В. Походенко, О.О. Васильєва // Новий Колегіум. – 2002. – № 2. – с. 25-29.
172. Томашевич С. Болонский процесс и информационное общество / С. Томашевич, А. Жерненко // Новий колегіум. – 2004. – № 5/6. – С. 64-66.
173. Указ Президента України «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615/98 // Політика і час, 1998. – № 8.
174. Українсько-польське партнерство та регіональний розвиток в контексті розширення Євросоюзу. Проблеми та перспективи. 27-28 червня 2002 р. м. Львів. – Львів, 2002.

175. Ходаков В. Е. Высшее образование: взгляд со стороны и изнутри / В. Е. Ходаков. – Херсон, 2006. – 338 с.
176. Чалый В. Куда ведет Украину «дорожная карта» евроинтеграции / В. Чалый, М. Пашков // Зеркало недели. – 2007. – 17 марта.
177. Чемерис І.М. Медіаосвіта за кордоном: теорії медіаосвіти та коротка історія розвитку / І.М. Чемерис // Вища освіта України. – 2006. - №3. – С. 104-108.
178. Чесноков Н.Н. Подготовка специалиста как фактор и условие совершенствования физкультурно - спортивной деятельности в современном обществе / Н.Н. Чесноков // Теория и практика физической культуры. - 1998. - №11-12. – С. 24-28.
179. Човган І.В. Болонський процес та захист національних інтересів у сфері вищої освіти України / І.В. Човган // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки, 2013. – Вип. 69 (№2). – С. 664-669.
180. Шамова І. Орієнтир: Болонська декларація / І. Шамова // Синергія. – 2003. – № 1(5). – С. 12-13.
181. Щедрик І. Навчання впродовж як складова Болонського процесу / І. Щедрик, Литвинов Л. // Болонський процес: модернізація змісту природничої педагогічної освіти. – Полтава, 2005. – С.83-84.
182. Ющенко В. Освіта як державний пріоритет / В. Ющенко // Уряд, кур'єр. – 2008. – 3 жовт. – № 184.
183. Яворська Г. Про перспективи «статусу сусідства» у стосунках України з ЄС, або чи варто відмовлятися від синиці в руках, якщо за журавлем летіти – марна праця / Г. Яворська // Дзеркало тижня, 2003. – 25-31 січня. – № 3.
184. Якобс Д. Європейська ідентичність: факти і вимисли / Дірк Якобс, Роберт Мейер, 2003. Матеріал www.dialogs.org.ua
185. Яковець В. Проблеми організації навчального процесу у вищих навчальних закладах в контексті реалізації ідей Болонського процесу / В. Яковець // Післядипломна освіта в Україні. – 2013. - №1. – С. 67-69.
186. Янишин О.К. Пресодидактика і пресолінгводидактика крізь призму медіаосвіти / О.К. Янишин // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культура. Філософія: Збірник наукових праць. – Випуск 11 (24). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 226-228.
187. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. - М., 1997. – 136 с.
188. Яцейко М.Г. Демократизація освіти: аналіз основних чинників / М. Г. Яцейко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2006. – № 56.
189. Alliance of Civilizations Forum: 15-16 January [Електронний ресурс] – Спосіб доступу: <http://www.un-ngls.org/spip.php?article411>
190. <http://bologna.spbu.ru/>
191. Johnson L.L. Media, Education and Change / L.L. Johnson. – New York: Peter Lang, 2001. – 183 p.

192. Paris Agenda or 12 Recommendations for Media Educations, 2007 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ifap.ru/pr/2007/070625b.htm>
193. Potter W.J. Media Literacy. Thousand Oaks / W.J. Potter. – London: Sage Publication, 2001. – 423 p.
194. Wikipedia. – <http://ru.wikipedia.org>
195. www.osvita.org.ua, 02.02.2008)